

Dr. IVAN PRIJATELJ:

DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV.

I.

Pod konec XVIII. in v začetku XIX. stoletja je Slovenija le z redkimi glavami, izbranimi možmi, segala v ozračje takratnega višjega duševnega življenja evropskega. A te izvoljene glave so res mislile v ozkem ^{kontaktu} kontaktu z vso obširno, visokoumno Evropo. Škof Herberstein, glava prvega, filozofsko podstavljenega slovenskega janzenizma, si je dopisoval z odličnimi nizozemskimi zastopniki tega verskomiselnega pokreta. Ime Zoisa, učenca modenske viteške akademije v Reggiu in vzgojenca francoskih enciklopedistov, je bilo znano v Parizu. Linhart se vzgaja sicer na Dunaju pri avstrijskem prosvetljencu Sonnenfelsu, a zaključuje svoj nemški muzni almanah s člankom «o koristi prirodne filozofije», prevodom iz angleščine, polnim navdušenja za prirodoslovje, astronomijo itd. On tudi prevaja malo let po izidu francoskega izvirnika v slovenščino znamenito Beaumarchaisovo komedijo o Figaru, ki je odigrala pomembno vlogo v veliki francoski revoluciji. Za časa francoskega medvladja na Slovenskem občujeta Vodnik in Zois z odličnimi Napoleonovimi učenjaki in pisatelji.

Po Napoleonovih vojskah se Slovenija skoraj docela zapre v mnogo ožji idejni krog Avstrije, in sicer one Avstrije, ki postane na dunajskem kongresu središče evropskega državnega sistema ne vsled idejne sile svojih duševnih velikanov, ampak vsled pretkanih diplomatskih umetnij Metternicha, prekanjenega zavirača vseh naprednih koles razvitka. Ona Avstrija, ki je pod Marijo Terezijo in Jožefom II še v visoki meri pospeševala znanstvo in položila soliden temelj dunajski medicinski šoli, prirodoslovnim vedam in tehničnim umetnostim, kakor tudi pravoznanstvu, začne igrati prvi instrument v nazadnjaškem restavracijskem koncertu diplomatov, v znanosti in umetnosti pa prihaja ob ves svoj sloves. V predmarčni dobi se goji do izvestne mere samo še jezikoslovje, popolnoma pa zamro filozofija, zgodovina in državno pravo, hira tudi literatura, discipline, katere s posebno pozornim in zavidnim očesom zasleduje policijsko oko postave, glavni regent dobe. Napredni

avstrijski zgodovinarji¹ kažejo nekako tendenco, da bi zvalili v razlaganju te prikazni dobršen del krivde na katoličanstvo nemških Avstrijcev, in poudarjajo, da so se sploh vse katoliške nemške province «neznatno udeleževale duševnega razcvita protestantskih Nemcev, ker se ne nahaja med probuditelji in mojstri literature od Klopstocka do Goetheja ter Schillerja, med vodilnimi filozofi od Leibnitza preko Kanta do Hegela noben katolik». Pravijo, da se tudi katoliški Bavarci in Westfalci duševno niso bogve kako odlikovali. In tudi v deželah, kjer sta živeli obe konfesiji druga poleg druge, da so ostajali katoliki v tem oziru v ozadju, n. pr. na Švabskem in v Švici, kakor tam dokazuje razvoj od Schillerja in Schubarta do Uhlanda in Mörikeja, tu od Bodmerja in Lavatera do Gottfrieda Kellerja». Utegne biti nekaj resnice na tem, da v prevesni meri na avtoriteti slovneči katolicizem ni dajal toliko pobud znanstvu in umetnosti nego svobodno preiskovanje protestantizma. A to dejstvo, da si noben nemški, tudi katoliški rod, ni dal tako lahko in s tako neznatnimi protesti jerobovati od policijskega birokratskega režima, kakor baš avstrijski Nemci, to dejstvo je treba ipak v precejšnji meri pisati na rovaš tudi njih duševno sterilnemu, neumovalnemu in veseljaško-neskrbnemu značaju. Najtipičnejši duševni izraz Dunaja v predmarcu, takozvani «Volksstück», ki je dosegel v Raimundu svoj višek, je potekel pravzaprav iz fejaških «hanswurtiad», kakor je opomnil že Scherer. Njegov pendant v glasbi je Strauss-Lannerjev dunajski valček, duševni reservoir današnje plehke in omledne dunajske operete. Izjeme potrjujejo pravilo! Saj je res bilo par takih častnih izjemnikov, ki so šli za svojo globljo mislijo in zavetnejšim čuvstvom svojo — skrito in zaprto pot, n. pr. Grillparzer, ki pa se je potem, ko mu je hotel Metternich konfiscirati celo njegovo, nemške Habsburžane proslavljajočo dramo «König Ottokars Glück und Ende», zaprl v svojo mračno zagrenjenost, s skepso in brez navdušenja spremljajoč vse sodobno stremljenje na duševnem poprišču.

Po julijski revoluciji 1830. se začno resda tudi med avstrijskimi Nemci gibati posamezni udje pod mrtvaškim Metternichovim prtom. A značilno je, da jim položi prvo besedo na jezik Anastazij Grün, učencem našega Prešerna v Klinkowströmovem zavodu, s svojimi «Spaziergänge eines Wiener Poeten» (1831.), katerim Metternich seveda ne dovoli vstopa v državo. Tudi Lenau kaže, kakor da bi se hotel vreči v javno borbo s sistemom, a se skoro nato rajši zateče v ameriške pra-

¹ N. pr. Friedjung, Oesterreich von 1848 bis 1860. Stuttgart und Berlin, II., 298.

12 Dr. PRIJATELJ: DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV.

gozde, odkoder vprašuje švabskega Uhlanda, kako stoji s svobodo v Avstriji. Vrnivši se na Dunaj, se zapre v svojo sobico in vase ter bojuje zaprte verske boje s samim seboj v «Savonaróli» in «Albingencih». Lenau zapade blaznosti, Raimund konča s samomorom, Grillparzer se zagrizi v zakrknjeno mračnost. A kaj dela ostalo avstrijsko, zlasti dunajsko nemštvo, ki si lasti duševno nadvlado nad celo vrsto mladih, po kulturi in luči stremečih narodov, posebno slovanskih? Vse njihovo bistvo je bil že Schiller zajel v primerno majhno posodico s tem, da jih je nazval «fejake»; pritegnil mu je Grillparzer, imenujoč njih rezidenco «Capua der Geister». Tudi zgodovinar Friedjung si pri vsem svojem prizadevanju, da bi rešil njih slavo, ne more kaj, da bi ne zapisal stavka, dobro označujočega predmarčno nemško-avstrijsko duševnost: «Umgaukelt von der Heiterkeit Wiener Lebens gingen Männer wie Raimund und Lenau, in Melancholie versinkend, ihren einsamen Weg.»²

Avstrijsko-nemško znanstvo je za silo životarilo samo še v nekaterih policijskemu očesu manj vidnih in opasnih panogah. Filozofi in zgodovinarji, kakor Bolzano, Rembold, Weintridt, Schneller so morali v pokoj, ali celo iz države, nič bolje se ni godilo znanstvenikom-teologom, kakor Rosminiju, Güntherju, stremečim za tem, da sprijaznijo teologijo s filozofijo, živo prepričanim, da je cerkev tudi zatočišče svobode vesti in mišljenja, ne pa v prvi vrsti orodje avtoritetne vlade nad duhovi, kar je katoličanstvo pod vodstvom l. 1821. zopet dopuščenih jezuitov fakično postajalo od dne do dne bolj. V tenki struji v Avstriji dovoljenega znanstva je našel zavetje oni empirični izkustveni duh točnih ved, ki je dobival tenak dušek v redkih neromantičnih publicističnih organih, namenjenih razumništvu, n. pr. v Schreyvogelovem «Sonntagsblatt.» oni duh, ki je dihal in vejal v umovih izobraženejšega razumništva, se krepil v Grillparzerju in se končno zgostil v napeto-zagrizeno bojaželjno ozračje nemškega liberalizma šestdesetletnikov.

V verskem in cerkvenem življenju je bil v novem stoletju tudi v Avstriji kakor v drugih državah ponehal boj za razna verska načela, za sv. trojico, za včlovečenje Kristusa, za milost ali zasluženje, za pokoro, prosto voljo itd. Še ves svoj čar in zanimanje pa je obdržalo med sodobniki vprašanje cerkvene vlade nad duhovi ne samo v verskih, ampak tudi političnih zadevah. Borbo za novo formo koordinacije in delne subordinacije cerkve nasproti državi je bil vzel nase Jožef II. in

² Friedjung, o. c. II., str. 304.

Dr. PRIJATELJ: DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV. 13

njene rezultate uzakonil v takozvanem jožefinizmu, ki je ostal z nekaterimi izpremembami v veljavi do l. 1850. Verskih dogem se cesar ni dotikal, pač pa je dal dne 17. decembra 1781. naznaniti papeževemu nunciju, da podrejuje svoji cesarski oblasti vse, «kar v cerkvi nima značaja božje, ampak človeške iznajdbe in uvedbe». Takozvani «placetum regium», to se pravi, pravico odločevanja, ali se smejo objavljati papeževe poslanice in uredbe državljanom, je začel Jožef izvajati strožje nego njegova mati. Papeževa prokletja krivovercev in njih zaščitnikov je dal iztrgati iz molitvenikov avstrijske duhovščine. Najvažnejša naredba njegovega prosvetljenega absolutizma pa je bila ta, da je dovolil dopisovanje škofov in duhovščine s papežem samo preko svoje državne oblasti. Razne redove in samostane, ki so bili poprej podrejeni naravnost papežu, je podredil dotičnim lokalnim škofom in temu dal s tem širši delokrog. Papežu je v upravi pustil samo častne pravice in posvečevanje škofov. A škofo, o katerih so trdili navdušeni cesarjevi pristaši, da je šeie Jožef II. dal njira s cerkvijo vred svobodo, namreč svobodo od Rima, njih je vklepal njegov sistem v še strožji, ker bližji in posvetni državni absolutizem, zahtevajoč od njih v posvetnih in cerkvenopravnih stvareh brezpogojne pokorščine. Skoraj vsa višja duhovščina v Avstriji je potegnila s cesarjem, med njo v prvi vrsti tudi ljubljanski škof Herberstein. Svojim nasprotnikom, čijih četa je obstajala zlasti iz razmenihov — cesar je namreč odpravil v državi okrog 700 samostanov, in to takih, ki se niso bavili s šolstvom in občekoristnim socialnim delom — tem svojim strastnim nasprotnikom je dovoljeval cesar pisati celo pamflete zoper svoj sistem, ker ni hotel delati mučenikov. Najbolj se je nasprotovalo cesarjevemu posezanju v odredbe glede službe božje, kateri je cesar kot trezna, praktična natura odvzel ves prepompozni blešč in sijaj in zanj določal celo število sveč. V svojem praktičnem stremljenju je prihajal pogosto do naravnost kurioznih naredb, kakršna je bila n. pr. ona, da naj se mrličji ne pokopavajo več v lesenih krstah, marveč v rjuhah, s čimer se bodo ščitili gozdovi in razvijala tekstilna industrija. Vražarstvo je preganjal in prepovedal neredko z babjeverskimi primesmi zvezana božja pota iz prepričanja, ker je bil sam na sebi globoko verna natura.³ Da ga ni vodil pri teh njegovih odredbah samo državni interes njegovega prosvetljenega absolutizma, se razvidi iz tega, da tako faktično ustanovljene avstrijske državne cerkve niti poizkušal ni ločiti od Rima.

Z jožefinizmom, ki se — kakor rečeno — ni vtikal v verske notranjosti in gospodaril več ali manj po svoje z vnanjostmi, je prav dobro

³ Friedjung, o. c. II., str. 430—433.

14 Dr. PRIJATELJ: DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV.

izhajala takrat tudi v Avstriji precej razširjena, iz Belgije došla verska struja, imenovana janzenizem.⁴ Ta struja je bila nastala na Francoskem zaradi pomanjkanja oživljajoče notranjstvenosti v katoliški cerkvi. V življenje jo je pozvala opozicija zoper jezuite, katerih najslabejša stran, njih ohlapna morala, je postala stalna tarča janzenistov. Ta struja je tudi bila dosegla prehodno uničenje redu jezusovcev.⁷ Glavno stremljenje janzenistov si je stavilo za svoj cilj, vso teologijo presnovati in preroditi s pomočjo doslednejšega in čistejšega nauka Avguštinovega o milosti, obenem pa ostati v rimsko-katoliški cerkvi.⁵ Ta svoj cilj so izkušali janzenisti doseči na ta način, da so obračali pogled vernikov od ceremonijalne pobožnosti v verska občutja v duhu in srcu, da so v ta namen podajali ljudstvu sveto pismo v poljudnih prevodih in mu pisali številne molitvenike, pridigovali strogo mravnost in asketično pokoro.

Ljudstvo, viseče na vidnih znakih nevidne milosti božje, ljubeče bolj predmete kakor ideje, ni imelo pojmovanja niti za hladni, računajoči Jožefov vnanji racionalizem, niti za zgolj notranjo rigorozno pobožnost janzenistov. Ono se je rajši zatekalo v cerkve preprostih mendikantskih redovnikov, n. pr. frančiškanov, goječih veselo, socialno versko udejstvovanje potom svečanih maš, procesij, bratovščin itd. To je tudi bilo vzrok, da je imel jožefinizem nekaj časa namero, odpraviti tudi ta red, česar pa vseeno ni storil.

Takšne so bile verske razmere in takšno je bilo razmerje med verskimi činitelji in verniki za časa kratkotrajne vlade Jožefa II. Višja duhovščina je bila racionalistično-jožefinska, ako se je čutila bolj kot državno-cerkveno uradništvo; bila je janzenistična, ako je imela zmisel bolj za versko razglabljanje, pri čemer je niso prav nič motile hladnotrezno praktične naredbe, tičoč se po njenih mislih itak samo «vnanjih disciplin». (Izraz iz pastirskega pisma ljublj. škofa Herbersteina!) Verske prakse nižje duhovščine, po izobrazbi neznatno razločujoče se od ljudstva, pa so se precej krile z verskimi potrebami in zahtevami preprostih ljudskih vrst. Ta duhovščina s frančiškani na čelu se ni veliko rinila v ospredje in je vršila svojo duhovnopastirsko službo deloma kakor je vedela in znala, deloma in najbolj pa v skladu s simpatijami svojih preprostih ovčic.

⁴ P. Quesnell, eden izmed prvoboriteljev janzenizma, je dejal: «Kralji so maziljenci božji, in k njih nogam bi se morali kardinali plaziti, če niso drugega kakor kardinali.» (Schill, Die Constitution «Unigenitus». Freiburg, 167, str. 29.)

⁵ Prim. Schill, o. c. str. 15.

Po Jožefovi smrti pa se je začel polagoma krušiti verski jožefinizem. Nekaj malega je bil od svojih naredb nazaj vzela že cesar sam, n. pr. naredbo o pokopavanju v rjuhah, ki je delala najbolj slabo kri. Razločneje pa je začela kriti vlada Leopolda II. v malo opažnih oblikah vladni umik z bojišča najpriljubljenejših idej XVIII. stoletja k porevolucijskim konservativnim doktrinom.⁶ Cesarska resolucija z dne 17. marca 1791. je odpravljala cerkvi zoprna generalna semenišča in ustanavljala zopet ^{generalna} diecezanska bogoslovska učilišča, zagotavljalo se je, da se narovo ne bodo več odpravljali samostani in iz njih ne odnašale dragocenosti; uvajala se je zopet bera; tudi latinščina pri javni službi božji, nadomeščena po Jožefu z narodnim jezikom zlasti v petju, se je zopet vzpostavljala v prejšnjem obsegu; vrhutega se je izpreminjalo jožefinsko zakonsko pravo in dovoljevalo zopet cerkvi, da sodi nad zakonci.⁷ Ostale naredbe jožefinizma so ostale dalje v veljavi, tako zlasti «placetum regium»: prepoved neposrednega občevanja duhovščine s papežem.

Leopoldov naslednik cesar Franc je zavladał že docela pod vtiskom strahov francoske revolucije. Pod njegovo vlado se je začela revizija Jožefove razpredelitve med državno in cerkveno versko-politično avtoriteto. Dočim je smatral Jožef II. rimsko cerkev za konkurentinjo pri državni oblasti, je videla vlada Franca veliko nevarnejšo pošast v revolucionarnih idejah časa, s katerimi se je treba bojevati z vsemi silami in se v ta namen poslužiti cerkve kot glavne zaveznice. Prične se izrabljanje cerkve v državne namene in ugajanje cerkvi v njene svrhe: nekako vzajemno zavarovanje prestola in oltarja. Vendar je Franc obdržal še v veliki meri prosto roko nasproti cerkvi; takoj ob začetku novega stoletja je ugodil n. pr. pritožbam in željam, naj bi cerkvenih stvari v državnem območju ne upravljali laiki. V državnem svetu in pri gubernijah je nastavljal za naučne in bogočastne referente duhovnike, seveda jožefince. Državni in konferenčni svetnik, nekak papež avstrijske državnice, po Jožefu neproklamirane cerkve, je bil od 1802. do 1828. Martin Lorenz, neoporečen duhovnik, a strog prosvetljenec. Cesarju samemu ni bil po godu. Bolj nego ta mu je bil pri srcu dvorni župnik Jakob Frint, mož poln katoliške vneme, nestrpen zoper vse to, kar se je razvijalo po njegovem mnenju pod časovnim geslom nevere in freigeistovstva, pravzaprav pa pod reakcijskim pritiskom predmarca. Frint je bil tudi cesarjev spovednik, ki pa se je bolj briga! za pobožno življenje državljanov,

⁶ Prim. J. Scheller, Oesterreichs Einfluss auf Deutschland und Europa, Stuttgart, 1829, II., 20.

⁷ Friedjung, o. c. II., str. 435.

16 Dr. PRIJATELJ: DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV.

nego za kakšno eventualno Rimu ugodnejšo izpremembo razmerja cerkve do države. V Rimu so ga kljub njegovi pobožnosti smatrali za pristaša prikrite avstrijske državne cerkve, izvajane via facti. Frint je bil nasprotnik jezuitov, in njegov učbenik verstva je figuriral med prepovedanimi knjigami na indeksu. Zakaj Rim oficielno ni nikdar priznal avstrijskega jožefinizma, in vsa tozadevna dunajska prizadevanja 1833. do 1834. so bila brezplodna. — Vsi ti in drugi cerkveni funkcionarji v državi so bili najprej birokrati, kakor n. pr. študijski ravnatelj Stifft, ali oni vsemogočni duhovni referent med leti 1829.—1848. Jüstel, ki je rekel: zame ni tridentina, jaz poznam samo najvišje ukaze.⁸ Pod vlado teh mož resda ni dobivala višjih hierarhičnih, škofovskih ali kanoniških mest duhovščina, vdana v verskih in političnih vprašanjih Rimu, a prav tako in še bolj so se preganjali vsi oni duhovniki in posvetnjaki, ki so se drznili misliti in delovati svobodneje in po svoje. Pri sebi pobožni ljudje, v javnosti ter sosebno v politiki pa ne krop ne voda, zmerni sredinjaki, so bili najbolj po volji tem zakletim birokratom. Svobodna cenzura Jožefovih časov se je odpravila, pisati se ni smelo ne zoper papeško politično oblast in tudi ne zanjo. Jurist cerkvenega prava na dunajski univerzi, slovenski učenjak Dolinar, je ob priliki dejal svojemu kolegu teologu: «Z državljskim zakonikom vas ubijem; dajte mi drugačen zakonik in bom učil drugače!» V neomajni svoji veljavi se je še vedno bleščal dekret z dne 3. marca 1792. s svojim predpisom, da se mora vsak duhovnik čutiti «v cerkvi za uradnika». Zakaj cerkev je bila ravno tako državna naprava kakor policija in sodišče. Frančeva vlada je torej dovolila pač marsikatero koncesijo svojim uradniškim duhovnikom in njih verskim tendencam, tudi je tolerirala in od strani Metternicha naravnost pospeševala uvajanje rimske pravovernosti potom Hoffbauerjevega vedrega katoličanstva, a z oficialnim Rimom je živeła skoraj v istem razmerju kakor Jožefova. Tako je n. pr. dala v roke skoraj vse nadzorstvo nad podukom župnikom in dekanom, svojim zvestim uradnikom, kateri so se morali zopet od svoje strani pokoriti nadzorstvu gubernskih uradnikov. Duhovniki so vodili pogosto tudi posvetni višji študij kot ravnatelji. Ipak se mora reči, da je začela vlada zlasti po dunajskem kongresu v marsičem rahljati vezi praktično-suhe treznosti, s katerimi je bila zvezala cerkev. L. 1815. se je zopet dovolilo romanje s tem pristavkom, da ostane še dalje prepovedano izganjanje hudiča na božjih potih. Tudi cerkveni pomp se je zopet dopustil s procesijami in obhodi. L. 1821. se je iznova dovolil

⁸ Friedjung, o. c. II., str. 438.

14 vstop v državo jezuitom, in sicer na galiških tleh, potem ko je bil temu redu uirl pot dve leti poprej častivredni Klement Maria Hoffbauer, izposlovavši svojemu redu liguorijanskih redemptoristov nastanitev na Dunaju. Kljub vsemu temu popuščanju je obstojala neproglašena, a prakticirana avstrijska državna cerkev ves predmarec in celo preko marčnih dni. Šele kongres škofov l. 1849. in l. 1855. sklenjeni konkor-^{Konko}dat jo je nadomestil s papeško cerkvijo na ta način, da jo je izvil iz podrejenosti in jo priredil državi, razdelivši oblast obeh institucij po principu vzajemnega zavarovanja obojestranskih interesov. A že v predmarcu so bila v Avstriji na delu stremljenja, pridobiti rimski kuriji moč in besedo ne samo v verskih, ampak tudi političnih zadevah. To težnjo je takrat enako odločno odklanjalo jožejiinsko uradniško duhovništvo, kakor tudi svobodneje misleče izobraženstvo, dajajoč mu vzde-^{ultra}vek: ultramontanstvo.

Duševno življenje predmarčnega avstrijskega razumnistva ni gnalo bogve kako visokih valov, vendar je preživljalo zlasti v verskem oziru v dobi od nastopa Jožefa II. do izbruha revolucije precej razločne plime in oseke. V času izdajanja Jožefovih reform je zlasti na Dunaju zarajal vseh spon oproščeni razum s tako razpuščeno strastjo in sočno zabeljeno psovalnostjo na adresu rimske ortodoksije, kakor bi prve človek ne prisodil miselno lenemu Dunajčanu, ko bi ne upošteval za gonilno silo druge one pristno dunajske lastnosti, dajati s psovkami in zabavljicami duška svojemu «hamurju» in lehkomiselnemu temperamentu. Menihi so odlagali redovniške halje (n. pr. Blumauer i. dr.) in se gnali v boj zoper stari red z brošurami in s pamfleti s tako zaletelostjo, da je vsa ta kampanja, katero je odbijala nasprotna stranka z enakim orožjem, morala voditi k neizogibni površnosti in takšnemu cinizmu, da se ga je moral mladi oproščeni razum prej ali slej samc sramovati. Katoliško menišstvo je postalo in ostalo dolgo časa stalna tarča vsega izobraženstva. Moderno pa je postalo koketiranje z racionalističnim protestantizmom. «Naj se imenuje zaenkrat še toleranca, kar je modri monarh izrečno dovolil spisom in osebam protestantov. Skoraj vsak napredni korak avstrijskih reform približuje vladajočo cerkev tolerirani in je nov neovrgljiv dokaz, da se po protestantiin že zdavnaj prakticirani principi, kolikor so eno in isto z zahtevami zdravega razuma, ne samo tolerirajo; ampak tudi odobravajo in uveljavljajo,» je pisa! l. 1876. Dunajčan K. L. Reinhold, mladi razbarnabit, ki je še dvanajst let poprej ob razpustitvi jezuitskega redu prelival grenke solze in obetal svoj živ dan ostati zvest jezuitskim načelom, pa je že

18 Dr. PRIJATELJ: DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV.

1. 1782. prestopil k protestantizmu.⁹ Vse je hotelo naenkrat samo misliti, in značilno je, da v provincah celo resneje nego v prestolici. Neki bogat celovski fabrikant Fr. Paul v. Herbert n. pr. je popotoval naravnost v Jenó, da se seznaní s Kantovo filozofijo; odtam si je vzel s seboj nekega mladega filozofa, ki je poročal dne 14. maja 1791. že imenovanemu Reinholdu iz neznanega pokrajinskega Celovca: «Herbertova hiša so Atene! Možje, mladeniči, žene in dekleta — z eno besedo vse se peča s filozofijo! Vsi z navdušenjem goré zanjo, in sicer iz najplemenitejšega povoda, iz potrebe po boljši religiji.»¹⁰

A to rajanje prostega razuma ni bilo dolgotrajno. Skoro so prišli na uho avstrijskim, k ljubi komodnosti nagnjenim in v duši filistrskim Nemcem daljnji sluhi o grozovitostih velike francoske revolucije, katere edine v vsem kolosalnem pokretu je mogel dojmiti površni fejaški duh. Te je pojmlil in se je — prestrašil. Revolucija in vničevanje ter ubijanje jim je bilo eno in isto. Temu razpoloženju je prišla na pomoč še sodobna pozna nemška romantika v takšni obliki, v kakršni je stopila v glave avstrijskih Nemcev in v avstrijske uradne — službe. Ako se je bila Jožefova doba sprla z rimskim duhovništvom in meništvom, se je začela nji sledeča Leopoldova in zlasti Frančeva ž njima zopet polagoma sprijaznjevati, proces, ki ga pospeši še prav posebno premaga Napoleona, takorekoč reprezentanta nemirnega, prevratnega francoskega duha. Kakor poprej vse po filozofiji, tako zahrepeni sedaj po viharnih vojnih letih marsikatero srce po religiji, ne več mračno-miselni in asketični, ampak blaženi in življensko-bodri. Verska smer preprostih mendikantskih redovnikov dobiva vedno več pristašev. Dotlej dokaj ovirano delovanje dunajskega ljudskega apostola Hoffbauerja rodi sadove. Enoinvajsetletni jurist, sin višjega dunajskega plemeničenelega uradnika, Josef Olhmar Rauscher, začne 1818. z drugimi visokošolci zahajati k patru Hoffbauerju, hodi najprej vsak teden, potem trikrat na teden k spovedi in nazadnje vsak dan k obhajilu, piše jambične tragedije in pesmi, v katerih eni iz l. 1819. pravi, da je po večurni molitvi in meditaciji v Hoffbauerjevi družbi sklenil: «Nicht in mönchischer düsterer Frömmigkeit dem Herrn zu dienen, sondern in milder, liebevoller Heiterkeit.»¹¹ Mati, sicer verna žena, bi rada, da bi postal uradnik, da bi pomagal mlajšim bratom in sestram h kruhu. Sin res dovrši pravo, a se kljub temu odloči za bogoslovje. V zadnjem hipu se mati

⁹ Robert Keil, Wiener Freunde, Wien, 1883, str. 10.

¹⁰ ibid., str. 24.

¹¹ E. Guglia, Religiöses Leben in Wien 1815—1830; Allg. Ztg., 1891, pril. z dne 5.—6. jun.

zateče k cesarju Francu po pomoč. Cesar jo sprejme v avdienci in ji reče: «Ljuba gospa, ako vam je prav, bom dal stvar preiskati po policiji...»¹² Ali je mati v uporabo tega značilnega birokratičnega sredstva privolila ali ne, se ne ve; Rauscher je postal l. 1823. duhovnik in poznejši glavni prepородitelj avstrijskega katoličanstva.

Rauscherjev slučaj je tipičen za tedanjo čustveno razpoloženo mladino, uvrščujočo se v procesijo, ki se je zgrinjala za dunajskim ljudskim apostolom, propovedujočim veselo, socialno katoliško versko življenje. S to strujo enostavno čustvenega katoliškega udejstvovanja se je skoro zblížala in v nekaterih slučajih naravnost strnila druga četa starih lepoumnikov — romantikov. Ti so odnekdaj polagali glavno težo svojega zanimanja v čustvo, sedaj pa so prihajali podobno kakor Chateaubriand v svoji, takrat jako čitani knjigi «Le génie du christianisme» do krščanstva spričo njegove lepote in te lepote prikladnosti za poezijo in umetnost. To so bili nekaki umetnostni kristjani. Nemška romantika je rodila polno takih miselnih dekadentov, zlasti v Nemčiji, kjer pa jim ni bila sreča mila, vsled česar so se začeli zatekati v Avstrijo, kjer jih je porabil Metternich v državni kanceliji v svoje birokratske namene. Eden takih je bil n. pr. gladki, gizdalinski svetovnjak Friedrich von Gentz, ki je živel koncem stoletja v Berlinu najrazuzdanejše življenje in stopil v začetku novega stoletja v avstrijsko državno službo, v kateri se je povzpел do nekakega oficialnega vladnega stilista diplomatskih aktov. Od doma protestant je pisal že l. 1803. znameniti Raheli: «Ko bi imel srečo, biti katoličan!» In dne 14. novembra 1804. se je takole izpovedal isti visokoumni romantični dami: «Izza kakih šestih let me je privedlo k različnim, meni samemu nepričakovanim rezultatom moje neprestano premišljevanje o vzrokih in poteku velikih zmešnjav naših dni; k temu se je pridružila moja globoka žalost nad političnim propadanjem Nemčije, zvezana z nekim nespravlјivim srdom zoper počenjanje napačnih prosvetljencev in plitvih apostolov humanitete.» A prestopil Gentz kljub temu ni v katolicizem, čeprav je še l. 1811. pisal isti Raheli, da je postal «docela kristijan». Prestopali pa so v trumah iz protestantizma drugi, in sicer — značilno za dobo! — iz istega vzroka, iz katerega se je koncem prejšnjega stoletja izpreobračalo toliko katoličanov k protestantizmu: zaradi protestantovskega «koketiranja s prosvetljenci»!¹³ V Avstrijo je priromal nemški publicist Adam Müller in že l. 1805. prestopil h katoličanstvu. Stari dunajski prosvetljenec, pisatelj raznih drz-

¹² Friedjung, o. c. II., str. 474.

¹³ E. Guglia, Fried. v. Gentz und die kath. Kirche. Jahrb. der Leo Gesellschaft, 1899, str. 82.

20 Dr. PRIJATELJ: DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV.

nih zabavljic zoper papeško nadvlado v Jožefovih časih, Haschka, mi je bil za krstnega botra in je pisal Reinholdu na Nemško: «Jaz sem se 17
čudil nad njim, nad seboj in nad vsem skupaj»¹⁴ L. 1808. je našel končno na Dunaj svojo pot eden izmed voditeljev nemške romantike, Friedrich Schlegel. On pa se je bil pokatoličil že pred prestopom črnozoltih mej obenem s svojo duhovito ženo Dorotejo, hčerko žida Mendelsohna. Leto kasneje je bil že c. kr. dvorni sekretar. Začel je takorekoč uradno uvajati romantično literaturo in publicistiko. L. 1810. je ustanovil časopis «Oesterreichischer Beobachter», ki ga je pa že prihodnje leto izročil Pilatu, tudi c. kr. dvornemu tajniku in doglavniku Meiternicha. Sam Schlegel je nato ustanovil nov list «Das deutsche Museum» (1812. do 1813.), postal legacijski svetnik in dobil od papeža Kristusov red. Fried. v. Schlegelovemu primeru so sledili še drugi nemški romantiki, 9
pred vsemi Zacharias Werner, nekdanji prijatelj in ožji idejni pristaš največjih sodobnikov v poeziji in filozofiji na Nemškem. Ta mož je bil trikrat oženjen in je nekđaj v Varšavi plaval v mesenih užitkih. L. 1811. se je v Rimu pokatoličil, prejel tri leta kasneje mašnikovo posvečenje in nastopil nato na Dunaju svojo glasovito pridigarsko kariero. O tem bivšem romantičnem dramatikumu pravi dobro Hieronim Lorm, da je dobesedno «skočil z gledališkega odra na prižnico».¹⁵

Vsi ti romantiki so bili dionizijske nature, ki so se kopali v mladosti v čutnem sladostrastju, v poznejših letih pa v dušnem. Vsi so živeli tako, kakor pravi Grillparzer o Cahariji Wernerju točno in pravilno: «Im Sinnenrausch, im Rausch des innern Sinns.» Fried. v. Schlegel je napisal v mlajših letih svojo znamenito «Lucindo», roman sladostrastja, v katerem hoče najti srečo za človeka v neki sublimno-fiziološki čutnosti. Vsem tem romantičnim konvertitom je služila katoliška mistika in askeza kot vir novih živčnih senzacij.

Mnogi iz teh in še mnogoštevilnih drugih (n. pr. baron Penkler, 10
holandski slikar Klinkowström, v. Buchholz, grof Fried. Stolberg, Klement Brentano, Ludwig v. Haller, Josef v. Eichendorff i. dr.) romantičnih zanešenjakov, deloma hkratu katoliških izpreobrnjencev, zastalno ali začasno prihajajočih na Dunaj, so se kmalu začeli uvrščati v sprevod, ki se je snoval za čarobno prikaznijo o Klementa Marije Hoffbauerja, preprostega, gorečega moža iz naroda, v katerem je dobila v Avstriji dolgo zanemarjena struja enostavnega, neumovalnega, veseliga socialnega katoličanstva svojega voditelja, propovednika, da «ve-

¹⁴ Rob. Keil, o. c. 87.

¹⁵ H. Lorm, Über oesterr. Zeitungswesen vor 1848, Zollingova «Gegenwart» XXIX., št. 67.

ra ne sedi v glavi, marveč v srcu človeškem».¹⁶ O. Hoffbauer (roj. 1751, v Tašvicah na Moravskem, umrl 1820. na Dunaju) se je naučil čitati in pisati kot samostanski pek, je živel potem nekaj časa kot puščavnik pri nekem božjem potu blizu Znojma, kesneje v nekem gozdu blizu Tivolija pri Rimu. Sprejet l. 1783. v redemptoristovski red sv. Alfonza Liguorija, s katerim je kot starčkom še osebno govoril, je izkušal od l. 1809. dalje ta red uvesti tudi v Avstrijo, kar se mu je eno leto pred smrtjo tudi res posrečilo. Česar bi ne bili nikoli dosegli romantični lepoumni zanešenjaki, to je izvršil ta skromni, neuki menih. Preprost in vneto pobožen, kakor je bil, ni pridigoval visokih estetičnih ekstaz in užitkov katoličanstva, tudi ne kot janzenisti mrke in enostavnim dušam težko zapopadljive notranjosti, tudi ni polagal tolike važnosti na askezo, temveč na dobrodelnost, sočutje, veselo pobožnost; celo humor je bil v njegovih pridigah in cerkvenih prireditvah. Na Hoffbauerja se naslanja ona katoliška smer, ki je zmagala leta 1855. s konkordatom, in tudi ves današnji katolicizem srednje Evrope. Kot na takega je pokazal 40 let po njegovi smrti njegov največji učenec kardinal Rauscher. Katoliška cerkev ga je proglasila najprej za blaženega in nato dne 20. maja 1909. obenem z devico orleansko za svetnika. Redemptoristov, vernikov srca in preprostega čuvstva, so se poslužili kot svojih predhodnikov zastopniki umovalne vere papeževe observance, jezuiti, ki so se mogli res že dve leti za redemptoristi zopet naseliti v Avstriji. P. Hoffbauer je imel ogromen uspeh med preprostim ljudstvom; elitno gardo njegovega pristaštva pa so tvorili konvertitski romantiki, skoraj vsi uradniki državne kancelije onega Metternicha, ki se je želel v rahli opoziciji ostalega visokega avstrijskega uradništva zlasti poteti, ko je po padcu Napoleona sam zasedel vodilno mesto v restavracijskem evropskem koncertu — malce bližati Rimu. Caharija Werner je dejal, da pozna tri velike može dobe: Napoleona, Goetheja in Hoffbauerja. Može ostale višje uprave, posebno pa zastopniki znanosti na univerzah, so odklanjali romantike in tudi Rimu vdanega katolika Hoffbauerja; oni so še vedno častili Jožefa II. kot nekakega narodnega in državnega svetnika.¹⁷ O izobraženem občinstvu pa se mora reči, da se je vsaj v drugem desetletju novega stoletja precej razločno nagnilo zopet k pozitivni veri. Duh, ki je bil v dobi prosvetljenstva potrgal vse vezi, a obenem pri nedostatni umstveni fundaciji tudi izgubil vsako podlago, je zahrepenel po opori in vezeh. Po časovni razburkanosti se je

¹⁶ Alphons v. Klinkowström, Fried. August v. Klinkowström und seine Nachkommen, Wien 1877, str. 129 in dalje.

¹⁷ Friedjung, o. c. II., str. 448.

hler marsikdo oziral po trdnem, mirnem otoku. V avstrijskem duševnem življenju tudi intelligentnih vrst je stopilo zopet na prvo mesto verstvo. Pisateljica Karolina Pichler pripoveduje v svojih «Spominih» (Wien, 1844), da so v njeni mladosti v njih hiši občevali izobraženci, ki so tajili vse razodete resnice: «Bili so med njimi tudi visoke čast: vredni in strogo pravoljubni ljudje, da sem naravno morala priti do prepričanja, da se dá živeti tudi brez pozitivne religije povsem v skladu dolžnosti in dostojnosti.» Kot odrastlo ženo jo zgrabi to katoliško gibanje patra Hoffbauerja in romantikov; podobno poslednjim hodi tudi ona zopet k maši v ospredje cerkve, posluša pridige, sprejema zakramente in si išče posebnega izpovednika. Odlične romantike izpoveduje Hoffbauer sam, nji pa najde nekega patra Marcelijana sam učeni orientalist Hammer-Purgstall.¹⁸ — Mimogrede prihajajo na Dunaj tudi drugi odlični nemški romantiki, ostajajoči še pri literaturi, n. pr. Tieck s svojo sestro gospo Bernhardi, in celo teoretska glava vsega nemškega romantizma, *Schlegel* Aug. Wil. v. Schlegel, pride 1808. z gospo Staël čitat svoja znana predavanja o «dramatični umetnosti in literaturi» (Heidelberg 1809—11); *Staël* 200 vnetih poslušavcev iz najboljših krogov ga posluša.¹⁹

¹⁸ E. Guglia, Relig. Leben in Wien. I. c.

¹⁹ Rob. Keil, o. c. str. 10.

(Dalje prihodnjič.)

ALOJZIJ GRADNIK:

KAKÓ TE ČAKAM . . .

Kakó te čakam, o kakó te čakam!
Ko pride v hišo gost moj, črni mrak,
ki ž njim prihajal k meni si — na prag

strmeča vprašam: «Sam si»? «Sam», mi reče.
O, da bi vedel ti, kakó me peče
beseda ta ledeno celo noč.

Vso dolgo noč je moja póstelj prazna,
vso dolgo noč premolim kakor blazna,
ime presladko tvoje jecljajoč.

Dr. IVAN PRIJATELJ:

DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV. (Dalje.)

V prvem in drugem desetletju novega stoletja, v takozvanih desetletjih prostovoljnih pridigarjev, je mogočno naraščalo katoliško versko gibanje, spontano kipeče iz src in veselo vabeče duhove. Takrat se je tega notranjega gibanja polastila takšna vnanja naprava, kakor je država, in zgodilo se je ž njim, kakor z enako duševnim, dasi temu nasprotnim gibanjem koncem prejšnjega stoletja. Prav tako kakor sedaj verski čut je rajala takrat osvobodjena misel prosvetljenosti. Pa je prišla država v osebi Jožefa II. in jo je uklenila — njo brezbrežnico in nesmrtnico! — v ozke, praktične, efemerne ojnice državnih potreb ter jo s tem korenito kompromitirala. Isto je sedaj naredila Frančeva vlada s prav tako nesmrtnim in večnim verskim čuvstvom. Iž njegove nebeške obleke si je skrojila in sešila policijski plašč. In takoj je potihnil še nedavni veseli klic: «Nazaj h katolicizmu!» — Dne 20. novembra 1815. je bila podpisana alijanca, ki se je imenovala «sveta»: čisto navadni posvetni interesni dogovor vladarjev, obenem pa enoglasna veroizpoved raznovernih državnikov, praktičen pakt, zavit v tako sentimentalno obliko, kakor je dotlej Evropa v takih aktih še ni videla. Religija, ki je bila že malone dve desetletji prostovoljno tu, se je sedaj uradno predpisovala in dekretirala. S tem se je storil nad njo, kakor nekdanj nad prosvetljeno mislijo, zločin kompromitacije. Na mah je izginilo hrepenenje po nji. Seveda so k temu pripomogli tudi še drugi, stranski vzroki. Groza francoske revolucije, hčerke osvobodjene misli, se je razprševala in iž nje so se začele prikazovati konture pravih in velikih demokratskih idej tega orjaškega pokreta. Avstrijski državniški pomočnik Friedrich von Gentz, ki je kot malokdo sodoživljal vse peripetije teh časov, je tipična slika preobrata dobe, ki je nastopala. Mož, kateri je l. 1804. še mislil, da ga «potek velikih zmešnjav» privaja k «nepričakovanemu rezultatu», namreč varno krilo katoliške cerkve, je po srečno izvršenem dunajskem kongresu, deset let pozneje, postal zopet

hladni, gladki svetovnjak, ki se je v prostih urah začel baviti celo z eksaktno znanostjo, namreč botaniko. Sedaj se je glasila njegova izpoved tako-le: «Ti predmeti, bavi se ž njimi, kakor hočeš, so bolj sorodni z zemljo, nego z nebesei.» Njegov najboljši prijatelj, izpreobrnjenec Adam Müller, ga l. 1817. zastonj pregovarja, češ, kako more živeti, «že trideset let brez Boga, t. j. brez prave molitve, brez zakramentov, brez obhajila, brez živega občestva tolažbe». Gentz mu odgovarja: «Res je, da je bil neki čas, ko sem bil bližje, nego sem danes, idejam in čuvstvom, o katerih vi želite, da naj bi vladale nad menoj. Ali naj vam z ozirom na tisti čas povem vso resnico? Evo je: nedostajalo mi je takrat, kakor nimam tudi sedaj osnovnega prapogoja za pravi sprejem vašega nauka, zmožnosti vere v to, proti čemur se ustavlja moj razum.»²⁰ Tu imamo zopet razum, in sicer kot samoodločujoč faktor v glavi moža, ki je sam sodeloval pri državnem aktu, omejujočem vlado istega razuma pri podložnikih s pomočjo predpisov neke oficialne religije. Kako se visoki državniški razum sedaj, ko je zopet na konju, zase brani vsakih, zlasti tudi religioznih vezi in spon, za svoje podložnike pa kuje vsakovrstne okove z religioznimi povezami, vidimo iz pisma istega Metternichovega šepetavca, Gentza, ki piše l. 1819. prijatelju Adamu Müllerju: «Vse je izgubljeno, ako se zopet ne vzpostavi religija... Nikdar pa se ne vzpostavi religija kot vera, ako se ne vzpostavi poprej kot državni zakon.»

Po veliki francoski revoluciji, ki je tako mogočno dvignila glas za človeške pravice, po navdušenih osvoboditeljnih protinapoleonovskih vojnah, v katerih so se začele narodnosti zavedati sebe, po splošni evropski razgibanosti, ko je v najoddaljenejših krajih, n. pr. na Španskem, v južni Italiji, v Varšavi, kakor svetla raketa eksplodiralo geslo: «ustava!» — je izdala «sveta alijanca» staro škrbasto protigeslo: «status quo ante!» Narodi naj ne mislijo, naj se ne mešajo v državne posle, ampak naj lepo delajo in molijo, so rekli ovlasuljeni državniki, ki niso sami molili in so delali — po svoje lepo po starem. Pričela se je doba kongresov, mrzlično in krčevito zaposlena ob eni sami ideji: kako bi zgnala vznemirjene ovčice zopet v prejšnje staje. To politiko so izpregledale razumnejše glave že za časa dunajskega kongresa, a tudi kovači duševnih spon niso bili povsem sigurni v svojem početju. Dne 31. decembra 1814. je pisal Görres v listu «Rheinisches Museum»: «Vni-

²⁰ E. Guglia, Relig. Leben in Wien. I. c.

čujoče čuvstvo nestalnosti dela, ki ga grade, jih spremlja pri vsem njihovem dejanju in nehanju, in zato se tudi ne ustvarja stavba, ki bi držala.» A dne 20. januarja 1815., ko je bila že Avstrija prevzela «sveto» vodstvo, se je vpraševal isti Nемеc v istem listu: «Kdo nam je porok zoper nazadnjaške tendence, ki jih je Avstrija očitovala od nekdanj?» In vsem kongresnim silam je zaklical naslednji proroški «mene tekkel»: «Nikar ne stavite in ravnajte magnetnice v magnetski meridian... vse vaše mogočne oblasti ni dovolj, da bi v najmanjši igli uravnala tečaje ter izprevrгла njeno privlačnost in odbojnost.»²¹

In v resnici: kakor da bi bili magnetizirani od nevidnega svetovnega fluida, so se odvrnili duhovi vse izobražene Evrope stran od starega reda. Sicer se je zdelo, da je bil duh francoske revolucije premagan v Napoleonu, a istočasno je silil mogočno na dan pri drugih ventilih. «Pravica osebnosti», «narodnost», «konstitucija» so se imenovali švigajoči zublji, katerih ognjišča so bila zlasti srca mladine. Zastonj je dušil Metternichov mrtvaški prt njih plamene. Nemško burševstvo je živelo takrat svojo najznamenitejšo zgodovino, da, moglo bi se o njem naravnost reči, da je delalo zgodovino. Takrat so se državniki «alijance» sešli na kongres v Cahe, ki so ga zaključili 15. novembra 1818. z zaupanjem, da so vrgli senco na solnčne žarke mladih liberalnih idej. Ti zaključki so povzročili usodno razdraženost med mladino, ki jim je odgovorila z znanima atentatoma Sanda in Löninga. Spričo vseh teh in takih obžalovanja vrednih izbruhov nezadovoljnosti in razdraženosti visoki državniki niso mislili na nič drugega, nego na to, kako bi jih udušili s še strožjimi omejitvami. Dne 7. septembra 1819. se je otvoril Frankfurtski zvezni zbor, ki je uzakonil takozvane karlovovarske zaključke, obsegajoče posebno ostre utesnitve tiskovne svobode. Celo pokorna avstrijska ljudstva so začela mrmrati in si šepetati o revoluciji, ki je bila izbruhnila na Španskem, Portugalskem, v južni Italiji in na Grškem. Metternich je postal nemiren in je sklical v novembru 1819. na Dunaj nov kongres, da še tesneje nategne narodom verige. Za edino zdravilno sredstvo je proglasil geslo: Proč z vsemi novotarijami, vse naj ostane pri blagih starih navadah! Tako se je za silo krpal današnji dan, kako naj se iz te krparije razvije solidna in trdna bodočnost, na to niti

²¹ W. Menzel, Reise nach Oesterreich im Sommer 1831. Stuttgart, 1832., str. 56—57.

X. Sili se danes na dan - Napoleon T. # 2

misli ni.²² Dunajski kongres je l. 1820. izdelal takozvane «Wiener Schluss-Akte» kot dopolnilo k podobnim protokolom iz Karlovih varov. S takimi in enakimi «akti» in komentarji je Metternich menil, da bo «panal» zle duhove, brodeče ne samo v posameznih glavah, ampak že v celih ljudstvih. A gibanje je naraščalo. Zlasti pokret italijanskih karbonarijev, kličočih po ustavi, Metternichu ni dajal spati. Ti zarotniki so si bili v Neapolju izvojevali že pravi pravcati parlament. To je bil nevaren zarodek. Metternich je sklical 1820. nov kongres v Opavo, na katerem se je sklenilo sklicati za prihodnje leto kongres v Ljubljano in nanj povabiti kralja obeh Sicilij, da se mu dá nekoliko neupogljivejša hrbtenica v občevarju ž njegovim ustavohlepnim ljudstvom, ki ogroža mir avstrijskih birokratov v zgornji Italiji.

Od januarja do srede maja 1821. je dajala naša Ljubljana sredi svojih tesnih zidov stanovanje celi armadi najvišjih dostojanstvenikov in državnikov, približno tisoč visokorodnim aristokratom vseh aliiranih držav, trudečim se zaustaviti kolo časa. Prišlo je Njegovo Veličanstvo, najvišji gospod Avstrije Franc I. sam s cesarico Karolino in mnogimi nadvojvodi, pripeljal se je ruski car, nekdanj tako romantično-svobodoljubni zaščitnik pravoslavni Grkov, v katerega humansko idealnost je takrat verjel še sam Puškin; Aleksandra je spremljalo kakih sto ruskih plemenitašev; javil se je knez modenski. Druge zvezne države so poslale svoje ambasaderje. Dne 8. januarja je došel v Ljubljano končno tudi Fernando, kralj obeh Sicilij. Privolil je v vse, kar so mu predpisali visoki zaščitniki. V Neapolju se je odpravil parlament in vzpostavil zopet absolutizem. Na zvit način je ukanil Metternich carja vseh Rusov s tem, da ga je najprej pridobil za načelo, obsojajoče vse novotarije, naperjene zoper absolutno državno oblast. Ko je ruski samodržec enkrat podpisal to načelo, je prišel Metternich nekoč v njegovo ljubljansko stanovanje in ga s pretkanimi umetnijami preveril, da sedaj dosledno tudi ne sme več ščititi Grkov, ki so se bili baš takrat uprli turškemu nasilstvu. Evropskim zastopnikom pa je zvitorepi avstrijski kancler šepetal na ušesa, da se bojuje za neodvisnost Evrope zoper pretečo pravoslavno-slovansko univerzalno monarhijo.²³ Že dne 25. januarja je mogel knez Metternich z veliko

²² Oesterreich unter der Regierung Franz I. und der Staatsverwaltung des Fürsten Metternich. Stuttgart, 1836.—1841., zv. II., str. 77.

²³ Ibid. II., str. 155.

zadovoljnostjo beležiti v svoj dnevnik: «Končali smo, diplomatska bitka je dobljena, zdravi človeški razum je zmagal.»²⁴ S svečanimi cerkvenimi slovesnostmi, z zvonjenjem in maševanjem, s plesi in razsvetljavami, z gledališkimi predstavami, koncerti in dinêji ter promenadami je praznovala visoka družba v Ljubljani oni 24. mar-ec, ko so avstrijske čete po kratki borbi slovesno vkorakale v Neapolj.

78 Dvajseta leta, na katera se je ljubljanski kongres takoj na početku zavalil kakor težka grobna plošča, pomenjajo v avstrijskem duševnem življenju popoln preobrat. Dočim se je v prejšnjih dveh desetletjih novega stoletja vse z veseljem in hrepenenjem oklepalo vere, se sedaj vera uvaja in predpisuje odzgoraj, skoro bi se moglo reči uradno. Dvorni župnik Frint strogo pazi, da se religiozni predpisi vrše v življenju državljanov, izkuša torej cerkveni duh uvajati navzdol, dočim se navzgor ne briga veliko za to, da bi se cerkev oprostila od jožefinskega jerobstva in spravila z Rimom. Pomaga mu pri tem poslu policijski predsednik Sedlnitzky, čigar detektivi in zaupniki obenem nadzorujejo Frinta in njegove duhovnike. V učne zavode uvaja ta novi pobožni jožefinizem študij-ski direktor Stifft. Glavni akterji verskega udejstvovanja postanejo redemptoristi ali liguoriansci, ki se pa po smrti Hoffbauerjevi toliko izpremene, da delujejo (po poročilu Schnellerjevem) «mistično s pomočjo temnega čuvstva in slutnje, pietistično z notranjo pobožnostjo, asketično z vnanjimi znaki ponižnosti in misionarsko v že dobro katoliškem cesarstvu.»²⁵ Na podlagi redemptoristov, prostoljudskih misionarjev, zidajo dalje učeni jezuiti. Že nad trideset let odpravljani, starodavni cerkveni pomp se zopet uvaja pri procesijah in na božjih potih, nadškofa dunajskega smejo pri slovesnih obhodih nositi zopet v zlatih nosilih. Posti se poostrujejo, in gostilničarjem se prepove pri eni in isti mizi servirati postne in mesne jedi.²⁶ S posebno pazljivim očesom zasledujejo ti pobožni birokrati znanost in znanstvenike, izmed katerih mora marsikateri

²⁴ Peter v. Radics, Metternich und Gentz auf dem Laibacher Congresse, Argo, 1892., str. 90.

²⁵ Schneller, Oesterreichs Einfluss auf Deutschland und Europa, II., str. 395. Torej ne samo jožefinci in janzenisti, marveč tudi redemptoristi postajajo v dvajsetih letih mrkejši!

²⁶ E. Guglia, l. c.

iz dežele.²⁷ S še večjo strogostjo pa se gleda, da se učni in vzgojevalni zavodi preskrbe s tem uradnim krščanstvom kot z nekakim serumom, ki naj državljane že v nežni mladosti imunizira zoper kugo sodobnih svobodnih stremljenj. Vzgoja in pouk se polagata najrajši v roke duhovnikom, menihom in romantičnim konvertitom.

Eno takratnih vzgojevalnic si lahko ogledamo od bližje, namreč *penzija* Klinkowströmov penzionat v dunajski Florijanijevi ulici št. 96. Idejo za ustanovitev tega zavoda sta dala p. Hoffbauer in Adam Müller²⁸ l. 1811. na Dunaj priseljenemu inozemskemu slikarju, protestantu Friedrichu Augustu Klinkowströmu, ki je takoj po svojem prihodu stopil v Metternichovo službo. Kako je Metternich skrbel, da dobe njegove kreature dotirana mesta, prikladna ali neprikladna svoji strokovni izobrazbi, se razvidi iz Klinkowströmovega pisma z dne 12. oktobra 1812.: «Grof Metternich bi me bil že nastavil pri akademiji upodablajočih umetnosti, pa ni bilo nobenega praznega mesta . . . Ustanovi pa se tu vzgajališče za višje plemstvo, na katerem dobim mesto kot . . . predstojnik . . . Dadó mi okrog 1200 tolarjev in prosto stanovanje.»²⁹ Klinkowströma sprejme dne 13. septembra 1814. p. Hoffbauer v katoličanstvo; za priči sta mu Josef Anton Pilat in Friedrich von Schlegel, «moža po znanosti in ugledu enako slavna», se pristavlja v prestopnem atestatu. O ustanavljanju vzgajališča, ki ga je imel voditi ta izpreobrnjeni holandski slikar, poroča njegov sin: «Krščanstvo v njega vsezdružujoči in vseproniciujoči moči» se je vzelo zavodu za vodilo. Vsled prizadevanja Adama Müllerja, da bi se penzionat čim prej otvoril, «so

²⁷ Povodom Weintridtove afere toži stari abbé Dobrovský Kopitarju v pismu z dne 30. januarja 1820.: «Ali so res odstavili Weintridta? Kam pa to naposled privede? Zdi se, da se približujejo kuriji. O Josephi tempora! Kaj takega se ne sme reči in tudi pisati ne.» (Jagić, Istočniki, I., str. 450.) — Weintridt je bil profesor verstva na dunajski univerzi, dober govornik, entuziast umetnosti, ki se je v svojih predavanjih v oduševljenosti za lepoto včasih oddaljeval od katol. dogem. Vodil je pogosto svoje učence (Bauernfelda, Mor. Schwinda, Rauscherja) na kmete ter jih ob prirodi vnel za poezijo in umetnost. Povsod svoj nos vtikajoči predmarčni špioni so ga oľadili, češ, da vodi dijake v krčme in ž njimi popeva razposajene pesmi. L. 1819. ovaden, je prišel 1820. po aferi praškega filozofa duhovnika Bolzana tudi sam v preiskavo. Odstavljen od službe, je še nekaj časa živel na Dunaju, zbirajoč okrog sebe tedanjo najboljšo mladino (skladatelja Schuberta, grofa Lanckoroškega, poznejšega ministra Stadion). Nazadnje je postal dekan v vinorodnem Retzu, kjer je tudi umrl. (Wurzbach, Biogr. Lexicon, LIV, str. 63.)

²⁸ Wurzbach, o. c., IX., str. 156; XII., str. 104.

²⁹ Alphons von Klinkowström, o. c. str. 129.

se vršile vse priprave pod pokroviteljstvom nadvojvode Maksa de Este z velikimi stroški». Kljub temu se je mogel otvoriti zavod šele l. 1818. — O učnih metodah in duhu, vladajočem v tem vzgajališču, *otvorjen* nam pripoveduje ravnatelj sin naslednje: «Neprestano nadzorstvo nad gojenci je vršilo šest instruktorjev, po navadi visokošolcev višjih fakultet... Dva instruktorja (eden pri večjih, drugi pri malih) sta imela vsak dan nadzorstvo. Tako je torej zadela ta služba slednjega instruktora samo dvakrat na teden in pa še vsako tretjo nedeljo. Ponoči je bilo vseh šest tako porazdeljenih v spalnicah, da je mogel seči njihov pogled povsod po prostorih, osvetljenih s svetiljkami. Med 11. in 12. uro je imel sam Klinkowström svoj inspekcijski obhod skozi vse hišne prostore. Učiteljsko osebje je izpopolnjevalo 18 na zavodu nastavljenih učiteljev, po navadi tudi vseučiliščnikov. Gojenci so smeli pod nadzorstvom obiskovati pač javne izložbe kakor panorame, menežarije, cirkuse in podobno, dočim jim je bil obisk gledališča strogo prepovedan. «Klinkowström behielt sich auch, auf den Ausspruch der heil. Schrift gestützt: Wer die Ruthe spart etc., ausdrücklich das Recht der körperlichen Züchtigung bei den Eltern vor... Nach erlittener Züchtigung musste stets der Delinquent niederknien und ein kurzes Gebet verrichten, um Gott für die Beleidigung um Verzeihung zu bitten und für die heilsame Bestrafung zu danken.»³⁰

S to svojo pedagogiko je dosegal Klinkowström ravno nasprotno od tega, kar je nameraval. Kot tipično in za vso nadarjenejšo mladino, vzgajajočo se v tem in podobnih zavodih, značilno prikazen naj navedem slučaj grofa Antona Aleksandra Auersperga (Anastazija Grüna), gojenca tega zavoda. Ta je vstopil v jeseni *Anast.* 1819. v Klinkowströmov institut. Iz pisma,³¹ ki jih je pisal ravnatelj materi mladega grofiča na Turen pri Krškem, se dá približno sklepati na vzgojeslovne metode njegove. V teh pismih govori pobožni slikar-vzgojitelj mnogo o prstu božjem in o tem, kako se sam osebno trudi pregnati mlademu grofiču iz glave razne slabe lastnosti, kakor ponos, jeznoritost in slabost za lepi spol. Svoja pisma sklepa z željo: «Naj bi mi Bog še nadalje podelil svojo milost!» V splošno označbo se mora reči, da se je omejevala vzgoja v tem zavodu «na jako hvalevredno telesno odgojo in na verske vaje», kakor pravi Frankl v svojem zapuščinskem članku. V duševnem

³⁰ Ibid. str. 313 in 332.

³¹ V izpiskih priobčila iz zapuščine Frankla pod naslovom: «Anastasis Grüns Jugend» Neue Freie Presse, 1896, št. 11.334.

oziru pa se je vsaj nadarjenejša mladina postavljala svojemu ravnatelju in tendencam njegove struje odločno po robu. Posebno z mladim Auerspergom so imeli prave križe in težave. Z božje poti v Marijino Celje, ki jo je napravil Klinkowström s starejšimi učenci, se je povrnil mladi kranjski grof «s trajnim gnusom» (nachwirkend angeekelt), kakor poroča ravnatelj materi. Duhovnike začne Auersperg naravnost mrziti, vsled česar ga očem strogo graja v pismih: «Gospod Klinkowström se pritožuje, da javno kažeš za takega dečka, kakor si ti, smešno nespoštovanje do duhovskega stanu in se pri tem sklicuješ na primer svojih staršev, da se vrhutega nečeš pokoravati verskim vajam.» Naposled mu grozi z duhovskim konviktom, kjer se bo ravnalo ž njim kot z mladičem, ki neče prav storiti (wird als ein Uebelgerathener behandelt). Da take metode in pretnje grofiču niso priljubile vere in njenih služabnikov, se razvidi že iz tega, da se nahaja v njegovi beležnici iz tega časa med karikaturami tudi komična podoba duhovnika, kateremu sapa odnaša klobuk in cerkveno puščico.

Evropska mladina, vzgajajoča se v takih in podobnih zavodih tedanjega, od zgoraj diktiranega vzgojeslovja, rastoča v ozračju onodobnega na zunaj «svetega», na znotraj pa zelo «nesvetega» pokroviteljstva, ta mladina je našla svoj najvišji izraz in svojega ženijalnega glasnika v Byronu, brezdvomno največjem liriku 19. stoletja. Ali takšnega, kakršen je bil na dnu svojega velikega srca ta veliki pevec svobode v času največje nesvobode kot «glas vpjiočega v puščavi, kot junak, ki se je postavil po robu vsej sveti alijanci in se šel borit za to svoje prepričanje» med mali grški narod, kjer mu je v neznatnih Missolongah zavratno zastavila smrt njegovo pogumno pot, takšnega so mogli pojmovati le najboljše duhovi podraščajoče mladine. Byron se je v vseh evropskih deželah in v vseh narodih mnogo posnemal, a po večini se je kopirala njegova plemenita užaljenost in zagrenjenost v potvorjeni obliki nekega kujajočega se «spleena», v podobi nekega vaze zamaknjenega, obupnoindividualnega estetizma. Tudi eden največjih njegovih učencev, Puškin, je nekaj časa posnemal zgolj njegove vnanje alure. A že zelo zgodaj, ko je uvidel, kam plove kongresno jerobstvo, ko je spoznal, da omahuje njegov ljubljenec car Aleksander v Metternichovo naročje, je z žgočo ironijo zaklical, da «ne bó več sejati v suženjske brazde živih semen», češ: «pasite se mirni narodi; poziv časti vas ne zbudi! Čemu čredam darovi svobode? Črede se morajo klati ali striči; dediščina njihova iz roda v

rod je jarem s kraguljčki in bič.» A tri leta pozneje je že v mirnoveličastnem poklonu doumel vso velikost Byrona, pišoč Žukovskemu: «Byron ni bil samo mojster umstvene poezije, ampak jo je tudi udeležil v praktični poeziji. Napoleon na skali sv. Helene in Byron v Missolongi, evo dveh poetičnih svetilnikov, razsvetljujočih našo globoko noč.» Kljub takim globokim spoznanjem in pripoznanjem v privatnih pismih je ruska romantika še cela desetletja trgala samo Byronov kraljevski poetični plašč in iz njega šivala svoja oblačilca. Priti je moral veliki publicist Bjelinskij, ki je l. 1843. zaklical ruskemu romantizmu: «Ti si proglasil Byrona za pevca obupa in egoizma, za blodni komet, ozarjajoč svet s krvavo zarjo... Dobričina! Jaz ti povem, da ga nisi razumel, tega Byrona, nisi razumel ne njegovega ideala, ne njegovega patosa, ne njegovega genija, ne njegovih krvavih solz, ne njegovega brezupnega in ponosnega, na samega sebe oprtega obupa, ne njegove duše, tako nežne, krotke in ljubeče, kolikor mogočne, neupogljive in ⁸⁶ velike! Byron — to je bil Prometej našega stoletja, prikovan na skalo, razkljuvan od kraguljev; mogočni genij, ki je k svoji nesreči pogledal naprej in ne videč v somračni daljavi obljubljenе zemlje bodočnosti, je proklet sedanost in ji napovedal sovraštvo, nespravljivo in večno; noseč v svojih prsih trpljenja milijonov, je ljubil človeštvo in preziral in sovražil ljudi, med katerimi se je videl osamljenega in zavrženega s svojo ponosno borbo, s svojo nesmrtno boleščjo. Ne komet, blodeč in brezličn, je bil on, ampak novi duh, boreč se za človeštvo z ognjenoperjaničasto čelado na glavi, s plamenečim mečem v roki, z žezlom bodoče zmage, bližnjega zmagoslavja.»³²

V Avstriji je vzbudil Byronov silni, po svobodi koprneči duh krepke odklike zlasti pri Poljakih in Čehih. A že kmalu je v teh narodov državnorazvaljeni in podrti narodni koči to občečloveško skrb, iščočo strehe, odrinila od ognjišča druga, bližja skrb, kako bi na bornem ognjišču ne ugasnil zadnji plamenček narodne duševnosti. Potrebnejše je bilo peti pesmico, harmonizirano po odlomkih tradicionalne narodne popevke.

Kako pa je duševno živelo gospodujoče pleme, avstrijsko nemštvo, v teh duševnojerobskih mračnih časih, ono pleme, ki se mu ni bilo treba tresti od dne do dne za svoj narodni obstoj? Dunaj

³² Bjelinskij, Zbrani spisi, Kijev, IV., str. 54.

je v tem oziru značilen. Dunajski umetniki in literatje se niso zbirali v kakšnem muznem hramu, ampak najrajši v neki gostilniški beznici, prosluli «Ludlamshöhle», kjer se je čulo več dvoumnih anekdot in kosmatih dovtipov, nego.vznešenih duševnih produktov. V tem «miraku bogov», pravi Menzel v svojem «Popotovanju v Avstrijo l. 1831.», da žive Dunajčani kakor na «otoku blaženih» (str. 125). Ako isti avtor dalje trdi: «Dunajčani delajo iz triumfalnega pohoda vesel Bakhov obhod, in njihovi vjeti narodi — Madžari, Slovenci, Čehi in Lombardi — se sami smejo ž njimi», se mu more v drugem delu njegove trditve veliko manj pritegniti, kakor če pravi dalje: «Čeh se pojavlja na Dunaju povsod potlačen, srdit, in kjerkoli sem videl kakšen prav nezadovoljen obraz v najveselejšem mestu na svetu, je bil gotovo češki», ali — pristavimo mi — slovanski. Merodajni avstrijski in v Avstrijo se zatekli romantiki niso niti po vnanje — kakor ruski — poizkušali stopati po stopinjah velikega britanskega Prometeja, smelega tatu ognja svobode. Kako? Saj so bili po večini dobro plačani in odlikovani uslužbenci Metternichove državne kancelije! — Res je seveda, da se podraščajoča nadarjenejša nemško-avstrijska mladina ni strinjala ž njimi. Ne govorim o takih redkih častnih izjemah, kakor Grillparzer, Lenau, Raimund, ki so v samoti trpeli ali zapadali blaznosti, ampak o povprečnejši boljši mladini. Ta pa se je orientirala, kakor smo videli v Auerspergovem slučaju, naravnost strastno svobodnjaško, freigeistovsko. Ona dunajska mladina, ki je — kakor smo slišali — l. 1809. v trumah oblegala predavalnico A. W. Schlegla, je bila postala v dvajsetih letih, v letih državnega uvajanja katolicizma v življenje pod egido «svete alijance» — docela drugačna. Ko je l. 1827. imel na Dunaju slavni brat prejšnjega, Friedrich von Schlegel, javna predavanja o filozofiji življenja, prihodnje leto o filozofiji zgodovine, je moral predavati — pred praznimi stoli.³³

Avstrijskonemška literarna mladina zadnjih dvajsetih in naslednjih tridesetih in štiridesetih let se je torej odločno odvrnila od pozne, misleno dekadentne nemške romantike, in sicer ne zato, da

³³ Slovenski dunajski visokošolec Perko je pisal o tem predavanju Matiju Čopu dne 17. junija 1827. naslednje značilne vrstice: «Lo Schlegel generalmente a Vienna in riguardo alla filosofia gode di pochissimo credito, e delle sue prelezioni dice Rembold, che l'autore stesso non s'intende e che sono oltre modo prolisse ed oscure; egli non ha più di 25 uditori, e questi (si figuri) sono maggior parte di mercanti, i quali ci vanno solamente per poter poi dire: ci sono stato; e rimproverargli altri che non ci sono stati.»

bi se po vzgledu Byronovem oklenila borbe za občečloveško svobodo in pravice osebnosti, ampak zato, da bi se oprijela nekega stremljenja, ki si je krčilo svoj pot nekako po sredi med novim svobodoljubjem in med skrbjo za narodnost in samobitnost, porojeno v romantiki. Z Grillparzerjem³⁴ na čelu je začela ta mladina gledati na pozno nemško romantiko kot na nezdrav povratak v mračnjaštvo in praznoverje. Vzorniki so ji postali pesniki takozvane «švabske šole», združujoče v sebi obe takrat moderni gesli: svobodomiselnost in nacionalni značaj. V vseh duhovih se je mogočno dvigalo narodno čuvstvo, dobivajoče duška v takozvani domovinski poeziji (vaterländische Poesie). Nasproti tej tendenci sta stopala v ozadje dnevnega zanimanja celo Schiller in Goethe. V to ozračje ni nikakor več spadalo splošno navdušenje za onega Schillerja, ki je za to mladino bolehal na «preidealnem grštvu», tudi ne za onega Goetheja, o katerem se je trdilo, da je «bolj pesnik vseh narodov nego svojega naroda».³⁵ Švabska šola je gojila liriko, ki se je kakor nalašč prilegala času. Kdor hoče videti, s kakšnim navdušenjem so se je oklepali mladi avstrijsko-nemški pisatelji, naj si prečita zanosno proslavljanje poetov te šole pri sodobniku Seidlitzu. Kot veliki mojster švabskih poetov se je proslavljal Ludwig Uhland, pesnik, kateremu ni mogla prav nič škoditi v očeh mladega naraščaja neka prilična kratka neugodna ocena Goethejeva. Oni Uhland, ki je sedel v württenberškem deželnem zboru in s krepko, ognjevito besedo zagovarjal svobodno mišljenje in svobodne državljanske naprave, oni vnanji Nmec, ki je nekaj let pozneje izrekel znane besede: «Ako slišim govoriti Avstrijca, mi je, kakor bi začul glasove Jadranskega morja», se je v tej dobi najbolj čital in — posnemal. Lenau in Grün sta bila njegova častivca. Poslednji mu je tudi posvetil svojo prvo pesniško zbirko «Spaziergänge eines Wiener Poeten» (1831.), kateri je izbral za moto Uhlandove verze:

«Auf! gewalt'ges Oesterreich!
Vorwärts! thu's den anderen gleich!
Vorwärts!»

Istega Uhlanda je — kakor že omenjeno — izpraševal Lenau iz

³⁴ Prim. A. Sauer, Grillparzers gesammelte Werke, Vorrede XXVI.

³⁵ Prim. Jul. Seidlitz, Die Poesie und die Poeten in Oesterreich im J. 1836, Grimma, 1837, str. 13.

prostovoljnega ameriškega prognanstva, hrepeneč po domovini: «Uhland! wie steht's mit der Freiheit daheim?»³⁶

Uhlandova poezija je bila kakor ustvarjena za to, da vpliva na avstrijsko mlado poezijo: o svobodi je pripovedovala in mladosti in moči in veselju in zdravi, sočni ljubezni, njenem hrepenenju in sladkih srčnih ranah v prosojnih, jasnih in izbrušenih verzih. Naraščaj, ki ni smel črhiniti niti besedice v javnih vprašanjih, v ozko zaključenih zborovanjih državnih jerobov, h katerim ni imel pristopa, je pač od hipa do hipa vrgel v te tajne kabinete kakšen srdit pogled ali kakšno ogorčeno besedo, zlasti in posebno pa se je za to odrinjenost odškodoval in se izživiljal na pisanih livadah življenja, na tleh, ki se je mogel na njih vsaj malo razmahniti. Življenje postane parola teh mladih poetov, in sicer življenje, razumljeno in pojmovano docela v zmislu Uhlandove poezije: «Bald ist's die Süßigkeit der Liebe, die Feier der Frauenschönheit, die Sehnsucht nach ihrer Huld, die Freude über die Zuneigung, welche den Dichter begeistert, bald wieder Wehmuth über ihre Kälte, Sorge für ihr Wohl,» karakterizira prav dobro Seidlitz³⁷ oni element, ki je posebno priljubljal Uhlandovo poezijo mladim avstrijskim pesnikom. Po svoje sta recipirala to poezijo zlasti Lenau in Grün. Njuno razmerje do Švabov označuje graški nemški literarni zgodovinar Seuffert z naslednjimi besedami: «Lenau und Grün theilen den Cult der Natur miteinander. Er verbindet beide mit den jüngeren schwäbischen Dichtern, mit denen sie auch politisches Interesse oder religiöses Grübeln vereinigt. Er nährt auch in beiden den Sinn für die Volksballade, wie sie Uhland mit tiefdringender, miterfindender Gelehrsamkeit sich aneignete.»³⁸

Kar se tiče svetovnega naziranja, se mora o tej avstrijski mladini reči, da ni imela posebnega zmisla za sistematično filozofsko mišljenje. V tem oziru so bili ti mladeniči le preveč sinovi one Avstrije, ki ni rodila nobenega znatnega filozofa. V umovih mladih svobodnjakov se je daleč z dna temno oglašal racionalizem davne prosvetljene dobe. K tem sestavinam so se mehanično primešavali odkliki filozofskega nauka Hegela, sodobnega srednjeevropskega in vzhodnoevropskega filozofskega boga. A te mišljenjske kali je

³⁶ Prim. članek Lud. Aug. Frankla «Uhland in Wien», Die Presse, 1863, štev. 23.

³⁷ Prim. Seidlitz, o. c., str. 14.

³⁸ B. Seuffert, Anastasius Grün, Deutsche Revue, 71, str. 375.

preveč ne vmešava razum, da bo poezija istinito subjektivna in ne zapade preveč objektivizmu, pravcu, ki je med tedanjimi poeti užival majhno ceno. Za to razpoloženje nam je najboljša priča že opetovano citirani sodobnik Seidlitz, ki piše: «Aber in dem trockenen sandigen Tone dieser (Objektivitäts-)Dichter bewährt es sich neuerdings, dass eine Philosophie sich wohl zur Poesie des Geistes, doch nicht zur Braut des Gemüthes gestalten lässt, und wenn auch die Hegelsche Lehre durch einige ihrer Principien sich eher zur Poesie hinneigt, als der schroffe Fels des kantischen Idealismus, so könnte uns daraus höchstens eine neue Objektivitätsschule erwachsen, nur noch schroffer, abgeschlossener als die Goethe'sche.»⁴⁰

(Dalje prihodnjič.)

⁴⁰ Ibid. str. 35.

ALOJZIJ GRADNIK:

O SAJ NE MOREM REČI TI BESEDE . . .

O saj ne morem reči ti besede . . .
 Če sem ti ko duhteča roža, vtrži!
 Če sem ti kakor čaša vina, drži,
 o drži me pri ustah in me pij,
 da zadnja kaplja v tebi izkopni.

Ne misli na poznejše moje bede,
 O nič, prav nič naj te ne moti zdaj!
 Potem? Kar je storjeno, je storjeno.
 Potem me rožo z nogo razcefraj,
 potem me čašo trešči v belo steno,
 da bo ti v slast še smrti žvenketanje.

Ker vem, da kot razbite tvoje sanje,
 kot bolečina, kes in kot zločin
 bom vedno še hodila ti v spomin.

Dr. IVAN PRIJATELJ:

DUŠEVNI PROFILI NAŠIH
PREPORODITELJEV. (Dalje.)

Vobče pa se mora reči, da si avstrijsko-nemška duševnost ni iskala duška tolikanj v pesmi in romanu, kakor tudi ne v takšnih vedah, kakršne so filozofija, zgodovina in državoznanstvo, katere vede je vrhutega strogo nadzorovala cenzura; notranji avstrijsko-nemški človek se je najbolj izživljal v gledališču. Veselo in dobrodušno ljudstvo se ni rado zaklepalo vase, se ni ljubilo pogrezati v učene kabinete, ampak je najrajše rajalo v družbi, gledalo in se dalo gledati. Zato bi se moglo reči, da je treba iskati duševnega avstrijskega Nemca v predmarcu predvsem v gledališču. In sicer ne tolikanj v «Burgtheatru», ipak znamenitem muznem hramu, ustanovljenem po Jožefu II., stoječem razen kratkih presledkov na čelu nemških gledališč skozi vse XIX. stoletje, ampak mnogo bolj v dunajskih predmestnih gledališčih. Tu so Dunajčanje z največjo radostjo posečali zlasti neusahljive, neštevilne burke svojega skoropisca Johanna Nestroya, ki je samo med leti 1832. in 1845. napisal in spravil na oder 42 svojih burk, v katerih je povrh sam igral glavne, povečem komične osebe. Ta šaljivec, ki se je s svojim površnim, a premetenim, pogosto ciničnim in frivolnim razumom, s praznim srcem, predvsem pa s skrajno spretnim in špičastim jezikom nečuveno in brezobzirno norčeval iz svojih Dunajčanov, iz sebe, iz vseh časovnih struj, ki je l. 1848. karikiral v eni in isti igri predmarčne birokrate in hkratu tudi borivce za svobodo, je bil ljubljenelec avstrijskega nemštva. Značilno za predmarčno dunajsko občinstvo je, da v «Burgtheatru» nekako nikdar ni mogel prodreti Grillparzer, zaljubljenec v habsburško in avstrijsko veličino, zraven pa tudi najmočnejši dramatični, zlasti tragični talent avstrijskih Nemcev, kljub temu, da sta ga oba najzmožnejša ravnatelja tega zavoda Schreyvogel in Heinrich Laube znala ceniti in izkušala pripraviti do uspeha. «Burgtheatrov» Nestroy je bil Bauernfeld, «glavni rezoner predmarca»,⁴¹ mož umetniške plit-

⁴¹ Friedjung, II., str. 348.

vosti, a spretnega salonskega dialoga in takšnega pretkanega in bodičastega peresa, ki je znalo obrazorožiti vse tope rdeče svinčnike cenzorjev in visokih birokratov. Največji rekord je v tem oziru dosegel Bauernfeld l. 1847. s svojo veseloigro «Grossjährig», v kateri je slikal glavnega junaka Hermanna, predstavljajočega avstrijsko ljudstvo, kako ga vodi za nos njegov jerob Blase s svojimi pomočniki (Metternich s svojimi birokrati). Dunajčani so imeli svoj «Mordshetz», ko je ta jerob ob splošnem posmehu z odra dvornega gledališča razlagal karikirano državno in dvorno mdrost. Igra bi najbrž ne bila prišla na dvorno pozornico, da se ni zanj zavzel minister grof Kolowrat, ki si je dal to zasmehovanje neljubega mu kolega Metternicha igrati najprej na svojem gradu. Kot minister je potem tudi našel sredstva, s katerimi je spravil igro v «Burgtheater». Pred vprizoritvijo je vprašal grofa Kolowrata kot poznavatelja igre nadvojvoda Ludwig, kakšna je igra, ki se bo igrala; Kolowrat se je hlinil, češ, da je povsem nedolžna. Nadvojvoda je šel gledat igro in je po predstavi rekel ministru grofu Kolowratu: «Ich hab' das Stück gesehen — ich komme doch darin vor, und Sie eigentlich auch.» Grof Kolowrat je bil namreč v svoji jezici na državnega kancelarja prezrl, da so se v igri, uprizorjeni na dvornem gledališču, zasmehovali: Metternich, nadvojvoda Ludwig in grof Kolowrat, torej ves triumvirat, ki je svojevoljno vladal namesto slaboumnega cesarja Ferdinanda, imenovanega «Dobrotljivega».⁴² V prihodnjem letu 1848. so odleteli vsi trije; njihovim kreaturam, birokratom, in teh poslednjih kreaturicam, neštevilnim cenzorjem, so se polomila gosja peresa in rdeči svinčniki, avstrijski jetnici, duševnosti, so se za kratek čas odprla vrata in okna, da so se potem še za eno desetletje na novo zapekala in zaprla.

Leta 1848. je bila prodrta nasilno, potom revolucije svoboda v politiki in upravi, svoboda v čuvstvovanju in mišljenju. Zmagoslavila je meščanska demokracija, podpirajoča prirodne pravice osebnosti in vseh korporacij — a njeno zmagoslavje je bilo kratkotrajno. Končno sta izšli iz boja edini zmagovalki absolutistična država in ž njo zvezana ortodoksna rimsko-katoliška cerkev, ki sta si uravnali medsebojno razmerje v konkordatu. Po tem paktu je postala nekaka oficialna nadzornica, pokroviteljica in čuvarica duševnosti v Avstriji cerkev. Zatorej se nam je v tem kratkem

⁴² Ibid. 350.

pregledu, obravnavajočem duševno življenje v Avstriji v prvi polovici XIX. stoletja, z nekaterimi besedami dotekniti delovanja onih odličnih cerkvenih dostojanstvenikov avstrijskih, iz katerih različno nijansiranih nazorov je izšel končno kot zmagovavec konkordatni duh.

Najmočnejša miselna glava te dobe, obenem najbrž največji sistematični filozof Avstrije je bil nemškočeški rojak, praški vseučiliški profesor verstva Bernard Bolzano (1781.—1848.), duhovnik, izboren pridigar, genijalen matematik in samostojen mislec, v svoji prikazni prava sokratična postava. Stal je trdno in preverjeno na tleh krščanstva in tega svojega svetovnega nazora ni dokazoval tolikanj iz verskega razodetja, marveč predvsem iz prepričanja, da nobena druga doktrina ne nudi človeku toliko življenjske sreče in dušne plemenitosti kakor krščanstvo. Poznal je dobro Kanta in ves racionalizem ter se trudil ves svoj živ dan, priti od Kantovega čistega razuma potom logičnih dokazov k takozvanim objektivnim resnicam. Svoje etične principe je dokazoval kot postulate razuma, ne samo kot zahteve praktičnih potreb. Eden njegovih prevnetih prijateljev, litomeški semeniški ravnatelj Fesl, je ustanovil na podlagi njegovih nauk skrivno «krščansko zvezo». To je dalo povod uradnemu preganjanju mojstra, zakaj skrivna društva so bila v Avstriji strogo prepovedana. Bolzana, ki s to zvezo ni imel nikakršnih stikov, so prisilili, da je moral izstopiti iz svoje univerzitetne službe zlasti zato, ker je odrekel praškemu nadškofu vsako izjavo, o kateri bi se bilo moglo misliti, da ž njo preklicuje kakšne svoje «krive nauke». Prepovedalo se mu je izpovedovanje in tudi privatno poučevanje. Najhujše pa ga je zadela cenzurna prepoved, da ne sme dati ničesar več v tisek. Njegovo delo «Religionswissenschaft» so izdali njegovi učenci 1826. v štirih knjigah na Bavarskem brez njegovega imena. Eno leto kesneje je prav tako izšla njegova znamenita «Wissenschaftslehre», na kateri bazirajo takšni sedanji avstrijski filozofi, kakor Bolzanov ožji rojak Hussefl, profesor filozofije v Göttingenu, in Meinong v Gradcu.

Drugi mož, ki se je kot redok Avstrijec v tem času ukvarjal s spekulativnim umovanjem in se v tem oziru bavil posebno z mislijo, kako bi spravil katolicizem s sodobno filozofijo, je bil tudi nemškočeški rojak, po imenu Anton Günther, učenec Bolzanov, rojen 1783., v duhovnika posvečen 1821. Za svoji stroki je smatral filozofijo in teologijo in je ves čas svojega življenja kole-

bal med obema poklicema. Ne zapuščajoč nikdar tal katoliških dogem — kakor je to včasih delal umetniški zanešenjak Weintridt — se je oklepal bolj romantike, nego Bolzanovega racionalizma, pri čemer je v svojih spisih rad disputiral s Schellingom in Hegelom, braneč katoliški svetovni nazor ne kot božje razkritje, ampak kot nauk, sloneč na logiki in morali. Razpolagal je z razboritostjo in celo s humorjem, vsled česar je našel med mladimi bogoslovci v Avstriji in Nemčiji več učencev nego Bolzano. H Güntherjevemu dunajskemu ožjemu krogu je pripadal n. pr. pridigar dunajske stolnice Veith in kanonik Greif, vzgojitelj poznejšega kardinala Schwarzenberga. A že v tridesetih letih so se začeli množiti v vrstah teologov strogo rimske observance njegovi nasprotniki. Dunajski papežev nuncij je dejal ob priliki nadškofu Schwarzenbergu: «Güntherjeva pot ni sicer protikatoliška, pač pa nepotrebna in nevarna.»⁴³ Ob nastopu papeža Pija IX., ki se je v začetku splošno smatral za prijatelja takozvanega liberalnega katoličanstva, za kakršno more veljati tudi Güntherjevo, se je izboljšala Güntherjeva idejna pozicija, čeprav mož gmotno ni nikdar živel sijajno ob skopi plači iz dokaj kočljive službe cenzorja filozofskih in bogoslovnih del. Morebiti zategadelj tudi nikdar ni prišel do tega, da bi bil svoj strogo umovalni katoliški svetovni nazor predstavil sistematično; ljubil je bolj aforistično pisavo, tudi mu že od prirode ni bilo dano, izražati se lehkotno, razvidno in poljudno. Najsimpatičnejša njegova črta je njegov pogum, s katerim se je boril prav tako vztrajno zoper panteizem in racionalizem nemške romantične filozofije — kateri se je vendar imel zahvaliti za marsikaj⁴⁴ — kakor tudi zoper pojmovno igračkanje skolastike.⁴⁵ Bil je prepričan dualist, trdeč, da izvajajo duševne in telesne forme bistvovanja svoj neposredni postanek od osebnega Boga, neprestano ustvarjajočega, v katerem dosežajo tudi zopet svojo enoto. Zategadelj je tudi imenoval svoj nauk «kreacijsko filozofijo». Nasprotoval je vsakemu monizmu, spiritualističnemu kakor tudi materialističnemu. A ta svoj nauk je mogel nemoteno razvijati samo nekaj časa, končno so ga postavili v Rimu v preiskavo.

Z Güntherjem v tesni zvezi stoji delovanje Johanna Emanuela Veitha, tudi nemško-češkega rojaka, rodom Žida. Ta mož, ki je

⁴³ C. Wolfsgruber, Friedrich Kardinal Schwarzenberg, I., str. 136.

⁴⁴ Od romantike je imel zlasti neko skrivnostničasto kopreno v izražanju.

⁴⁵ Friedjung, II., str. 458. — istemu avtorju sledim v glavnem tudi dalje.

140 Dr. PRIJATELJ: DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV.

bil v mladosti odločen od strogo pravovernega očeta za rabina, se je s silo iztrgal očetovi oblasti in dovršil medicinske študije na Dunaju, kjer je bil od leta 1816. do 1821. ravnatelj živinozdravniške šole. V desetletju konvertitov se je dal tudi on izpreobrniti po p. Hoffbauerju in je postal iz človekoljubnega homeopata in živinozdravnika najprej redemptorist, potem učen teolog in soječasni prvi pridigar v Avstriji. A liguorijanci, postajajoči okrog leta 1830. vedno mrkejši in zagrizenejši v svoji enostavni rimskoverski vnemi, so začeli po strani gledati učenega židovskega konvertita, zlasti tudi zato, ker Veith ni odobral njihovega omalovaževanja pozitivne znanosti. Znan je njegov izrek: «Slepi verniki prav tako usmiljenja vredno šepajo, kakor slepi znanstveniki».

Leta 1831. je postal pridigar v dunajski «štefanki». Bil je sicer majhne postave, brez mimičnih govorniških talentov, a deloval je z ognjevitostjo čuvstva, presenečal z izobrazbo, očaroval z uglajeno besedo in se prikupljal s prirodnostjo in humorjem. Njegova delavnost je bila občudovanja vredna. Izdal je 41 knjig pridig, ki jih je pisal, a nikdar memoriral, mnogo molitvenikov in več zvezkov novel, pesmi ter aforizmov. Na stara leta je oslepel. V tem življenjskem položaju so mu stregle plemenite ženske, med njimi literarno delavna sestra že omenjenega Weintridta. Umrl je leta 1876.

Krog, ki se je zbiral okrog Güntherja in Veitha, je imel svoje posebne nazore v cerkvenopolitičnih vprašanjih: obenem s stremljenjem, zvesto ostati v rimski cerkvi, so ti možje propovedovali popolno neodvisnost cerkve od države, zahtevajoč, da tudi cerkvene nauke prešine filozofski duh. To so bili takozvani «liberalni katoliki», ki so dobili prav takrat svojega teoretika v grofu Montalambertu in svoj program v istega grofa knjigi «Dolžnosti katolika» (1843); borili so se enako odločno zoper pritisk in izrabljanje cerkve od strani jožefinizma, kakor zoper takozvano ultramontansko strujo, ki je pod vodstvom liguorijancev in jezuitov pridobivala tudi v Avstriji vedno večjo moč. Günther se je izrečno po robu postavil sistemu, ki je — po njegovih lastnih besedah — «umel dresirati mašnika, uradnika in mušketirja za cerkveno in državno gamašno službo». Ta krog je zamerjal tudi avstrijskemu episkopatu, da si brez ugovora dá komandirati iz državnega sveta jožefinsko «policijsko cerkev». Zato njega prištaši tudi niso dobro izhajali z dunajskim nadškofom Mildejem, neoporečnim duhovnikom in redkim plebejcem na tej stolici, zato

pa preverjenim jožefincem, ki je v «vnanjih disciplinah» rajši poslušal državni svet nego Rim, ki je bil bolj duhovnik nego politik, ki ni odklanjal samo «liberalnih katolikov», ampak tudi novodobne bojevite ligurijance, poudarjajoč bolj etične vrednote krščanstva in oklepajoč se vzvišenega primera Kristovega brez filozofskih spekulacij in političnih tendenc. V viharnem letu 1848., ko je močno narastel v socialnem življenju demokratizem, v duševnem individualizem, ko je tudi v Avstriji razširjal Ronge svoje «nemško katoličanstvo» — pred dvajsetimi leti smo rekli podobni struji «modernizem», danes ji pravimo «reformizem» — je nadškof Milde duhovnikom prepovedal vmešavanje v strankarske boje, dočim so se Güntherjevci s Veithom na čelu združili z ligurijanskimi zastopniki bojevite cerkve. Najdelavnejša člana obeh nejožefinskih struj, Veith in Sebastian Brunner, prvi Güntherjevec, drugi «ultramontanec», sta skupno nastopala zoper vse revolucionarje in individualiste v pridigah, v novo ustanovljenih «društvih katolikov» in časopisih (Veith je nekaj časa izdajal list «Aufwärts», Brunner trajno svojo drastično pisano «Kirchenzeitung»), dokler se ni po premagi revolucije in po vzhodu Rauscherjeve zvezde poslednja struja otresla Veitha in leta 1851. v Rimu ovdela Güntherja krivoverstva.

139

Dotedaj še vedno vladajočemu cerkvenemu jožefinizmu je klenkalo — kakor vsem drugim njega birokratičnim praktikam — pravzaprav že v revoluciji leta 1848. kot taki. Saj je bilo njeno geslo: svoboda! Samo da so različne stranke različno umevale cerkveno svobodo. Svobodo so zahtevali za cerkev nemški škofje, zbrani pod predsedstvom kardinala Schwarzenberga v Würzburgu, in sicer v tem zmislu, da naj hierarhija sama ureja verske zadeve brez umešavanja države. «Liberalni katoliki» so umevali pod cerkveno svobodo popolno ločitev cerkve od države, meneč, da bo šele potem vera kot taka vabila ljudi v cerkev s svojo notranjo prepričevalnostjo in ne več s pomočjo države, za katere časne koristi se ne bo cerkvi poslej tudi treba več izpostavljanje in eventualno kompromitirati svojih večnih principov. Svojevrstno se je zavzela tudi v revoluciji zmagalna meščanska demokracija za svobodo cerkve. V znanih §§ 13. do 19. kroměřiških osnovnih zakonov je postavljala naslednje smernice za razmerje med cerkvijo in državo: vsem državljanom se jamči svoboda veroizpovedanja in bogočastja (§ 13.); država ne priznava nobeni cerkvi predpravice in nihče se ne sme siliti k bogoslužju

njemu tujega veroizpovedanja (§ 14.); posebna postava naj uredi razmerje med cerkvijo in državo, zlasti glede cerkvenega imetja in volitve cerkvenih predstojnikov (§ 15.); državljani vseh konfesij so ravnopravni (§ 16.); uvaja se civilni zakon (§ 17.); vede in njih pouk so svobodne (§ 18.); javni pouk se vrši na državne stroške, ne da bi nanj vplivale verske družbe (§ 19.). Končna formulacija, ki jo je sprejel takrat že mrtvi kroměřiški državni zbor dne 6. marca 1849., je vendar dišala še precej po jožefinizmu in se je glasila: Država varuje in nadzoruje cerkev; cerkev je neodvisna v vseh svojih notranjih zadevah; cerkvene predstojnike volijo občine in sinodi; cerkveno imetje oskrbujejo cerkvene občine pod nadzorstvom države.⁴⁶

Ko so poslanci v Kroměřižu na tak način osnovali in sklepali osnovne zakone, da ž njimi prerode razmajano državo, je Schwarzenberg - Stadionovo ministrstvo kovalo na tihem v Olomucu «cesarsko» ustavo. Ko so prišli ministri do verskopoličnih zakonov, seveda tudi v tem vprašanju niso pritegnili k posvetovanju nobenega ljudskega zastopnika, tudi nobenega prívatnega verskega učenjaka, ampak oba tedanja najvišja cerkvena dostojanstvenika. Ministrski predsednik je vprašal za svet svojega brata, salzburškega nadškofa kardinala Friedricha Schwarzenberga; ta pa si je pridružil kot sotrudnika mnogo močnejšo cerkveno glavo, nego je bil on sam, nekdanjega salzburškega teološkega profesorja, sedanjega monoštorskega opata in ravnatelja orientalske akademije na Dunaju, Rauscherja.

aufgeber Josef Otmar Rauscher, ki je bil že od l. 1844. profesor za filozofijo med vzgojitelji mladega Franca Jožefa in že skoraj dvajset let previden svetovavec Metternicha, katerega je kot dovršen jurist in oprezen cerkveni diplomat polagoma in neopažno pripravljaj na odpravo cerkvenega jožefinizma, ta velenadarjeni mož stopi v akcijo. Na njegov nasvet se sprejme v oktuirano ustavo z dne 4. marca 1849. naslednja 2. točka cesarskega patenta: «Vsaka od postave spoznana cerkev in versko društvo ima pravico, službo božjo očitno v družbi opravljati (gemeinsame öffentliche Religionsübung); ona ureduje in oskrbuje svoje zadeve samostojno; ostane v posestvu in vživanju naprav, ustanovitev in zalog, ki so za njene duhovske, šolske in dobrodelne namene odločene;

⁴⁶ J. Apih, Slovenci in 1848. leto. V Ljubljani 1888, str. 249 in 253.

*«Cerkvena» glava gotovo močnejši
a sicer. mnogo onadaryenega kneza Frid. Schwarzenberga. Digni znanec;
Vcith ^{on} = saj mu je bil novonastni govornik. Je bil tudi vs. Pagan
somišljenik vse štade. Je je prepovedaj škof postal & kot tak ni mog*

vunder je, kakor vsako drugo društvo, splošnim državnim postavam podložna».⁴⁷

S to točko oktroirane ustave je bil v principu že odpravljen cerkveni jožefinizem. Šlo je samo še za to, kako se bo ta princip praktično uvedel v cerkvenopolitično življenje. Za ta novi naskok sta se želela kardinal Schwarzenberg in Rauscher preskrbeti z avtoritativnejšimi poverili. Nasvetovala sta ministrstvu, naj ono skliče kongres avstrijskih škofov na Dunaj. Stadion se je nekaj časa branil, ker se takšno pritezanje večjega števila svetovavcev ni prav skladalo z došednjo birokratično prakso. A duševno že precej bolehen se je končno vendarle vdal. Zadnjega marca 1849 so se razposlala vabila vsem cislitvanskim škofom, skoraj samim neaktivnim jožefincem, ne segajočim kardinalu Schwarzenbergu po rojstvu, opatu Rauscherju po duhu niti do kolen. Kongres škofov na Dunaju je trajal od 30. aprila do 17. junija 1849, in njegovi glavni zaključki, izročeni ministrstvu so bili: samoobsebi umevna zahteva, da se odpravi nadzorovanje neposrednega občevanja škofov s papežem in verniki; način, kako naj se opravlja služba božja, se prepušča samo škofom; vzpostavlja se kanonično zakonsko pravo in pravica sodbe nad zakonci; pri nameščenju škofijskih in opatskih stolic imajo glavno besedo škofje; samostani smejo prosto in neposredno občevati s svojimi predstojniki v Rimu in sobrati v inozemstvu; v vodstvo bogoslovnih študij se država nima več vtikati; cerkvi se mora zagotoviti odločilen vpliv tudi pri vsem posvetnem pouku; duhovščina ima pravico izrekat cerkvene kazni nad verniki, ki te kazni zaslužijo. — Škofje so bili torej skoraj v vseh točkah podrli cerkveni jožefinizem, samo posebnih pravic episkopalne cerkve nasproti rimski kuriji se niso odpovedali, ampak so si jih še pomnožili s tem, da so si zagotavljali glavno besedo pri podeljevanju škofovskih in opatskih stolic.⁴⁸ Odpravljala se je torej podrejenost Rima državi, a utrjevala avtonomija škofov nasproti sv. stolici.

Rauscher je imel s svojimi načrti srečo že takoj v začetku zlasti v tem oziru, da se je ravno takrat odločilo bogočastje od notranjega ministrstva in se pridelo naučnemu, in pa v še eni okoliščini, da je postal prvi avstrijski minister za uk in bogočastje grof Lev Thun, mož, ki je bil glede narodnosti Čeh in prijatelj

⁴⁷ Slovenija, dne 16. marca 1849, str. 85.

⁴⁸ Friedjung, o. c. II., str. 479.

144 Dr. PRIJATELJ: DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV.

Jungmanna, Palackega in Šafařika, glede znanosti pristaš herbar-tijanca Exnerja, kot človek prijatelj in podpornik nesrečnega duhovskega misleca Bolzana, kot politik sovražnik centralizma in germanizacije, vse to v — teoriji, ki pri njem ni bila močna in življenjsko dosledna; v praksi pa je bil Thun poslušen rimski katolik, zvest sluga cerkve in obenem zvest sluga državnega sistema, kateremu je služil. ¹³⁸

Škofje so pol leta čakali, preden je ministrstvo zavzelo svoje stališče nasproti njih zaključkom. Največja ovira je bil nemški liberalec in novi justični minister Schmerling. Pa tudi ves kabinet, ki se je polagoma pripravljal, da vzpostavi absolutizem, se je pomišljajal, deliti svojo moč s kakšno drugo oblastjo, četudi s cerkveno; to tem manj, ker je imel izkušnje, da je šla v času pravkar potlačene revolucije madžarska, italijanska in poljska duhovščina pogosto z narodom. Celo papež Pij IX. je leta 1848. blagoslavljal italijanske vstaše, ki so šli v boj zoper avstrijske tlačitelje, kar je delalo slabo kri v najširših vrstah celo globoko pobožnih Avstrijcev. Z druge strani pa se mora reči, da je tudi Rauscher z vsem svojim stremljenjem v cerkvi in državi podpiral in zastopal absolutizem in centralizem. Deloval je na to, da se Ogrska, do sedaj tudi v cerkvenem oziru v marsičem samostojna, docela zlije z Avstrijo, a v to jo more prisiliti samo Rim, kar bo pa ta storil edino v tem slučaju, ako sklene Dunaj s sv. stolico konkordat. Končno se je posrečilo Rauscherju začetkom decembra 1849 v triurni avdienci pri Thunu spraviti stvar v tok. Thun je pod pretnjami škofov pregovoril mladega cesarja zoper Schmerlingovo opozicijo, in dne 18. ter 23. aprila 1850. sta izšla oba zakona, ki sta s pozitivnimi določbami odpravljala jožefinizem. Teoretične utemeljitve teh določb so izšle potem leta 1855. ob formelnem zaključku konkordata z Rimom.

Rauscher, ki je od 29. januarja 1849. sedel na škofovski stolici v Gradcu, je zmagal na vsej črti. Že 6. aprila mu je bil pisal Thun: «Dosedanji uspehi so pravzaprav docela Vaša zasluga. Jaz pri tem nimam druge, kakor da sem nasprotoval ovirajočim vplivom.» ^{Wolf} A dne 24. aprila 1850. je pisal Rauscherju ljubljanski škof Wolf: «Vaša ljubeznivost je v naših stvareh izvršila nekaj velikega, in še velikega pričakuje od vas božja cerkev; pa Bog vas je ob-

daril z darovi, s katerimi se Vam to posreči lažje nego kateremu-koli iz nas».⁴⁹

V konkordatu si je bila priborila cerkev svobodo in povrhu te svobode še nekaj nadvlade nad državo, zlasti na šolskem in zakonskopravnem polju. Svoje svobode ni poslej izgubila v Avstriji nikoli več; pač pa je morala to, kar si je bila vzela v teh časih obnavljajočega se absolutizma preveč na izrečno državi pripadajočih popriščih, v dobi obnovljene ustave državi zopet vrniti. To korekturo je izvedel v Avstriji v 60tih letih zavladavši nemški konstitucionalni liberalizem, ki je leta 1870. sicer odpravil konkordat, a pustil cerkvi vse one svoboščine, ki jih je od zakonodajavca sam zahteval za svoje posvetne, kulturne in gospodarske družbe in korporacije.

II.

Rekonstruirati svetovni nazor slovenskih kulturnih delavcev predmarčne dobe je težavno delo že iz enostavnega vzroka, ker so ti prvi prebujenci in preporoditelji dotlej kulturno zanemarjenega naroda pisali za primitivne potrebe ljudstva, daleč odtegnjene od svetovnega modrovanja, ali pa so se bavili kot znanstveni ali literarni specialisti s predmeti, ne zahtevajočimi kot neobhodni predpogoj od svojega obdelovatelja podrobno zaokroženega svetovnega nazora, pogosto tudi ne puščajočimi jim v ta namen potrebnega časa in ne dajajočimi jim neposrednega nagiba ter pobude. Dela je bilo veliko na vseh koncih in krajih, in sicer docela začetnega. Čas za modrovanje in filozofsko poobčevanje ter ozmišljanje je ležal še v daljnji bodočnosti. V koliko je ta ali oni naših kulturnih delavcev teh časov za svojo osebo prišel do samostojnega svetovnega naziranja, se nam torej ne razodeva tolikanj iz njegovih prespecialnih ali preenostavnih, preprostemu narodu namenjenih spisov, kolikor bolj iz njihovih biografij, črpaajočih gradivo tudi iz drugih, zlasti korespondenčnih virov. K tej težavi se pridružuje še ona v tedanji Avstriji splošna okoliščina, da se v oni dobi vseobčega politično-nazadnjaškega pritiska odzgoraj miselno samostojni ljudje niso posebno radi izpostavljali s svojimi pravimi nazori, posebno če so se v njih ločili od oficialnih doktrin, ampak so jih rajši hranili zase. Ako se kljub tej primitivnosti tedanje naše duševnosti in omejenosti svobodnega izražanja polotim kratke informativne skice svetovnega nazora na-

⁴⁹ Friedjung, o. c. II., str. 495.

ših predmarčnih preporoditeljev, storim to iz prepričanja, da brez take skice visi ideologija naših pomarčnih kulturnih delavcev v zraku, in pa iz mnenja, da so stali naši predmarčniki ipak še vedno v taki stiki s svetovno mislijo, da se dá iz njih življenja in delovanja nagrebsti vendar toliko iskric, da se bo videlo, kako je ob svetovnem duševnem ognju ponižno plápolal tudi naš skromni slovenski miselni zibelj.

Pravi cilj naših kulturnih delavcev te dobe je delo ob probuji naroda, to se pravi: želja, ljudstvu, oziroma ljudskim drobcom tedanjega Slovenstva vdihniti zavest, da so ena narodna individualnost, ki ji gre v širokem svetu mesto poleg drugih mogočnih individualnosti človeških, zlasti pa slovanskih. Pred to restavracijo ljudskih mas v narod pa gre delo ob medsebojni probuji in vzgoji preporoditeljev samih med seboj. Značaj tega in takega dela tedanjih naših mož povzročuje, da njih umovi ne tekmujejo na svetovnem poprišču, kjer se krešejo misli v požar svetovnih naziranj, ampak se udeležujejo teh tekem bolj iz daljave kot reflektorji. Vendar pa ta daljava ni prevelika že iz ozirov geografske lege našega ozemlja, ležečega sredi Evrope, okoliščina, ki navdaja našega Vodnika s ponosno zavestjo o Iliriji kot «prstanu Evrope». Naši preporoditelji se nam torej predstavljajo v tedanjem svetovnem miselnem vrvežu kot skrbni pastirji, čuječi pri svojih čredah, kureči ogenjčke, medsebojno se zoveči in oddajajoči samo odmeve svetovnih glasov, ki se odbijajo od skal naše domovine. Za vse glasove tega evropskega koncerta seveda še nimajo organov. Na primer mogočni glasovi o pravicah državljanov pri preuredbi držav pri njih še ne nahajajo sodelujočih ušes in ust. Z letom 1781. pride na avstrijski prestol Jožef II. in ž njim neizprosni nemški centralizem, ki ogroža obstoj vseh nenemških narodov v Avstriji in probuja iz narodnega mrtvila Čehe ter Madžare. Slovencev ta Jožefova tendenca ne splaši v veliki meri. Edini šolnik Kumerdej, ki je že pod Marijo Terezijo pisaril na Dunaj, da se preprosti človek najboljšo uči vršiti državljanske in krščanske dolžnosti potom pouka v materinščini, se morebiti nekoliko prestraši in začne obenem z Japljem kovati — vseslovanško slovnico. Mogočni glasovi velike francoske revolucije koncem XVIII. stoletja se jako oslavljeni odzovejo v slovenskem jeziku. Beaumarchaisovi kriki po pravicah tretjega stanu so skoraj docela zabrisani v Linhartovem «Matičku». Dne 20. aprila 1797. naša Ljubljana med svojimi zidovi prvič prenočuje Napoleona, velikega

krotiyca razburkanih duhov takratne Francije in Evrope, vladarja, ki si v schönbrunnskem miru dne 14. oktobra 1809. prisvoji večji del slovenskih pokrajin. Vodnik mu poje zahvalno pesem, nikakšen državniški slavospev, na preprosti pastirski svireli mu «žvrglja» pesmico, prekipevajočo od srečnih občutkov, da mu mogočni vladar pusti v miru in na očitnem planu pasti njegove ovčice. Tujci so se trgali za našo ugodno ležečo zemljo, in nobeden naših ljudi niti sanjati ni smel, da bi tudi naš narod mogel imeti pri teh transakcijah kako besedo. Ko se v drugi polovici prvega leta francoske vlade nad Slovenci začne govoriti na Dunaju najprej o tem, da po Napoleonovi ženitvi z avstrijsko princezino pripadejo «Ilirske province» zopet Avstriji, kesneje o tem, da jih dobi kak nemški knez renske zveze, takrat najrazboritejša slovenska glava te dobe, Kopitar, izrazi «avstroslavist», sanja po dunajskih listih na podlagi prvih govoric navdušene «patriotične fantazije», v katerih v duhu zre Avstrijo ob obeh plateh Donave do Črnega morja — slovansko, z Dunajem kot sedežem slovanske akademije; ob povodu drugih govoric pa piše dne 24. avgusta 1810. Zupanu značilne besede: «Pravijo, de bote Würzburgarski! Dobro sa vas, quia saltem dominum haberetis, qui servos nollet occidi et proprio interesse...»⁵⁰ Torej najboljše glave so se čutile za sužnje, ki so že srečni pri edini zavesti, da jih njihov gospodar samovoljno in iz egoističnih ozirov — ne mori. Ko je Kopitar naposled uvidel, da iz omenjenih govoric ne bo nič in da se je začel zares uvajati na Slovenskem francoski državni red, je bila njegova želja, ki jo je naravnost hrepenel sporočiti v posebni promemoriji velikemu Napoleonu, ta, da bi združil mogočni francoski vladar svoje podložne Slovence in Hrvate — v enotnem pravopisu.⁵¹ Pričakovanja, ki jih je torej gojil tedanji najprosvetljenejši Slovenec nasproti državi in vladarju, so bila sedaj fantastično-smela, sedaj čudaško-skromna, a tikala se niso niti od daleč pravic vladarja, oziroma naroda pri vladavini, ampak edinole gojitve narodnega jezika kot prvega in najpotrebnejšega izrazila započete kulture naroda. Glavne zahteve velike francoske revolucije po soudeležbi širših plasti naroda pri vladanju države so šle torej brez sledu mimo ušes Slovencev kot naroda in kot posameznikov.

Drugače je bilo s filozofskimi idejami tedanjega racionalizma, prosvetljenosti in humanitete, ki so na Francoskem zrahljale in

⁵⁰ Iztočniki... Jagića II, 204.

⁵¹ Prim. mojo razpravo «Slovenščina pod Napoleonom» v «Vedi», I, 1911.

pripravile tla za revolucijo. Francoski enciklopedisti, nemški prosvetljenci in zlasti zpoznali nemški humanist Herder s svojimi slavospevi na Slovane so si pridobili pri Slovencih navdušene učence. Leto 1780. se mora smatrati v tem oziru za nekak preval. V tem letu je nekazna, skopa in sterilna preteklost zadnjič javno visoko vzplapolala v leščerbi, imenovani Pohlinove «Pisanice», da je potem — umrla. Že izbira oblike te publikacije, namreč «muznega almanaha», je pokazala, da se je starina na vso moč potrudila, da bi vsaj na zunaj držala korak z mladino. Ta slovenski «muzni almanah» je izšel kot drugi tak pojav v Avstriji samo tri leta za dunajskim nemškim, imenovanim «Wienerischer Musenalmanach», ki je predstavljal prvi pojav te vrste literature v Avstriji. «Pisanice» so bile nemško dete, edini plod slovenske klasicistične poezije. Nosilo je to dete na sebi vse znake papirnate naškrobanosti in izumetničene napihnenosti baroka, brez njega delikatne precioznosti. Namesto poslednje se je v njem bohotno šopirila neokusna banalnost v predstavah, slikah in izrazih. Započetnik te izdaje je Marko Pohlin, katerega dela simpatičnega samo njegova neizmerno plodovita marljivost — napisal je sam skoraj več, nego sta producirali dve celi stoletji pred njim — in navdušena ljubezen do domovine; ta mož vzbuja vtisek, kakor da bi hotel sam z malim krogom sobratov po stanu nadomestiti v zadnjem hipu vse to, kar so zamudili njegovi stanovski tovariši skozi stoletja. «Pisanice» vsebujejo kuriozne rezbarije in besedne igrače zapečnjakov iz samostanskih celic, oddaljenih od naroda in njegovega duha. Sam samcati Vodnikov «Sadovolne Krajnz» je nekak kazavec v prihodnjo, takoj v prihodnjem letu se začenjajočo dobo, ko se jame poleg drugih gesel oglašati tudi geslo o sodelovanju naroda samega pri gradnji njega kulture. O kakšni svobodnejši misli samoumevno še ni duha ne sluha v tej pred mogotci klečeplazni meniški poeziji.

Z vstoličenjem Jožefa II. v prihodnjem letu 1781., pomenjajočim obenem vstoličenje racionalizma v Avstriji v obliki cesarjeve doktrine, imenovane «jožefinizem», si poišče takoj duška tudi svobodnejša misel na Slovenskem. Izobraženejših mož takratne Ljubljane se poloti želja po gojitvi znanosti. Iščoč kontinuitete s prošlostjo se domislijo nekdanjega ljubljanskega znanstvenega društva «Academia operosorum», ki od leta 1725. ni več delovalo, in ga leta 1781. zopet obude v življenje. Z razločnim migljajem na to, da se pokopava stari, miselno neplodni čas in napoveduje novi

v duhu svobodomiselnih modernih idej, nastopi pri otvoritveni seji dne 5. aprila 1781. mladi, ognjeviti učenec dunajskega prosvetljenca Sonnenfelsa, A. T. Linhart, in govori med drugim: «O, gospodje! Ko bi le mogli iz zgodovine naše domovine izbrisati tega pol stoletja (odkar je bila zamrla ‚Academia‘)! Ko bi mogli dobo predsodkov iz letopisov tega mesta, nekdanjega zavetišča domovinskih Muz, postajajočega pozneje njihov grob, ko bi mogli to dobo, pravim, iztrgati iz letopisov in jo pogrezniti v noč pozabljenja, da bi se izgubila in ne povrnila nikdar več!» Svoj navdušeni govor zaključuje Linhart z značilnim novodobnim geslom: «Saj imamo svobodo mišljenja in Jožefa na prestolu!»⁵² Sangvični prosvetljenec Linhart je moral skoro nato uvideti, da mlado drevesce, ki ga je s tolikimi upi zasajal, ne bo ozelenelo, nikar še prinašalo sadu. Vrtnarji, ki naj bi ga bili gojili, člani prerrojene «Akademije», so bili za skupno delo prerazličnega mišljenja. Saj je bil med njimi najizrazitejši zastopnik dobe, ki jo je Linhart pokopaval, Marko Pohl, ne imenuje pa se v njihovem številu mož, ki je imel postati velikodušni pokrovitelj slovenskega prosvetljenstva in prvega romantizma — baron Žiga Zois.

Duhovniški element je v takratnem razumništvu na Slovenskem po številu vobče visoko prekašal lajike. Zato je zanimivo zvedeti, kakšno stališče je zavzemala duhovščina nasproti novim idejam časa. Večina izobraženejšega klera se je strinjala s svojim škofom grofom Karlom Herbersteinom, vladikujočim v Ljubljani od 1772. do 1787. in izdavišim že takoj v prvem letu Jožefove vlade značilno pastirsko pismo.⁵³ V tej poslanici ljubljanski škof

⁵² Protocollum Academiae Operosorum... (rokopis v ljubljanskem muzeju, Linhartov govor ponatisnjen v «Izvestjih muzejskega društva», X., str. 78. in sl., po Viktorju Steski).

⁵³ Hirtenbrief an die Geistlichkeit und das Volk der Laybachischen Diözes. Laybach, 1780. En izvod samostojne izdaje (iz l. 1782.) tega znamenitega Herbersteinovega pastirskega pisma — najbrž unicum! — hrani ljubljanska licejka. Dimitz (Geschichte Krains, IV., str. 210) pozna ta dokument časa samo po izvlečkih pri Seb. Brunnerju, polemizujučem s Herbersteinom. Že on omenja, da se je to pismo na Dunaju ponovno ponatisovalo in je izšel leta 1781. na Dunaju tudi njega francoski prevod. V celoti so ga ponatisnila «Acta Hist. Eccl. Nostri Temporis», IX., 1783, pag. 144—195, in še petnajst let pozneje ga je sprejel P. Ph. Wolf v svojo knjigo: «Geschichte der Veränderungen in dem religiösen, kirchlichen und wissenschaftlichen Zustande der österreichischen Staaten unter Josef II.», 1795, str. 334 in sl. (Prim. Loeschejevo razpravo o novi Trubarjevi občini v «Jahrb. der Ges. für die Gesch. des Prot. in Oesterreich», 29 (1908), str. 70 in sl.).

z vnemo poizkuša spraviti cerkev v sklad z jožefinizmom, pripravljajoč duhove v pomirjevalnem zmislu na to, če se utegnejo tu ali tam v bodočnosti opustiti kake pobožne vaje, ki «se ne tičejo niti duha niti dostojanstva katoliške cerkve». Škof opredeljuje razmerje cerkve do države v tem zmislu, da ima država skrbeti za uredbo vnanjih razmer («za vnanjo disciplino»), cerkvi pa pripada oskrba notranjih razmer, ali tega «kar se pravzaprav imenuje religija». Zastopniki religije v cerkvi so škofje, nad katerimi vrši vrhovno nadzorstvo papež v toliko, da ohranjajo verske nauke čiste in nepopačene. Naj se torej verniki ne razburjajo, ako modri monarh izpremeni v cerkvi kaj takega, kar se tiče samo «vnanje discipline» in povrhu še takih razvad, ki so državi in cerkvi enako na kvar. V meništvu škof ne vidi nikakšne neobhodno potrebne sestavine sistema krščanskega pravoslovja. Ako bi se tudi vsi samostani odpravili, bi vera vsled tega nič ne trpela, tem manj, ker hoče cesar obračati posebno pažnjo na to, da se vzgoje pobožni, izobraženi in skromni dušni pastirji, ki bodo oznanjevali ljudstvu čiste verske nauke. Škof brani tudi cesarjev tolerančni patent, češ, da ima vsakdo prirojeno pravico, držati se one verske stranke, ki se zdi njemu po njegovi preudarnosti in vestni preizkušnji prava. Že iz tega kratkega posnetka glavnih misli Herbersteinovega pastirskega pisma se vidi, da je cesar Jožef II. v zmislu svojih tendenc po vsej pravici stavil ljubljanskega škofa vsem drugim njegovim avstrijskim kolegom v vzgled.

(Dalje prihodnjič.)

JANKO GLASER:

JUTRO.

Petelini v sivo jutro pojo,
že zbegali so nad dolino temo;
skoraj splašena odbežála bo.
Že dviga na vzhodu se zarja,
zlat greben dneva-klicarja.

Dr. IVAN PRIJATELJ:

DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV. (Dalje.)

Pod škofom Herbersteinom se na Slovenskem razvijeta dve verski smeri, katerima pripada skoraj vse izobraženejše duhovništvo. To sta smeri jožefincev in janzenistov. Slovenski jožefinci so veren posnetek avstrijsko-nemških svojih kolegov; to so racionalisti in pred vsem uradniki, zvesti vršitelji ukazov onega Jožefa II., ki je strogo izvajal «placetum regium», omejeval število samostanov, kreplil škofovsko oblast v škodo papeževe, prepovedoval v zmislu trezne razumnosti cerkveni pomp in v zmislu prosvetljenosti utesnjeval romanje na božja pota, služuča pogosto razen verske vneme tudi vražarstvu in babjeverstvu. Kakor nemški, so bili tudi slovenski čisti jožefinci v duhovniški praksi formalistični birokrati, zvesti sluge svojega gospoda; v svoji notranjosti so bili zastopniki čistega razuma, sovražniki vsega zamikanja v čuvstva. Zato so mrzili kontemplativno meniško življenje. A to črto so imeli skupno z vso razboritejšo generacijo te in še prihodnje, prve romantične dobe. Ime «menih» je bilo prav tako odurno 268

Jakobu Zupanu, kakor Kopitarju; iz samostanov so bežali tako na Kranjskem kakor na Dunaju (Vodnik, Linhart, Kuralt itd.). In kakor dunajski jožefinski prosvetljenci izpred konca stoletja, tako so tudi naši tiste dobe na skrivnem koketirali s svobodnim preiskovanjem protestantov in naročali njih knjige. V tem oziru nam je ohranil neki anonimni pisec, ki je začetkom devetdesetih let XVIII. stoletja prepotoval tudi Kranjsko in svojo pot popisal v posebni knjižici,⁵⁴ zanimiv dokument. Ta turist poroča, «da se na Kranjskem mnogo čita». O kranjski duhovščini pa piše naslednje: «Med prosvetljenci je posebno mnogo duhovnikov, izmed katerih sem se z nekaterimi seznanil v glavnih mestih Ljubljani in Celovcu. Omika in olika teh teologov mi je te može takoj prikupila, še bolj pa njih poznanje sveta in njih pametne teološke

⁵⁴ Reise von Venedig über Triest, Krain, Kärnten, Steuermark und Salzburg. Frankfurt, Leipzig 1793, str. 52, 42—43.

vednosti. Ne samo, da so jim znani najboljši spisi protestantskih bogoznancev, ampak oni so zanje tudi vneti, znajoč ceniti njih vrednost. Sam sem bil priča, kako so katoliški duhovniki v knjigarnah Ljubljane in Celovca kupovali spise protestantskih teologov in si naročali zopet nove.»⁵⁵

S to jožefinsko strujo je dobro izhajala in pogosto celó v enih in istih glavah mirno skupaj živela ona starejša, sama na sebi bolj cerkvena in verska, nego državna in filozofska smer, ki se je imenovala janzenistična. Slovenski janzenisti sami si sicer nikoli niso pridevali tega imena, ker so se izogibali sitnostim iz Rima, odklanjajočega janzeniste kot sektante. Kljub temu je mislil in čustvoval soglasno s tem evropskim pokretom večji del slovenskega izobraženejšega klera med leti 1780. in 1848. Kakor francoski, nizozemski ali nemško-avstrijski je bežal tudi slovenski janzenizem iz «vnanjih disciplin», katere je prepuščal državi, s svojo vero v notranjost človeka, zroč edini zmisel vere v čustvih in doživljajih premišljevanja, vsled česar je seveda lahko izhajal z jožefinizmom, vladajočim v «vnanjih disciplinah». Podobno racionalističnemu jožefinizmu je nastopal tudi on, ki je bil pravzaprav pietistično dete, za individualizem, torej tudi za večjo oblast škofov nasproti papežu, dalje za to, da se različnim narodom in najširšim ljudskim masam napravijo dostopni notranji verski doživljaji, vsled česar je pospeševal razvoj verske literature v narodnih jezikih. V tem se je sicer nekoliko ločil od jožefinskih birokratskih centralistov, ki niso radi videli, ako so se duhovniki bavili s spisovanjem knjig, zlasti nenemških. A v tem oziru so zatisnili tudi uradniški jožefinci radi eno oko ali tudi obe, ako je šlo izključno za verske knjige, odvrčajoče podložnikom pogled od vnanjih državnih disciplin, kjer je lahko tem bolj nemoteno gospodoval njihov prosvetljeni razum. Končno so odklanjali janzenisti prav tako radikalno seveda iz notranjih razlogov svoje vere ves vnanji cerkveni blišč v raznih obredih in romanjih, kakor so to delali jožefinci iz svojih trezno-racionalističnih vzrokov. Na vnanje vidne znake nevidne milosti božje je

⁵⁵ Slovenski duhovnik Martin Kuralt je preložil l. 1782. pridigo koroškega pastorja Hagena, «de bi ona tudi med takim ludem, kateri fi v verah nifo glih, k' miru, pridobru, kakor tudi k' dopolnenju nafhiga ivetliga zefarja volje inu sapovdi perpomagvala». (ZMS, XIV., str. 32. — Prim. tudi to, kar piše dr. Ilesič o onodobnem spodnještajerskem «duhovniku Kavčiču, zaupniku protestantov», ČZN. I., str. 130).

vedno jako veliko dalo meništvo vseh redov. Odtod mržnja jožefincev in janzenistov zoper redovnike, ugajajoče ljudskim verskim instinktom s ceremonijami, bratovščinami itd. Herberstein je že l. 1783. izdal bogoslužni red, v katerem je menihom «prepovedal vse devetdnevnice in posebne pobožnosti, celo maše in litanije z blagoslovom». (Gruden, Janzenizem v našem kulturnem življenju, Čas, X., str. 179.) V zgodovini slovenskega janzenizma je važno, da je ta verska struja v svojem prvem stadiju koncem XVIII. in v začetku XIX. stoletja brezdvomno mnogo koristila ne samo razširjenju verskega čuta v najširših plasteh naroda, ampak tudi razvoju slovenske literature pri tedanjem njenem pretežno religioznem značaju; v drugi polovici predmarčne dobe, ko se je začela tudi na Slovenskem razvijati krepkejša posvetna literatura, pa jo je začela ovirati ne samo zato, ker je bila ta verska struja sama na sebi pietistična, neposvetna, ampak zlasti zato, ker je postajala vedno bolj mrko nestrpna, čim manj je prihajala v dotiko z ginečim, posvetno-spretnim jožefinizmom.

V tem zadnjem stadiju je to versko strujo na Slovenskem dobro označil Matija Čop, ki je l. 1831. poslal Šafařku o nji naslednje podatke: «Za te očiščene verske nazore, ki jih je prinesel s seboj deloma že o n i č a s, se je imela zahvaliti Kranjska predvsem ljubljanskemu škofu grofu Karlu Herbersteinu, dalje kanoniku in ravnatelju bogoslovnice Schwarzenbachu, ki ga je škof Herberstein poklical v Ljubljano, potem doktorjema bogoslovja, izobraženima na dunajski univerzi, Juriju Golmajerju in Juriju Zupanu, ki sta danes že mrtva. Takrat se je med drugim občutila tudi potreba novega prevoda svetega pisma — Zupan je posebno silil na to delo in je bil njega glavni revizor; Golmajer je preložil na Zupanov predlog «Sv. Matfho» (francoškega janzenista Mézanguya) itd. — Ti očiščeni verski in moralni nazori, katerih se je držal izza časa škofa Karla Herbersteina in se jih povečini drži še sedaj večji del kranjske duhovščine in katerim se ima kranjsko ljudstvo v prvi vrsti zahvaliti za svojo versko in moralno izobrazbo, s katero se odlikuje pred svojimi slovanskimi in neslovanskimi sosedi, se navadno imenujejo j a n z e n i s t i č n i, čeprav ne povsem p o p r a v i c i, ker naša duhovščina zaradi njih nima sitnosti z Rimom in se s kurijo ne nahaja v takšnem razmerju kakor p r a v i, takoimenovani j a n z e n i s t i na N i z o z e m s k e m.» Čop imenuje naše janzeniste nepravice samo zato, ker niso imeli sporov z Rimom. A v te spore se niso

zapletali, jih niso iskali, ker se iz oportunitizma javno niso prištevali k tej od jezuitov in Rima proskribirani sekti in ker so se sami izogibali celo tega imena. V resnici pa so čitali knjige njenih pristašev, bili deloma (za Herbersteina to vemo) v dopisovanju z nizozemskimi janzenisti in delili vse njihove nazore. Poslednje dejstvo potrjuje tudi Čop, ki v nadaljnjih svojih pripombah svetuje Šafaříku, naj se o pravih janzenistih informira v naučnem slovarju pod začetnicami: «Jansen (Jansenismus) — Portroyal des Champs — Unigenitus (Bulle)» ter nadaljuje: «Kar je tam povedano o francoskih janzenistih, velja tudi o naši duhovščini: Janzenisti so se... izkazali vredne boljšega dela izobražencev na Francoskem. Da so poizkušali oprostiti poduk bogoslovja hierarhičnih okov in pospeševati natančnejše poznavanje sv. pisma med ljudstvom, da so nasproti brezmiselni navidezni pobožnosti in mrtvem formalničanju poudarjali resno soudeležbo duha in srca pri opravljanju pobožnosti ter strogo mravnost v življenju, to so bile njih neutajljive zasluge, poleg katerih izgledajo njih pretiravanja neprestane pokore in samomučenja, s katerimi so mislili kot učenci Avguština najboljše dokazati svojo resnobo do posvetitve, vsaj mnogo bolj opravičljivo nego ohlapna načela jezuitizma.» Ko je navedel to označbo iz naučnega slovarja, o kateri izrečno trdi, da se v bistvu prilega tudi slovenskim janzenistom, zaključuje Čop: «Stvar bi se morala omeniti, ker je bistveno vplivala na izobrazbo našega ljudstva, toda imen: janzenisti, portroyalisti, ki so osovražena sektantska imena, ne smete na noben način rabiti, sicer se midva oba grdo zameriva naši duhovščini. Ničesar ne najdete pri naših duhovnikih pogosteje nego spise francoskih takoimenovanih janzenistov, kakega Nicola, Besoigna, Mézanguya (posebno poslednjega avtorja v Rimu prepovedano ‚Exposition de la doctrine chrétienne‘...) itd. itd. Najbolj so nasprotovali tem takoimenovanim janzenistom m e n i h i — sedaj sta se obe stranki ublažili in se na ta način približali. Eden najbolj vplivnih takoimenovanih janzenistov je bil med drugimi sedanji škof Ravnika^r.»⁵⁶

Iz tega zanimivega citata znamenitega sodobnika in opazovavca te struje v njeni poslednji fazi, Čopa, se razločno vidi, da se slovenski janzenisti v bistvu niso razlikovali od drugih evropskih zastopnikov te verske struje. Pridevek «takoimenovani»

⁵⁶ ZMS., I., str. 147.

(janzenisti) daje Čop očitno onim slovenskim in tudi drugo-narodnim pristašem tega pokreta, ki iz oportunitizma niso iskali sporov s sv. stolico. V poslednjem odstavku svojih izvajanj namiguje Čop na tretjo versko stranko, ki je živela takrat na Slovenskem.

na slovenski
mendikantski
redovnikov
zlasti
franciškani
zlasti

Ta stranka, ki smo jo videli živeti, od časa do časa skoraj životariti tudi v takratnem avstrijsko-nemškem duševnem življenju, je bila stranka mendikantskih redovnikov, zlasti frančiškanov, vršeča versko udejstvovanje bolj v bližini in po okusu širokih ljudskih slojev v obliki vedre družabnosti, vidnih in glasnih cerkvenih pobožnosti, obhodov, ceremonij, bratovščin in romanj. Razločevala se je bistveno od jožefincev, da ni toliko razumárila, kakor oni, od janzenistov, da se ni poglobljala v takšna verska premišljevanja in v takšen asketizem. Na čelu so ji stali oni preprosti mašniki, ki sta jih v skupni družbi preganjala⁵⁷ in zasmehovala jožefinec in janzenist — menihi, najprej v Avstriji še dovoljeni mendikantski samostanci, v drugem desetletju XIX. stoletja pa se je na to staro strujo oprl pri svojem delovanju pater Hoffbauer in od tretjega desetletja dalje so naslonili nanjo svoje delo v Avstrijo zopet pripuščeni jezuiti.

Hoffbauer
jezuiti

O dejanju in nehanju te tretje verske struje na Slovenskem ne vemo mnogo, ker se ni udejstvovala tolikanj v literaturi, živeč bolj v nižavah, v bližini nekega ljudstva, bolj vršeč praktično dušebrižništvo nego pisateljstvo. Kljub temu imamo dokument, ki nam spričuje, da so zlasti slovenski frančiškani, stoječi tej stranki na čelu, vodili borbo proti janzenistom tudi z literarnimi proizvodi, ki pa se nam žalibog niso ohranili. Za tak dokument smatram naslednje mesto v pismu, ki ga je pisal Kopitar Šafaříku dne 8. julija 1831.: «Sic franciscani nostros Rigoristas vocant Luterjani⁵⁸ und lassen sie in ihren Vaudevilles auf modrijani (Klüglinge) reimen.»⁵⁹ O teh sporih frančiškanov z janzenisti pri-

Šafaříku

⁵⁷ Novomeški prošt Peršič (1790—1797) je izkušal izpodriniti tamošnje frančiškane z gimnazije, češ, da «dajejo dijakom napačne pojme o religiji in državljanskih dolžnostih, da goje zaupanje v svetnike, oznanjajo čudeže, ki jih cerkev ni potrdila, vsiljujejo rožni venec in križev pot». (Prim. Ilešič, Novomeški prošt Fran Nikola Peršič, IMD., str. 71 in dalje.)

⁵⁸ Ko je škof Herberstein vprašal nekega ljubljanskega sodnika, kakšno mnenje imajo ljudje o njem, svojem škofu, mu je ta dejal: «Večinoma pravijo, da ste že napol lutrovski». Istemu škofu so Ljubljančani baje vzdeli priimek «lutrovska lasulja». (Gruden, Čas, X., str. 186.)

⁵⁹ ZMS., I., str. 109.

poveduje nekaj malega tudi že navedeni neimenovani nemški popotnik.⁶⁰ Kakor se vidi, se je spor pletel o tem, da so neučeni praktični verniki frančiškanci očitali janzenistom, uravnavajočim svoje versko mišljenje in čuvstvovanje po učenih nemško-protestantskih teologih in francosko-janzenističnih knjigah — lutrovstvo in modrijanstvo. A nič manj niso menda prizanašali ti frančiškanski pridigarji racionalističnim jožefincem⁶¹ duhovskega in posvetnega stanu, žigosajoč jih s priimkom «freigeistovstva» in «freiverstva». S takšnimi napadi se je zlasti izpostavljajal med ljudstvom jako popularni pridigar, ljubljanski frančiškan pater Paškal Škrbinec, o katerem se pripoveduje, da so ga l. 1813. tik pred njegovo premestitvijo na Dunaj «freigeisti» po noči na frančiškanskem mostu dejansko napadli.⁶² Povod za ta napad pa morebiti ni dalo samo patrovo zbadljivo pridigovanje, ampak tudi njegovo privatno življenje, ki po Čopovem pričevanju ni bilo nič manj ko vzgledno.⁶³

⁶⁰ Reise von Venedig itd. str. 43.

⁶¹ Jožefinci in prosvetljenci so streljali zopet nazaj. Že gori omenjeni jožefinec Kuralt ima v svojih rokopisih naslednje zabavljive verze na frančiškane:

«Die stolz und wohlgenährt (sie) hier
im Schnee mit blossen Füßen sehen,
o sagt, vernünftige Freunde, mir,
wie mag's um ihre Köpfe stehen.»

Zraven stoji tudi poizkus kratkega slovenskega prevoda teh stihov: «Per nogah ste tokó — kokó je pa z glavó?» (ZMS., XIV., str. 40.)

⁶² Lj. zvon, II., str. 667.

⁶³ Prim. Šafařík, Geschichte der südslawischen Literatur, Prag, 1864, str. 39.

— K Čopovi oznaki patra Paškala, natisnjeni v Šafaříkovi knjigi, je pristavil Kopitar v svoji opombi, namenjeni Šafaříku privatno, da je bila Škrbinčeve zgodnje smrti v dvajsetih letih kriva «vita dissolutissima ebriosa et impudentiae omnis plena». (ZMS., I., str. 153.) — Šicer pa se mora vobče reči, da so bili ničavi v spolnem oziru v krogih posvetne in duhovske inteligence vseh smeri v tej dobi precej — ohlapni. (Prim. ZMS., XIV., str. 67 in 75.) V tem pogledu se ne sme izvzeti najbrž niti Zoisov krog zakrknjenih fantov, o čemer priča zbirka narodnih pesmi Zoisove nabire z naslovom «Viže», polna erotičnih in lascivnih narodnih poskočnic. Kopitar dunajskih časov ima te verze še iz Zoisove hiše tako dobro v spominu, da v korespondenci z Dobrovskim neredko servira jovialnemu češkemu abbéju kakšno mastno jedilce. Kar se tiče Kopitarja samega, ki je bil tudi izšel iz tega kroga, seveda v poznejših letih, ko je gospodarja te vesele družbe, Zois, že trla bolezen, piše ta dne 3. decembra 1809. Zoisu o samem sebi naslednje: «To je moja najmočnejša stran, da si nisem v svesti nobenega nemoralnega dejanja in imam celo in puncto lubrico bolj nego kak puščavnik, si non ma virginité (kdo bi mogel to, ki je bral

"U Horacija, Satirah" I, 3 je brati:
 Nequid fuit esse aut patre, nequid auctore
 Nam fuit ante Helenam aut cuiusdam deterrimus bell.
 Causa ... Versus 106 - 108

210 Dr. PRIJATELJ: DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV.

Te in takšne so torej bile tri verske struje, v katere se je delila slovenska duhovščina tja do konkordatnih dni. Z ozirom na razvoj slovenske literature so bili največjega pomena janzenisti v pozitivnem in negativnem zmislu. Elegantni svetovnjaki in prosvetljenci jožefinisti so bili namreč bolj uradniki germanizujuče vlade nego narodni kulturni delavci; nepretenciozni frančiškani pa so v svoji pogostejše govorjeni nego pisani verski besedi bolj laskali ljudskim instinktom in razvadam slovniško zanemarjenega jezika, nego se brinili za to, da bi dvigali ljudstvo na višje kulturno stališče, povečini zaradi njih skromne izobrazbe njim samim nedostopno, ali da bi izobraževali jezik kot izrazilo za višje kulturne svrhe. Vse drugače stoji stvar z janzenizmom. Ako čujemo Čopa, ki je imel v dobi «Kranjske čbelice» sam najhujše boje z janzenisti, tako povzdigovati pomen dela, izvršenega po slovenskih janzenistih, si tega ne moremo razlagati drugače kakor z dejstvom, da se je ta struja ob svojem početku in tudi še ob prelomu stoletja, ko je ob nji v «vnanjih disciplinah» še neoslabljen vladal jožefinizem, omejevala izključno na «notranje discipline», bolj razvijajoč svoje versko-prosvetno delo, nego s svojim mrkim rigorizmom moteč delovanje posvetnih literatov, ki se neposredno itak ni dotikalo njenega področja. Ko pa se je v drugi polovici predmarca začel umikati in odzgoraj dol krušiti jožefinizem, ko je začel na njegovem mestu dvigati glavo, oproščen njegovega birokratskega jerobstva, najprej vedro-socialno vabeči in gradeči Hoffbauerjev in potem bojni redemptoristični in jezuitski katolicizem, takrat je postal tudi janzenizem bojevitejši in mrkejši, nego je bil že itak po svojem bistvu. V restavracijski dobi, po tolikih Horaca?), vendar pa mon

cunnus - Das weibliche Geschlecht meton:
 Das unzüchtige Frauenzimmer. Sie metze - d. h. sie je, ja
 se Kopitar prav radi giblje v podobnem, npr. Prešernove
 pesni kritikejot (gl. Graferauer)

završenih in pripravljajočih se prevratih so vse absolutistični državnosti služee duševne struje krepkeje natezale svoje vezi. V tej dobi se je tudi janzenistom pomračil oni visokoumni in svetli pogled na svet in življenje, ki je odlikoval francoske započetnike tega individualističnega verskega gibanja, in pozni njih slovenski epigoni v sredini avstrijskega predmarca so začeli na vse načine ovirati posvetno literarno produkcijo ter metati svobodno ustvarjajočim umetnikom kamenje pod noge.

V svojih prvih, boljših letih pa je bil slovenski janzenizem zvest zlasti onim načelom te evropske verske struje, po katerih se je ta praktično udeleževala na ta način, da je razširjala molitvenike in pobožne knjige med široke kroge ljudstva.⁶⁴ Do-
 9.218 cela v tem zmislu se je škof Herberstein pobrigal že v prvih osem-
 219 desetih letih za prvi celotni katoliški prevod sv. pisma in je po-
 206 veril vodstvo tega dela svojemu tajniku Japlju. Ta si je kot pre-
 lagatelje pridružil šolnika Kumerdeja ter duhovnike Šraja, Travn-
 207 na, Škrinjarja, Riharja in Matevža Wolfa. Novi prevod sv. pisma
 je začel izhajati l. 1784. in je bil l. 1804. dovršen. Vrhutega so
 janzenisti spisali in izdali celo vrsto molitvenih in pobožnih bukev,
 med katerimi je ljudstvo najrajši posegalo po «Sv. maši», molit-
 veniku francoskega janzenista Mézanguya, prevedenem l. 1797.
 po Golmajerju, izdanem l. 1813. v trinajsti izdaji po Ravnikarju
 in izišlem l. 1826. že v 16. izdaji. Z ozirom na to, da so — kakor
 smo čuli — tudi naši janzenisti radi posezali po protestantskih
teoloških knjigah, bi mogli skoraj reči, da je protestantizem, sedaj
vsaj posredno, že drugič ugodno vplival na razcvit slovenske
knjige in kumoval tudi pri prevodu prvega katoliškega sv. pisma
 slovenskega.

Takšno je bilo duševno obličje slovenske duhovščine, edinega
sloja v ljudstvu, ki je predstavljal s kmetstvom neko izvestno
zvezo in podlago kulture bodočega naroda, ostajajoč pri njem,
 kakor ostaja pastir pri svoji čredi. Znan je Prešernov nemški verz,
 ki izpričuje, da govore slovensko samo še osebe «služabniškega
 stanu». Tudi Kopitar piše podobno, da so Slovenci «skoraj samo
 hlapci in dekle», in zraven dostavlja: «a tudi župniki in kaplani».⁶⁵
Posvetna inteligenca slovenska se je izobraževala po nemško in
 se ponašala z nekakim svobodomiselnim kozmopolitizmom, ki pa

⁶⁴ Prim. von Schill, Die Constitution «Unigenitus», str. 16.

⁶⁵ Istočniki, I., str. 10.

212 Dr. PRIJATELJ: DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV.

ni bil v resnici nič drugega kakor jalovo polutanstvo in plitvo materialistično nemško «freigeistovstvo.»⁶⁶

Vendar pa je živela zunaj teh treh, v pretežni meri verskih strank ob prelomu stoletja na Slovenskem še druga, izbrana četica mož, ki se je bila osvestila svojega naroda in se zavzela za njegov prepod v zvezi z najnaprednejšim gibanjem evropske misli in s polagajnem temeljev slovenski posvetni literaturi. Tem redkim laikom osvobojeni razum ni bil vzel idealizma, ampak jim ga je celo pomnožil. Prestopivši začarani krog dotlej edino izveličalnega oficielno-religioznega nazora so se ti možje zavedeli svoje ožje, individualne in širše, narodne osebnosti. Plamteča baklja teh idej, velika francoska revolucija, osvetljujoča pravice doslej neuvaževanih stanov in posredno tudi narodov, jim je iskrla pogled in jim obžarjala torišče. Po prekoračenju cerkvene ideologije in posezanju po protestantskem svobodnem preiskovanju se je prihajalo v bližino predhodnikov reformacije, humanistov, in k njih studentu, k duševnemu življenju starih Grkov. Vstal je nov humanistični val, prihajajoč k nam zlasti na ramah nemškega pisatelja Herderja, čigar delo «Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit» je bilo odkrilo širokemu svetu Slované in mnogim slovenskim narodno še spečim razumnikom — oči. Istega pisatelja zbirka «Stimmen der Völker in Liedern», obsegajoča narodne pesmi najrazličnejših narodov, jim je v očeh užgala narodni žar in jim navdala srce z navdušenjem za narodnega duha kot pratvoritelja kulturnih lepote in vrednot. Pod vplivom vseh teh idej so se izločevali iz števila kratkovidnih materialističnih svetovnjakov nekateri daljnodorkejši idealisti in se družili v krožke. Ti krožki so bili bolj umovalnega značaja pri onih Nemcih, ki so takrat nastopali svojo najživahnejšo filozofsko dobo; pri Slovanih, zlasti zapadnih, pa je bolj vplival Herder nego Kant na ustanavljanje krožkov narodno-preporodnega značaja.

Čuli smo o Herbertovi hiši v Celovcu, v kateri so se možje, mladeniči, gospe in gospodične bavile s filozofijo «iz najplemenitejšega povoda, iz potrebe po boljši religiji». Tudi Ljubljana je ob tistem času imela mecensko hišo, v kateri so se zbirali izobraženi možje okrog plemenitega, učenega in izkušenega enciklopedista — Zoisovo hišo na Bregu. A delovanje teh mož, zbirajočih se ob Zoisu, ni bilo obrnjeno zgolj v umovalne sfere, marveč

⁶⁶ Prim. Vraz, Dēla, II., str. 134.

* V rodbino Herbet na Korodsko se je prirojila pred kakimi 15 leti bar. Jela Čojžova, ki je pred matrim umrlega posestnika brdske grašine: bar Čgonar

je bilo posvečeno v prvi vrsti narodnemu preporodu slovenskega naroda in njegovega jezika. Sicer so se tudi v tem krožku gojile razne vede, n. pr. prirodoslovje (zlasti mineralogija), starožitnosti, zgodovina, jezikoslovje, latinska epigrafika itd., a vse to v ozkem stiku z domovinskimi interesi. Kar se ni bilo l. 1781. posrečilo duševno raznorodnim obnoviteljem akademije «operosorum», takoj po obnovi razpadlega učenega društva ljubljanskega,⁶⁷ to je dosegel baron Zois sam: njegov krožek je postal prava pravcata narodna akademija slovenska in njegova hiša slovenski nacionalni muzej. Ti možje, ki so se zbirali v Zoisovi hiši, so položili temelje poznejši slovenski literaturi in kulturi. Na njihovih tradicijah se je razvijalo vse duševno življenje slovensko v prvi polovici XIX. stoletja. Zategadelj moramo z nekaterimi črtami orisati najprej duševne fiziognomije vsaj glavnih članov te družbe.⁶⁸

Predstavimo si najprej hišnega gospodarja in živo središče tega kroga, barona Žiga Zoisa, vélikega Slovenca,⁶⁹ sinu priseljenih italijanskih očetov in slovenske matere, bogatega industrijalca in visokoumnega poznavatelja ved in umetnosti. Najmlajša in najrazboritejša glava družbe, Kopitar, ga opisuje v svojem prvem pismu Dobrovškemu z naslednjimi besedami: «Baron Zois tvori kulturno središče na Kranjskem. On ni samo pospeševatelj, marveč v visoki meri tudi poznavatelj slovanščine. Glagolsko in

⁶⁷ O tej učeni družbi pravi Zois, da je razpadla zavoljo tega, ker so nje člani v svetovnem oziru vlekli vsak na svojo stran. Znani nemški stihotvorec in štajerski gimnazijski profesor, v svojih mladih letih še sin prosvetljene dobe, od restavracijskih let dalje katoliški romantik, Anton Zupančič, izpričuje tudi nekaj podobnega z besedami: «Morebiti si bomo mogli razlagati razlog nje propada, ako pomislimo, da iz nekega redu, ki si je prisvojil znanstveni monopol, ni bil izvoljen noben član.» (Prim. Zupančičev članek «Historische Fragmente über die krainerische Poesie, Laibacher Wochenblatt, 1806, šte. 33—34.) Zupančič meri s to opazko na jezuite, katerih red pa je bil v času obnavljanja «akademije» itak že odpravljen. (Odpravil je jezuitski red papež Klement XIV. l. 1773., papež Pij VII. pa ga je l. 1814. zopet poklical v življenje.) Zupančič je torej imel v mislih najbrž eksjezuite.

⁶⁸ O zanimivem, dasi seveda brezprimerno manj pomembnem istodobnem krožku slovenskih Štajercev v Gradcu prim. Ilešičevo razpravo v ČZN, II., str. 22.

⁶⁹ V nekem pismu na Vodnika pravi Zois, da on sam kakor tudi večina takratnih Slovencev, ne piše posebno pravilne nemščine, pristavljajoč: «... v ostalem pa smo mi le Slovani in se brigamo za svojo materinščino». (Vodnikov spomenik, str. 58.)

* Po Zoisu nasledaj
na. Bogalovja za svoj filozofski dom. Zoisališče duhovščine. To
svetne inteligence. Svaha bi bila vednostna. Morda je bil
siof. Zois pred očmi, česar pa meni ni omenjal

cirilsko bere spretneje, nego gospodje strokovnjaki. Skoraj slednje leto okrog Velike noči prihajajo italijanske opere v Ljubljano; zanje je baron Zois prejšnja leta vedno pokranjčeval najpriljubljenejše melodije ⁷⁰ in poizkus ni bil nečasten, celo Lahom se je zdel cantabilissimo, bolj nego nemški... Kranjske učenjake: Japlja, Linhart, Kumerdeja je preskrboval baron Zois s knjigami... profesor Vodnik ima kot slavist pri njem prost obed.»⁷¹ L. 1799. ²¹⁷ pride v njegovo hišo dijak Kopitar za tajnika in postane čez devet let velikega Dobrovskega najljubši korespondent in pozneje njega ²⁰⁹ naslednik v slavistiki.

Napol italijanski plemič, izšolan v modenski viteški akademiji v Reggio, ostavi umetnostne in pokrajinske lepote Italije in vzljubi naše gorenjske planinske doline s poetično ljubeznijo. «Bohinjska dolina, ki jo imamo za našo Toskano», piše Kopitar Dobrovskemu, vabeč ga v Zoisovem imenu na Kranjsko. Velerodni aristokrat, pri katerem se ne zamudi oglasiti nobena visoka, skozi Ljubljano popotujoča osebnost, od jeze malone joka, ko ga učenjak Dobrovský v privatnem pismu titulira z ekscelenco.⁷² Pri francoskih filozofih izobraženi baron se na vso moč trudi, da bi iznašel organ, ki bi uspešno služil prosveti slovenskega preprostega ljudstva, in pride na idejo, napraviti za tako glasilo staro našo domačo «pratiko», edini književni vademecum takratnega našega kmeta iz davnine, bukvice, v katerih okorne podobice svetnikov kažejo kmetiču važne dneve in različna primitivna znamenja prorokujejo vreme in nebesne izpremembe. K temu aparatu hoče Zois priklopiti in takorekoč preprostemu človeku v hišo in v roke vtihotapiti prosvetno čtivo, za katero daje uredniku Vodniku skrbna navodila, češ, da naj v priklopljeni tekst uvrščuje popularne člančiče iz področja različnih ved, samo nikakih «Bibel- und Fabelgeschichten», v prikupni, domači obliki. S temi bukvicami, ki «so v rokah vsakogar»,⁷³ hoče ljudstvu takorekoč neopažno vsiliti prosveto. Ko se mu ideja s pratiko in Vodnikom kot urednikom obnese, stopi Vodnik pod njegovim vodstvom s pravim pravcatim časnikom — prvim v naši literaturi! — z «Ljubljanskimi novicami» (1797.—1800.) med ljudi. Posestnik fužin in plavžev v Bo-

⁷⁰ Par takih prevedenih kupletov Zoisovih se nam je ohranilo. (Prim. Veda, I., str. 231.)

⁷¹ Istočniki, I., str. 9.

⁷² Ibid. str. 295.

⁷³ Glej Zoisova pisma Vodniku v «Vodnikovem spomeniku», str. 46.

hinju in rudnikov v Mislinji pozna vse planinske koticke, vse pastirske kočice in vse pašnike naših Bohinjcev ž njih domačimi, slovenskimi imeni in jih hodi z intimno ljubeznijo gledat in razkazovat raznim visokorodnim osebam, ki se mude na posetu pri njem. Tam na licu mesta s strokovnjaško vnemo in veščo besedo razlaga svojim gostom svojstva in posebnosti prirodnih zakladov naše rodne grude. Nato se vrača v Ljubljano in se, sedeč med svojimi učenimi in poslovnimi knjigami, spomni napol slovenskega «distika», ki ga je videl začechkanega na velikem oltarju sv. Janeza Bohinjskega. Potem sede in sporoča ta okrnjeni verz svojemu lišnemu pesniku, gorskemu kaplanu Vodniku, da ga uporabi in izpopolni. Od tega anonimnega duševnega proizvoda prehaja na doposlane mu izvirne pesniške izdelke Vodnikove Muze in jih razglablja in o njih razpravlja v zvezi s tem ali onim poglavjem iz poetike z isto strokovnjaško vnemo in isto veščo besedo, s kakršno je poprej govoril o mineralogiji. Pri teh svojih tehnično-poetičnih razpravljanjih ne pušča nikdar z vidika namenov ljudskega prosvetljevavca in racionalističnega prosvetljenca, bodisi da Vodniku polaga na srce: «Vse, kar poteka izpod vašega peresa, 263 mora biti napisano v ljudskem tonu in za ljudstvo,»⁷⁴ bodisi da mu ob načrtu «slovensko-zgodovinske pesnitve» daje naslednje svete: «Grške in rimske mitologije se morate docela izogibati; iz istega vzroka tudi različnih po nji na slovanska imena prenesenih božanstev, ki se smejo pridržati edinole v svojem prvotnem pomenu in o katerih menim, da bi se lahko dobro podala v sistemu staroslovanskega umskega verstva (Vernunft-Religion), ako se ne naredo iz njih prvotni maliki, ampak samo z ozirom na princip ‚dobrega in slabega‘ označeni predniki itd. Druga božanstva, ki so se v jeziku ohranila do danes, kakor škkrat, mora, veša itd., bi se morala rabiti tako, da se izpodbijajo predsodki, zmote, prazne vere itd., ki so ž njimi v zvezi.»⁷⁵ — V tem citatu nam jasno stopa pred oči oni Zojs, ki je — vzgojen sicer v Batteuxovem klasicizmu in sodobnem humanizmu — z modrim premiselkom odlagal ves formalizem šole, kadar mu je šlo za vsebino drugega sodobnega gesla, prosvetljenosti, za takrat oboževani razum, čigar podlago je smatral Zojs pri uvajanju svojega

⁷⁴ Ibidem, str. 52.

⁷⁵ Ibid. str. 61. — O Zošsu, učitelju Vodnika v pesniški tehniki dobro razpravlja dr. Grafenauer v «Knezovi knjižnici», XXII., Ljublj. 1918, str. 108 in dalje.

naroda v kulturo za mnogo važnejšo in prikladnejšo nego malone vse izumetničene doktrine klasicistične poetične šole.

Zois je bil prosvetljenec, deist, dopuščajoč Boga, kraljujočega visoko nad svetom, učenec onega Voltairja, ki je dejal: «Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer, mais toute la nature nous crie qu'il existe.» A z abstraktnimi filozofsko-verskimi idejami si najbrž ni bogve kaj ubijal glave.⁷⁶ Bližje mu je bila zemlja in na nji ta njegov ubogi, zanemarjeni, a zato nič manj ljubljeni narod, katerega je želel v zmyslu treznega razuma osvoboditi predsodkov, zmot in vražarstva, da postane deležen blaginji kulture. Pri slovenski nabožni literaturi, vsaj v prvi polovici svojega življenja, Zois ni sodeloval. Najbolj pri srcu mu je bila ustanovitev in okrepitev slovenske posvetne literature in je tudi može svojega krožka navajal na to polje. Pri prevajanju prvega slovenskega katoliškega sv. pisma ni bil udeležen. V drugi polovici svojega življenja je ohromel. V tem stanju je začel iskati stikov z neko srčno teologijo in se je tudi zanimal za drugi prevod sv. pisma po izvorniku, započet l. 1811. po Jakobu Zupanu. V tej dobi se je tudi čutil sina cerkve, in Ravnikar je bil njegov spovednik.⁷⁷ V svojih zdravih letih je bil vesel značaj, brez predsodkov, poln sorazmernosti humanistične izobrazbe. Ostal je vse življenje fant, kakor njegov učenec Kopitar. Bil je jako dostopen humorju in krepkemu, naravnost sočnemu dovtipu, pri čemer pa je vedno gledal, da se ni prestopalo estetskih ojníc. Ob grotesknem humorju znane Blumauerjeve travestirane «Enejide» se je naravnost delektiral, a njegovega nadaljevatelja Scheberja zmašilo je odklonil odločno in drastično z Bürgerjevimi verzi:

«Merket wohl das dictum
Cacatum non est pictum.»⁷⁸

Sam si je bil napravil že omenjeno zbirko poskočnic, med narodom nabranih dovtipnih in pikantnih štirivrstičnic, ki jih je naslovil «Viže».

⁷⁶ Kakor poroča Čop Šafaříku, je bila večina knjig Zoisove biblioteke, ki jo je po baronovi smrti kupila država za licejko, «prirodoslovne vsebine, zraven tudi mnogo zgodovinskih, slavističnih in slovenističnih... Leposlovnih in modroslovnih del ni skoraj nič, posebno nobene nemške knjige te vrste. Tudi grških in latinskih klasikov ni, razen nekaterih bizantinskih v latinščini». (ZMS, I., str. 148.)

⁷⁷ ZMS, I., str. 112.

⁷⁸ Vodnikov spomenik, str. 51.

* Blumauer se od vsi tojži: naravnost Alfons, a kojim je vrnep zadela velokrat sestri Agrege kot učiteljica na Bledu - menda 1919 zavr bar. Egon - njega slovenistom nemarlonjeni, a man prijatelj + ov. glavar mihael Anželo - njega julaji brat. vptis dne

Ko je pisal Čop za Šafařika svojo bibliografsko zgodovino slovenske literature, je bil pustil mesto za karakteristiko Zoisa prazno, češ, da naj tega moža označi in oceni Kopita, skozi čigar roke je Čop pošiljal svoj rokopis. Kopitar je pri tej priliki opomnil, da je Zoisa opisal sicer že profesor Richter in da on sam ne utegne dati izčrpne ocene svojega mecena. Vendar je že tu pri-stavil, da je Richterjeva ^{oznaka} «pregroba za tega finega duha», dodavajoč zaenkrat od svoje strani naslednjo kratko karakteri-stiko tega izrednega moža: «Zois je bil vzpodbujajoč, s tihim in vztrajnim ognjem za vse lepo in dobro sodelujoč mecen na Kranj-skem, najbogatejši in najizobraženejši in zato tudi najboljši mož 214 Kranjske. Vodnik je imel pri njem prosto hrano samo zato, ker se je ukvarjal s slavistiko; tudi jaz sem slaviziral samo na nje-govo pobudo, dajal kranjski poduk kontesi Bellegarde na nje-govo povabilo (in to je bil vzrok moje slovnice), Ravnika mu je bil (po meni) od tu priporočen in je bil njegov izpovednik. Ravnika je razumel finega duha moža mnogo globlje nego njegov posmrtni in nepoklicani biograf, in tudi njemu je Zois koristil pri njega prizadevanjih. Zoisov oče je bil doma iz Bergama, po-stavši s kupčijo na Kranjskem milionar je dobil od Marije Terezije za patriotične darove baronstvo... a on je bil še brez učene iz-obrazbe, vendar velikodušen in na Kranjskem obče priljubljen. Svojim otrokom pa je dal izobrazbo, in majoratni gospod Žiga baron Zois je bil metalurg in mineralog, njegov brat Karl botanik, ne navaden, marveč comme il faut.»⁷⁹

S Zoisom v najožjem prijateljstvu je živel in deloval Anton Tomaz Linhart, od barona za devet let mlajši mož, mehka, poetična natura, z gorečim žarom prosvetljenca v glavi in srcu. L. 1878. izstopi iz zatiškega samostana, ker smatra kloster za zbor komedijantov, o katerih pravi, da menijo, kakor da bi «imeli cni edini privilegij za zlobnost in nevednost».⁸⁰ Radujoč se nad tem, da zopet diha prosti zrak in da lahko uživa «srečo življenja ter lepoto sveta», študira na Dunaju pod Sonnenfelsovim vod-stvom policijski, trgovski in finančni tečaj. Po vzgledu dunajske nemške baroške poezije začne skladati nemške verze, zloži in izda l. 1780. tragedijo «Miss Jenny Love», «črno kakor Shakes-

⁷⁹ ZMS, I., str. 112.

⁸⁰ ZMS, XV., str. 52.

218 Dr. PRIJATELJ: DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV.

peare», katerega imenuje v pismu na prijatelja Kuralta «vzvišene-
nega».⁸¹ Vrnivši se v Ljubljano postane tajnik škofa Herbersteina,^{211, 21}
pozneje okrožni šolski nadzornik, izda na način dunajskega muz-
nega almanaha «Blumen aus Krain» (1781.). Povodom te zbirke
pravi sicer skromno, da si od tega «šopka cvetlic» obeta edino to
srečo, da mu kaka deklica, neznana kakor on in nežna kakor on,
dá brati v svojih očeh: «Razumem vas»; a skoro postane pogum-
nejši in proglasi za cilj svoje knjižice namen, da bi zvezal «domo-
vino vseh krasnih stvari», Italijo, «z nemškim okusom in krasoto
Alp». — Igrivi dunajski rokoko raja po tej zbirki, v ozadju brné
glasovi meditativne in izumetničeno-zamišljene klasicistike. Prva
napoved etnografske romantike, vzeta iz Herderjevega huma-
nizma, se oglašá v tem, da je v zbirko zašla narodna pripoved
o Pegamu in Lambergarju, uklenjena v šepajoče Homerjeve
heksametre. A nad vsemi temi iz sodobnosti sosedov privzetimi
gesli zmagoslovi svobodnjaški, po življenju sezajoči klic, ponav-
ljajoč in vpoštevajoč klasicistični Horacijev vzklik: «Carpe diem!»
Članek o «prirodni filozofiji», opojno navdušen za prirodoslovje
in astronomijo, preveden iz angleščine, zaključuje nežnolično
zbirčico.

*to tudi
evsteim?* Po vzgledu svojega gospodarja in delodajavca, škofa Herber-
steina, postane tudi Linhart član ljubljanske prostoziidarske lože,
navdušen za takrat moderne cilje tega društva, stremeče po svo-
bodi vere in mišljenja, po borbi s praznoverstvom in zaprtim
meništvom. Član te prostoziidarske lože ni samo Linhart, ampak
to tudi? večina takratnih prosvetlencev, med njimi tudi poznejši naš pes-
nik Vodnik sam. Obnovitev akademije «operosorum» navda Lin-
harta z najsmelejšimi upi. V tej družbi vidi vstajati slavo domo-
vine kot «oboževanja vredne boginje» od mrtvih. V že omenjenem
nemškem otvoritvenem govoru proslavlja obnovitev te učene
družbe kot «prehod iz teme na sijajni tir», kot «herkulični pre-
hod» in je ponosen na to, da se je s to družbo ponovila zveza,
«katere namen ni nič manjšega nego prosvetljenost naroda». A
družba, v katero je bil mladi prosvetljeneč že vložil filozofsko-
politično razpravo «O Likurgovi zakonodaji», je že po drugi seji
zaspala. Takrat je Linharta doletela sreča, da je mogel prenesti

⁸¹ Prim. o tej tragediji sedaj dr. Kidričevo notico: «Primerek Linhartove Miss Jenny Love», ČJKZ, I., str. 213.

svoje upe in načrte v hišo barona Zoisa, o katerem piše istočasno sam, da mu «izkazuje čast svojega prijateljstva». Škof Herberstein začne l. 1783. bolehati in propadati dušno in telesno, vsled česar izgublja silo, da bi še nadalje vzdrževal okrog sebe strastne svobodomiselce, ki se je bil ž njimi obdal. Tekom svoje dolgotrajne bolezni se ta začetnik kranjskega janzenizma očitno korenito izpremeni. Linhart ga ob priliki imenuje v pismu na Kuralta «infuliranega noroglavca». In Kuralt sam, ta Linhartov prijatelj in somišljenik najbrž že iz zatiškega novicijata, je po podatkih Finkela, zgodovinarja Lvovske univerze, pozneje rad pravil svojim poljskim prijateljem in kolegom, med katere ga je bila zanesla usoda, da je on postal duhovnik na prizadevanje Herbersteina, ki ga je izpočetka napravil za svojega (dvornega) kaplana in ga v teh letih klonitve duhom odpustil iz službe zaradi pridige, v kateri je Kuralt kot navdušen prosvetljenec izvajal načela moralnosti samo iz človeške narave, ne pa iz razodetja. Kuralt, ki je imel, tako kakor nekateri drugi tedanji ljubljanski duhovniki in bogoslovni profesorji tudi v praktičnem življenju precej široko-209srčne pojme o morali, je odšel potem na Francosko, nato na Dunaj in dobil končno mesto na Lvovski univerzitetni biblioteki. Linhart pa je stopil v Ljubljani v državno službo, kjer je bil «angestellt, angefesselt, angeschworen». Kljub uradni zaposlenosti ga je srce strastno vleklo na literarno poprišče. A značilno za Linhartovo 210naziranje je to, da se ni po vzgledu laika Kumerdeja pridružil duhovnikom, prevajateljem Herbersteinovega prevoda slovenske biblije, o katerem piše Linhart Kuraltu, da kot človek sploh ne želi, da bi izšel v celoti, ker je mnenja, da «čitanje biblije človeka ne osreči». Pač pa izrečno pristavlja, da mu je kot Kranjcu in ljubitelju slovenščine ipak na tem ležeče, da ta prevod izide do konca. V tej poslednji opazki se že čuti na Linhartu vpliv onega Zoisa, pod katerim je po Prešernovih besedah «steze popustil nemškega Parnasa», direktiva onega barona, o katerem sporoča Linhart dne 26. maja 1784. Kuraltu, mudečemu se mimogrede na Dunaju pri tamkajšnjih prosvetljencih: «Jako prijetna so mi bila Vaša poročila o Denisu in Swietenu in Vaših upih na pomoč teh dveh mož, jako prijetno mi je bilo lepo jutro, ki ga razpenjate nad našo slovensko literaturo. Tako sem mislil jaz z mojimi pri-

220 Dr. PRIJATELJ: DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV.

jatelji vred, katerim sem čital Vaše pismo... Ne smem ravno imenovati moža, kateremu ste s tem povzročili izredno veselje. Poznate ga od strani velikodušnosti, kateri on ne jemlje plemenitosti z nobeno željo po zahvali, niti s težnjo, da bi bil imenovan.»⁸²

Odslej dalje je Linhart ves Zoisov, tako, da bi se mogel imenovati naravnost praktični vršitelj baronovih visokoumnih narodnoprosvetnih idej. L. 1785. je vlada nenadoma odpravila filozofsko fakulteto na ljubljanskem liceju. Povod za to odredbo je dal profesor metafizike na tem zavodu, neki Novak, najbrže rodom Čeh, ki je predaval, da človeška duša ni neumrjoča in izpoved nikakšna božja institucija.⁸³ Ob tej priliki piše Linhart Kuraltu: «Jaz nisem bil nikdar Novakov zaupnik, nikdar branitelj nesmrtnosti moje duše, nikdar prijatelj Novaku nasprotne stranke — ampak meščan in človek sem — in zato me boli v moji ubogi duši, da bi se zaradi prepira kakih dveh nefilozofskih profesorjev filozofije nadepolni mladini vse dežele zaprl pot do filozofije. Vrhutega to niti niso bili naši rojaki, ampak tujci, ki so jedli naš kruh.»⁸⁴ To mesto dobro označuje Linharta, kakršen je bil postal pod Zoisovim vplivom. Prejšnji strastni svobodomiselec in navdušeni občudovatelj prirodne filozofije se zdaj neče več vtikati v umovalne spore, ampak je ves in docela človek ter praktični meščan svojega naroda, čigar izobrazba mu je sedaj edina pri srcu. Dne 8. decembra 1786. vzklika v pismu na Kuraltu: «Priatelj! O, da bi tudi Vas imeli tu in da bi skupno delovala na vzgoji naroda! Kako krasne nade!»

*Linhart
torej H. gledališče*
Izobražencev je imela takratna Ljubljana dobršen krog. A moža, ki sta bila popolnoma dorastla duhu časa in nalogi narodnih prosvetiteljev v njem, sta bila pravzaprav samo Zois in Linhart. Stopila sta si bližje in postala nerazločljiva, razdelivši si vloge po svojih zmožnostih na ta način, da je deloval Zois kot bolj iniciativna⁸⁵ in manj produktivna moč, Linhart pa obratno. Ako je Zois poizkušal s slovenskimi kupleti za italijanske pevce, je postal Linhart naravnost ustanovitelj slovenskega gledališča, za katero je spretno priredil dve igri in ju tudi vprizoril. Zlasti

⁸² ZMS., XIV., str. 61.

⁸³ Vseučiliški zbornik, str. 14.

⁸⁴ ZMS., XIV., str. 69.

⁸⁵ «Baron Zois... vsa gibajoča in vplivajoča sila naših del», piše Linhart dne 18. febr. 1785 Kuraltu v Lvov.

pomenljiv je njegov «Matiček», znamenita komedija velike revolucije, Beaumarchaisov «Figaro», ki se je nekaj malega let po francoski primieri igral v Ljubljani: «nicht nur der Sprache nach ins krainische, sondern auch der Sache nach nach Krain übertragen, und namentlich letzteres sehr glücklich», sodi prav dobro Čop. (ZMS., I., str. 101.) Z verzi se prejšnji nemški pesnik sedaj v dobi slovenskega prosvetnega dela ni več ukvarjal, pač pa je skupno s Zoisom posvečeval otrokom Vodnikove Muze skrbno pažnjo, in Zois ni pozabljal, vračajoč Vodniku v kritiko doposlane pesmi, pristaviti svojemu odgovoru: «Moja in prijatelja Linharta kritika». Dočim je Linhart na Dunaju pod Sonnenfelsom gojil juristično-politične vede, se je v Ljubljani v zmislu Zoisovih naučnih nagnjenj poprijel domače zgodovine, torej humanistične vede. V svoji «Zgodovini Kranjske», izišli l. 1788./89. v dveh zvezkih, se nam kaže predvsem kot prosvetljen preiskovavec in po resnici stremeč zgodovinar, ki izkuša s kritičnim nožem prodreti do čistih virov. Isto kritično stališče zavzema nasproti možem, ki so se pred njim bavili z istim predmetom, «zaradi njih nagnjenja do čudežnosti», kar mu je istovetno s «pretirano versko vnemo».⁸⁶ Za vzornika v zgodovinski stroki ima Antona v Gorlicah in Schlözerja; zlasti poslednjega rad in pogosto citira. Zgodovinske periode opira «na deželo sámo», na «narode», ki so stanovali v nji», ne pa na «zgodovino cesarjev, tudi ne na vero». Besedo «revolucija» ljubi in označuje ž njo slednji svobodnejši in povečani pokret duha. Govoreč o pohodu Marka Avrela v deželo Markomanov se mimogrede navdušuje za njegovo «vzvišeno filozofijo» in govori o «plemeniti trpeči duši» njegovi. Kar se tiče narodne in slovanske zavesti, sta ga Herder in Schlözer navdala s ponosom in navdušenjem za veličje Slovanov: «Da noben narod ne zasluži pozornosti zgodovinarja, filozofa in državnika v toliki meri, kakor Slovani, o tem je učeni svet že ene misli», se glase njegove besede. A sklep njegovih razmišljanj je tak, da «če bi se državna veda naučila, s pravim imenom imenovati vsoto združenih sil, na katere se opira država, po največji enorodni sili, bi se morala Avstrija prav tako kakor Rusija imenovati slovanska država». Ta slovanski kredo Zoisovega kroga čitamo tudi v delih etnografa in prirodoslovca Hacqueta, ob tem času profesorja ana-

⁸⁶ Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven, Laibach 1788—1789. Predgovor k I. delu.

ar slovar
tomije in kirurgije v Ljubljani, pozneje ga srečujemo kot stalen referen v Kopitarjevih spisih in pismih. V predgovoru II. dela svoje zgodovine Linhart z obžalovanjem premišljuje o Slovanih, «kaj pomenijo za Avstrijo in kaj bi lahko pomenili». Njegovo kritičnost označuje to, da obžaluje, da je v veliki slovar ruske akademije (Petrograd 1786) zašel kot slovanski jezik tudi «ilirski, dočim se pojavlja pravi ilirski, ki ni slovanski, potem tudi pod imenom albanski».

(Dalje prihodnjič.)

PASTUŠKIN:

LJUBOSUMNA.

A njej uhaja vzdih na vzdih,
v uho potajno mi šepeče:
«V poljubih teh razpaljenih
je ni, je ni — najvišje sreče.

Težak mi sum ne da miru,
da ti le ude moje ceniš;
za to, kar tli v očeh mi tu,
za dušico se malo meniš.

Ko ti tako drhtim v rokáh
od vneme tvoje vsa brezumna,
me lastne je lepote strah
in vsa sem nanjo ljubosumna.»

Pobijam sum: «Kaj le v očeh
vsa tvoja dušica je skrita?
Iz vseh prebelih udov teh
le dušica se tvoja svita.

Naj šine v ta, naj v oni kot,
nikjer ne more mi uteči,
s poljubi srebam jo povsod,
v poljube znam jo vso nastreči.»

In više slast zaplapola,
zdaj ni več samo nebotična,
skoz nebes šviga do Boga
in je vse več kot le pravična.

Sledu več ljubosumja ni,
v molitev združena sva eno:
«Zahvaljen, Oče, da ljudi
si ustvaril nas moža in ženo!»

Dr. IVAN PRIJATELJ:

DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV. (Dalje.)

Ločila je Zoisa in Linharta samo smrt, ki je poslednjega nena-
doma zalotila l. 1795. Za Zoisa ni pomenilo to nič drugega, kakor
da se je pogreznila v zemljo polovica njegove osebnosti, njegovo
izrazilo in glasilo. «Meni se po Linhartovi smrti nič več ne ljubi,
bolan sem, slabe volje, otožen, nemiren itd.», piše Vodniku v
Bohinj in pristavlja: «Solze bom žrtvoval nepozabnemu prijatelju
— in ga skoro posetil v grobu.»⁸⁷

6 Iz šole teh dveh mož je izšel V o d n i k, ki je združil v sebi v *Vodn*
znanstveno skromnejši, zato pa svojemu nerazvitemu narodu
mного prikladnejši obliki nagnjenja obeh visokoumnih mož. Zois
in Linhart sta bila prišla iz velikega sveta v malomestno središče
svojega kmetiškega naroda, Vodnik pa je stopil s planinskega
Koprivnika v njuno visoko akademijo. Sicer je bil tudi njegovemu
duhu čas že poprej vtisnil svoja neizbrisljiva znamenja. Docela v
X zmislu prosvetljenstva je bil odložil meniško haljo in odšel med
ljudstvo, za katero vse svoje življenje ni spisal nobenega molitve-
nika, kakor so to delali njegovi janzenistični stanovski tovariši.
Edino, kar bi se moglo iz njegovih spisov šteti v to stroko, je bil
šolski katekizem, ki ga je priredil po naročilu francoske medvlade,
naklonjene slovenščini, v katerem pa se nahaja poleg običnega
verouka tudi poduk o zemljedelstvu in lepem vedenju, poln huma-
nitete in praktične življenjske modrosti. Pač Zoisu na ljubo se peča
Vodnik tudi z mineralogijo, numizmatiko, zgodovino in domačo
epigrafiko; a z vsem svojim srcem je na drugi plati Zoisovih inter-
esov, tam, kjer se posluša narod, kako ta govori, poje in se ponša
v svojih običajih. Od bere s te strani se Vodnik vrača v svojo
šobico, k svoji pisalni mizi, kjer poizkuša iz odlomkov restavrirati
215 jezik, ki bi ga razumel vsak seljak, a ki bi se obenem prilegal
umetnim klasicističnim zahtevam tedanjega svetovnega okusa. «Mi

⁸⁷ Vodnikov spomenik, str. 51. — Umrl je Linhart soglasno s svojim na-
272 ziranjem. Dne 5. dec. 1808. piše Kopitar Zoisu: «Linhart starb als Freygeist.» *Linhart*

moremo kranjke flovenike befede poškati fem ter tje po desheli rastrefene inu na to višo ikup nabrati zhižo flovenhino», piše v predgovoru svojih «Kuharskih bukev». Besednega zaklada nima noben sodobnik tolikšnega kakor Vodnik, priznava sam poznejši genijalni, osebno precej gorki mu Kopitar. Na podlagi tega narodnega izrazoslovja poizkuša Vodnik ubirati poetične strune. Že kot menišca ga je obhajala ta želja v Pohlinovih «Pisanicah». A samostanski njegov učitelj mu ni znal dati v roke nič drugega, nego dvakrat izposojeno klasično in klasicistično «pišvo postransko», katere «žvrgljanje» je pač moglo napolniti kloštrsko celico, ni pa bilo takšno, da bi se bilo moglo razlegniti čez svobodno plan našega podeželskega narodiča in mu preiti na jezik in v uho. Zois, ki je bil sam izomikan ob takrat veljavni italijanski in francoski klasicistični poetiki, ga sicer ni mogel opozoriti na drugo formalno svobodnejšo in živejšo prosodijo, nego na racionalistično Boileaujevo in Batteuxovo; zato pa je baron s pridom plel iz njegovih verzov trivijalni plevel in privzdigoval za umetnost prenizki ton njegovega poetičnega izraza.⁸⁸ Iznajdljivost, dovtip, um in okus v izrazu je iz zapadnih literatur prenesel k nam Zois in ga vcepil v Vodnikove verze. S tem se je Vodnik sicer znebil napihnjene in naškrobanega nemškega baroka Pohlinovega in Devovega, izpod čigar našopirjenega krila so se pri vsaki priliki prikazovali banalni koturni. A pri vsem tem je Vodnikovi Muzi še vedno manjkalo žive in zdrave rdečice življenja. To je Zois čutil, in ker je že vedel, kje jo iščeta Herder in Bürger, je tudi Vodnika napotil najprej na narodne pesmi Ossiana in Fingala, potem pa na slovensko narodno popevko kot na studenec žive vode, v kateri naj se okoplje Vodnikova Modrica, da se izpremeni v slovensko Vilo. Kakor galantni kavalir Zois, začne tudi Vodnik nabirati preproste slovenske narodne pesmice, v prvi vrsti vesele, poskočne in dovtipne. Poslej postane tudi njegova Muza živahnejša, včasih naravnost razposajena, erotičnodvtipna, a nikdar nedostojna. Semtertja se zateka h Grku Anakreonu po šale in domisljice. Kljub vsemu temu delu ob njegovem literarnem talentu Vodniku nedostaja še glavnega, kar bi naredilo iz njega pesnika, namreč močnega, individualnega čuvstva. Pesnik Vodnik ni bil, pač pa izvrstni narodni prosvetitelj v vezani in nevezani besedi. Naj je izdajal in pisal «Pratiko» ali svoje «Novice», vedno je znal ljubko kramljati

⁸⁸ Glej v tem oziru zelo zanimiva Zoisova pisma v «Vodnikovem albumu».

z ljudstvom. Obenem pa je neprestano skrbel, da bi povzdignil jezikovno izrazitost svojega naroda, zavedajoč se, da bi s tem povečal njegovo kulturno dovzetnost. Z veliko slovnico in slovarjem bi bil rad kronal svoje delo. Premajhni znanstveni talent je povzročal, da je ž njima okleval, dokler ga ni v slovnici prehitel mladi Kopitar; končno je mogel izdati vsaj praktično šolsko slovnico, kateri je bil po svoji naturi bolj kos. Slovar pa mu je ostal v rokopisu. Tako je deloval v Vodniku Zoisov vpliv.

A tudi Linhartova pobuda je živela in dejstvovala v njem ne samo v želji po ustanovitvi slovenskega umetnega pesništva, ampak zlasti tudi v zgodovinarstvu. Tudi na tem polju se je povzpel samo do šolske knjige «Geschichte des Herzogthums Krain» itd. Še pod konec svojega življenja se je ukvarjal z opisom rimskih kamenov naše domovine. *V tem je deloval v Radoljini (bivajoči Francoski) Zubi v fu*

○ Vodnikovem značaju in svetovnem naziranju je pisal Kopitar Šafaříku dne 9. maja 1831.: «... sic ille, primo Franciscanus, tum Jansenista & demum Epicureus helvetianus, professus grammaticum, nec per unum versum sibi constabat sive in grammatica sive in aliis.»⁵⁹ Ako to označbo slečemo duhovito pikre zlobe, brez katere se Kopitar skoraj nikoli ni izražal o Vodniku, moramo reči, da je v nji karikirana ena črta, ki je ostro ločila Vodnikov od Kopitarjevega značaja: prilagodljiva razvojnost, stoječa bližje pesniku, prisluškujočemu različnim glasovom življenja, nego znanstveniku, ravnaajočemu se po trdno začrtanem idejnem ravnilu. Genijalni Kopitar ostroumno vidi svoj cilj, proti kateremu stremi neizprosno dosledno in avtokratično, ničemur se ne prilagajajoč, ničesar ne vpoštevajoč; on vidi edino in zgolj svoj znanstveni smoter. Zatorej se kmalu pokaže nedostopnega za nova, svobodnejša, zlasti poetična gesla. Kopitar je gotov in završen že v mladeniški dobi; on se ne razvija, ampak samo v svoji stroki bogatí. On je gibčen in žareč takorekoč na eni sami liniji: na svoji znanstveni poti, o kateri se zaveda, da si jo je udaril in razčistil sam v vztrajnem in neumornem delu. Vodnik je skromen talent, prihajajoč iz ljudomile družbe pesnikov in ljudskih družabnikov, poslušajoč na levo in desno, sprejemajoč od povsod vtiske, po katerih dela sebe in uravnava svoje delo. Času primerno sleče svojo redovno obleko in se prilagodi prosvetljenim ciljem časa in družbe. Njegov svetovni nazor se neprestano razvija; res, da ni tako trdno zvezan,

⁵⁹ ZMS., I., str. 103.

zato pa tudi ne tako trdovraten kakor Kopitarjev. Čop, ki je imel *Kopitar* kot učenjak ravno toliko stika s poezijo, kolikor Kopitar z jezikoslovjem, je pripisal gorenji oznaki Vodnika izpod Kopitarjevega peresa Šafaříku dne 7. novembra 1831. naslednje: «Gegen Vodnik ist Kopitar unwillig; seiner inconstantia ungeachtet, hat er doch wesentliches geleistet.»⁹⁰ Njegovo nevztrajnost označuje Čop v svojih lit.-zgodovinskih doneskih za Šafaříka kot ono voljno prilagodljivost, ki jo je Vodnik vedno kazal s tem, da je bil «vobče odnekaj jako podvržen vplivom, najprej patra Marka, potem Japlja in Kumerdeja, pozneje Kopitarja, končno pa Ravnikarja in njegovih pristašev». (Z. M. S., I, str. 149.) Kakor ves Zoisov krog, tudi Vodnika rahlo objame ozračje sodobne francoske filozofije. Morebiti mu res kakšne Zoisove opazke posredujejo nekakšno poznanje in vpoštevanje filozofije onega Andriena Helvetija, ki je trdil, da je samoljubje edini praktični življenjski motiv, vsled katerega človek stremi po ugodju in odklanja neugodje. A glede tega samoljubja je hotel tudi Helvetij, da ne sme biti nikoli epikurejska sebičnost, ampak bodi vedno v soglasju z občno blaginjo, najvišjo zapovedjo, vsebujočo zlasti širjenje izobrazbe kot najvišjo legislatorično nalogo. («Tout devient légitime pour le salut public.») Kakor se je delala Helvetiju z očitkom epikureizma krivica, tako je tudi Kopitarjev izraz «Épicureus helvetianus» na Vodnikovo addresso ena onih njegovih pikrih invektiv, kakršnih se «veliki gromovnik» nikoli ni mogel zdržati proti osebam, ki se glede značaja, znanja in zanimanja niso skladale ž njim. Poleg vplivov francoske filozofije⁹¹ čutimo v Vodniku razločne humanistične kliče, ki so se skrbno gojile v Zoisovi hiši. S tega vidika je najbrž treba razlagati tudi znane Vodnikove verze:

«Operto eno roko
Na Galio imam,
Ta drugo pa Grékam
Priazno podam.»

Da bi bil Vodnik kdaj janzenist, skoraj ne morem verjeti Kopitarju, naj tudi podpira njegovo mnenje poročilo, ki ga je poslal dne 10. januarja 1815. dunajskemu policijskemu predsedniku Haggerju njegov ljublj. zaupnik Ant. pl. Scheuchenstuel in ki se glasi:

⁹⁰ ZMS., I, str. 116.

⁹¹ Vplivi francoske racionalistične filozofije so se kazali tudi v tem, da je bil Vodnik član druge (francosko-ilirske) ljubljanske prostozidarske lože. (Corr. v tem zmišlu gori str. 218.)

«Valentin Vodnik, gewesener Franziskaner, dann strenger Janse-
nist in der Seelsorge, endlich, wie er erscheint, religiöser Indifferen-
tist...»⁹² Vodnikova svobodna, življenjaradostna in dobrodušna
vedrost se pač ni mogla vgozditi v ozko, svetomržno moralo
janzenizma. Vodnik je bil vesel značaj, ki se je na Zoisovih sim-
pozijih z vnemo udeleževal veseljačenja in šal, osoljenih s fran-
coskim espritom in zabeljenih s šegavostjo slovenskih narodnih
poskočnic, ki pa je sveto in z drhtečo dušo poslušnil, kadar je
baron povzel resno svojo besedo o prosveti naroda, izkoreninja-
nju vraž in praznih ver, o izobraževanju narodnega jezika ter o
tem, kako bi se v tem jeziku položil temelj literaturi. Kakor pri
vseh avstrijskoslovanskih prepородiteljih je tudi pri članih Zoisov-
vega kroga in posebej še pri Vodniku filozofsko umovanje ter za-
nimanje za državne teorije stopalo v ozadje pred praktičnimi
narodnoprosvetnimi nalogami. Teh nalog pa ni med Slovenci raz-
umel nihče bolje nego Vodnik, ki je zlasti za časa francoskega
medvladja edini doumel pomen dobe, premagal celó svojo priro-
jeno komodnost in v tem oziru naravnost prekosil samega sebe.
Ako je bil v Zoisovem krogu baron žila organizacije, je bil Vodnik
te organizacije roka, delujoča iz naroda za narod.

Iz te družbe se je l. 1808. oddelila in dvignila v široki svet nje
misleča glava, K o p i t a r, ki je v tem letu kot bivši Zoisov tajnik
odšel na Dunaj, da študira jus. Da pravično presodimo Kopitar-
jevo skrajno dinamično, iskrečo se in vendar tako trdno opesno
duševnost, se moramo ozirati na dvojni milije, ki je v njem živel:
ljubljski in dunajski, ter vpoštovati dvojne dokumente njegove-
ga duha: njegove spise in njegovo korespondenco, imajočo pogosto
obliko učenih traktatov.

Iz nekega pisma, ki ga je pisal Zois baronu Erbergu, vemo, da
se je bavil Kopitar za časa svojega tajnikovanja v Zoisovi hiši
posebno marljivo s klasičnim študijem. Humanističnih tradicij, pri-
nesenih iz akademije na ljubljanskem Bregu, ni zatajil Kopitar ni-
koli niti pri svojem znanstvanju niti v svojem svetovnem nazi-
ranju. On je humanist, zanimajoč se za najrazličnejše narode, ne
tolikanj s stališča etnografije, katero vedo pozneje pod vplivom
romantike ipak imenuje «zalega konjička»⁹³, ampak predvsem s
stališča — jezikov. Naglo in z lehkoto popusti krušni juristični

⁹² Glej «Veda», I., str. 588.

⁹³ Istočniki, II., str. 257.

študij in se z vsem žarom svoje duše posveti oni duševni vedi, ki je pravo dete humanizma — jezikoslovju. Kakor so smatrali italijanski humanisti prostoljudski italijanski jezik za vredno in dostojno posodo literature, zahteva tudi Kopitar, da se izobrazí in razvije slednji jezik količkaj enotnega tipa in ozemlja kot samostojen jezik. On je jezikoslovec, ljubeč narečja, katerih vsako mu je enako ljubo.

Kopitarjevi filozofi so zadnji veliki humanisti XVI. stoletja. Možu skrajno sangviničnega temperamenta služi v svetovnem naziranju za geslo izrek: «Ne quid nimis!»⁹⁴ In njegovi možje so oni misleci, ki stoje tik pred reformacijo, pred protestantovskimi radikalcí, katerih baš zaradi njihovega «nimis» ne mara. Zlasti Luther mu ni pri srcu: «Ego Lutherum nunquam potui amare»,⁹⁵ piše ob prilíki Jakobu Zupanu. Z največjim spoštovanjem pa govori o humanistu Erazmu Rotterdamskem, po čigar naukih naravnost uravnava svoje mišljenje. Kakor znano, se je boril ta predhodnik reformacije v prvi vrsti s sholastičnim jezikovnim barbarstvom, ki se je bilo razpaslo v cerkvi. Da ga izkorenini, je Erazem nanovo izdajal Aristotela in one cerkvene očete, katerih jezik sloni še neposredno na jeziku grških filozofov, Hieronima, Hilarija, Ambroža in Avguština, spravljajoč obenem starogrško filozofijo do nove veljave. Erazmovo geslo slove: «Omnis fere rerum scientia a graecis auctoribus petenda est». — Podobno in z izrečno navedbo svojega vzornika se izpoveduje nekoč Kopitar Zupanu: «Erasmi modo sapiens . . . aequitatem colo . . . et sanam socraticam philosophiam».⁹⁶ In v nekem pismu, ki ga piše Hanku, mu služi Erazmovo ime kot naziv za zmernega, modrega moža v nasprotju z ekstremnim Lutherom.⁹⁷

Razen globoke humanistične podlage je prinesel Kopitar iz Zoisove hiše rahlo, splošno obeležje in razpoloženje prosvetljenstva. Kakor vsa inteligenca izpod konca XVIII. stoletja, je tudi on mrzil meništvo. Beseda «menih» mu je psovka.⁹⁸

Prišedši l. 1808. na Dunaj, se Kopitar kot precej póstaren študent docela zakoplje v knjige. Obide ga želja, da bi študiral Kanta. Par tednov po svojem odhodu iz Ljubljane piše dne 20. novembra

⁹⁴ Ibid., str. 226.

⁹⁵ Ibid., str. 250.

⁹⁶ Ibid., II., str. 258.

⁹⁷ Ibid., II., str. 28. Prim. tudi istotam str. 191.

⁹⁸ Ibid., I., str. 15 in 162.

1808. Zoisu naslednje (neizdano) pismo: «... Tudi kantovec moram postati; zakaj tudi naše učne knjige (na univerzi) so kantovske. Zategadelj prosim v priloženem pisemcu gospo Repičevo, da mi pošlje svojega Kanta in kantovce, ako te knjige kake dve leti lahko pogreša.» V dobrem letu se Kopitar na Dunaju nekoliko ogleda tudi po ljudeh ter razpozna v duševnem vetru, ki piha. S tako dovzetnim umom, s kakršnim razpolaga on, takoj uvidi, da so Jožefovi časi že davno minili, da s polnim parom vozi Frančevo barko Metternich s svojimi pomagači, romantičnimi konvertiti: Friedrichom Schlegelom, Caharijem Wernerjem i. dr. Že kot pesniki to niso njegovi možje, ker mu manjka vsak zmisel za njihove dionizijske erupcije. Eno ali drugo njihovo delo je ipak čital. Dne 30. septembra 1810. citira v pismu na Dobrovškega neko mesto iz drame «Wanda, Königin der Sarmaten», pristavljajoč, da avtor tega dela, Werner, «ni njegov pesnik».⁹⁹ Ko najde končno štiri leta kesneje tudi izpreobrnjeni Adam Müller pot na Dunaj in zavetje v Metternichovi pisarni, označuje Kopitar Dobrovškemu dne 2. februarja 1813. vse to novokatoliško gibanje z naslednjimi besedami razločne antipatije: «Schlegel je dobil tekmeца v tercijskem katoličanstvu (in καθολικισμῳ anilissimo), Adama Müllerja, kateremu bi pa jaz za trajno bodočnost prorokoval komaj boljšo srečo, nego jo je izkusil v Draždanah in Berlinu. Sovražim prenapeto druhal in je ne pustim v svojo bližino. (Odi hypocriticum vulgus et arceo). Sikofanti ne bodo videli nebeškega kraljestva, ne brezbožni, ne prepobožni (nec ἀθεοί, nec ἐπέροθοί).»¹⁰⁰ Pač pa občuje Kopitar s Friedrichom Schlegelom, romantičnim preporoditeljem klasičnih študij in izdajateljem dunajskih, od Metternichove politike inspiriranih-publicističnih organov. O njem piše Dobrovškemu dne 14. junija 1813., da ga je prosil, naj bi mu napisal za njegov «Museum» o najstarejši državni uredbi Slovanov.¹⁰¹ Kopitar reš sodeluje pri Schlegelovih izdanih. In kmalu se mu malce poleže vsaj njegova direktna mržnja do teh neokatolikov, vsiljujočih se v prve vrste Hoffbauerjeve procesije. V pismu, ki ga piše dne 24. junija 1814. Dobrovškemu, že čutimo, kakor da bi pozkušal nekako braniti pred eventualno ironijo nekega berlinskega Žida one pobožnjake, ki jih je še nedavno sam imenoval «tercijalske katolike»: «Vaš Žid Wolf je sedaj tukaj spoznal fantastične

⁹⁹ Ibid., I., str. 299.

¹⁰⁰ Ibid., I., str. 324.

¹⁰¹ Ibid., I., str. 343.

katolike, Schlegela, patra Hoffbauerja, nuncija itd. in — odhaja v Berlin, da bo tam pravil o naš anekdote. Talent za laži ima v obilni meri. Lepe stvari pridejo na dan. Schlegel v izpovednici nekdanjega puščavnika Hoffbauerja, držeč v roki rožni venec in križajoč se na kmetiški način, kot bodoči ustanovitelj kakega novega meniškega reda, ali vsaj državni tajnik Nj. Svetosti itd. Pismo grofinje Stollbergove gospé Schlegelovi o neki čudodelni nuni pri Mainzu. Pilatova žena . . . z dvema sestrama, vse izpreobrnjene po patru Hoffbauerju. (In babke so še povrhu lepe in zanešenjaštvo se jim podá še interesantneje.) Kako se bodo Berlinci smejali, križali in kako bodo — nikolaizirali!¹⁰² Ako se pomisli, da je bilo gibanje v resnici prav takšno, česar ne taji tudi Kopitar (urednik nekdanjega Schlegelovega «Beobachter»ja, c. kr. dvorni sekretar Pilat, je n. pr. patru Hoffbauerju javno ministriral!¹⁰³), potem lahko čutimo v tendenci tega Kopitarjevega popisa in v njegovi želji po zavrnitvi eventualnih Wolfovih «laži» — rahlo zблиžanje našega rojaka s tem dunajskim pokretom. Seveda naravnost isto-
 • vetiti se s temi sladostrastniki religije ni bil v stanu nekdanji učenec Zoisovega kroga, vendar pa zamenjuje sedaj izraz «tercijalstvo» s prizanesljivejšo besedo: «zanešenjaštvo». Pri vsem tem Kopitar nikoli ni ljubil niti poezije nemških romantikov. Poleg nekaj Wernerja vemo, da je čital samo še romane katoliškega viteza Fouquéja.¹⁰⁴ Njegov najljubši nemški pisatelj je veliki pogan Goethe. «Jaz ga imam namesto vseh Nemcev,» piše Zupanu, obzalujoč, da je ta njegov prijatelj na Kranjskem lahko žalosten, da še ni dobil v roke prvega, takrat ravnokar izišlega dela «Dichtung und Wahrheit», «tega sijajnega čtiva».¹⁰⁵

Nekaj mesecev kesneje kakor Kopitar je prišel na Dunaj Jakob Zupan, potem ko je bil dne 7. februarja v Ljubljani dosegel duhovniško posvečenje. Prišel je bil v avstrijsko prestolico, da se pripravi na bogoslovni doktorat, ki ga je v jeseni istega leta tudi zares napravil. Za časa svojega bivanja na Dunaju je mnogo občeval in se sprijateljil z rojakom Kopitarjem, kateri je ostal tudi po njega odhodu na Kranjsko v stalni korespondenci ž njim, pošiljajoč mu razne slávistične knjige z namenom, da napravi iz dobro podkovanega orientalista povrhu še slavista. A Zupan je

¹⁰² Ibid., I., str. 387.

¹⁰³ Eug. Guglia, Religiöses Leben in Wien 1815.—1820, I. c.

¹⁰⁴ Istočniki, I., str. 356.

¹⁰⁵ Ibid., I., str. 166; II., str. 231.

bil že takrat svojevrsten človek. Ako je bil Kopitar odkrito zadirčen, samozavesten kritik ljudi in del, je imel Zupan po Kopitarjevih besedah «strašno nagnjenje do jezuitskega stikanja glav», do zbiranja anekdot in dovtipkarskega jezikanja na podlagi tako nabranega gradiva. Imel je živo željo, še kam visoko priti. En dan po njegovem odhodu z Dunaja (dne 13. septembra 1809.) je pisal Kopitar o njem Zoisu: «Odkar sem ga bližje spoznal, se bojim, da ga bodo spletke ambicije, h katerim je jako nagnjen, izneverile čistejši ljubezni do znanosti in do slavizma. Toda če bo le večkrat Vas (Zoisa) poslušal, nisem zanj več v skrbi. Odlikuje ga lepo znanje jezikov, zraven pozna skoraj vso učeno chronique scandaleuse; tudi misli jasneje, nego njegovi pokrovitelji...»

Pokrovitelj Zupanov je bil njegov stric, ljubljanski kanonik Juri Zupan, iz Čopovega opisa že znani nam janzenist iz Herbersteinovega kroga. Kakor stričevo, je bilo tudi mišljenje drja. Jakoba Zupana janzenistično, s to razliko, da je bil nečak mnogo izobraženejši in učenejši janzenist, spadajoč v družbo onih kranjskih duhovnikov izza preloma stoletja, ki so se pri svojih študijah posluževali ne samo izrečno janzenističnih, ampak tudi protestantovskih in po protestantih navdihnutih katoliških bogoslovnih del.¹⁰⁶

Po svojem povratku z Dunaja Zupan res razširja med mladimi kranjskimi izobraženci Kopitarjeva pisma in v ta namen doposlana mu slavistična dela, a še marljiveje izkuša razviti v srcih svojih znancev pristno janzenistično miselno pobožnost. V ta namen mu mora Kopitar z Dunaja pošiljati vedno nove zbirke raznih molitvenikov te smeri izpod peres nekega Brunnerja, Schwarza itd. Dne 28. junija 1812. pošilja Zupan dva taka molitvenika mlademu ribniškemu graščaku Rudežu, ki se ravno ženi, «da bi njegovemu znanemu dušnemu stanju nekoliko pomogel». Skoro nato

¹⁰⁶ Zupan se je ob času svojih dunajskih študij za teološki rigoroz sprijateljil z Johannom Jahnom, ki je bil do l. 1806. na dunajski univerzi profesor orientalskih jezikov, biblične arheologije in dogmatike. Odslovljen s te stolice zaradi tega, ker se je v svojih izsledkih približeval protestantskim teologom, je živel poslej na Dunaju kot metropolitanski kanonik. Kopitar v svojih pismih, ki jih pisari Zupanu v Ljubljano, temu pogosto pošilja Jahnove pozdrave. Kakor vsi janzenisti je bil Zupan hud nasprotnik redovnikov, zlasti jezuitov. Značilno za Kopitarja, že prijateljsko občujočega z dunajskimi romantičnimi katoliki, in za Zupana, janzenista, je to, da sporoča Kopitar Zoisu dne 6. dec. 1814. iz Pariza med drugim tudi naslednje: «Za Zupana prinesem cel zavoje protijezuitskih knjig.» (V letu obnove redu jezusovcev!) Največ srda zoper

pa hoče imeti malone vsa ribniška inteligenca od Zupana po en izvod Brunnerjevega molitvenika: n. pr. mirovni sodnik Abram, notar Gatterer itd. Z ozirom na prošnjo nekega pl. Fichtenaua sporoča Zupan Rudežu, naj še malo potrpi, češ, da ima 10 novih Brunnerjev pri knjigovezu. Ta molitvenik Brunnerja, v miselno meditacijo zaverovanega janzenista, se je imenoval «Der aufgeklärte Christ». (Prim. Gruden o. c. Čas, X., str. 181.) Tudi mladi Rudeževi nevesti pošilja Zupan takoj po poroki molitvenik nekega Schneiderja.¹⁰⁷

au - Zois Zupan, priporočen po Kopitarju, mnogo občuje v Zoisovi hiši. Stari baron vidi rad živahnega, malo posebnega moža, o katerem obenem s Kopitarjem misli, da bi mogel pomagati slovenščini na noge. A tudi nasproti njegovim verskim idejam ne ostane popolnoma ravnodušen ubogi, hromi trpin. V tem oziru je značilno pismo, ki ga piše Zupan dne 14. okt. 1812. Rudežu: «Baron Zois mi pravi pogosto, da mu je žal, da ni študiral dveh reči: grščine in bogoslovja. Grščina... je slavistu neobhodno potrebna... Bogoslovje, ne ravno šolsko bogoslovje, ampak neko srčno bogoslovje, neko življenjsko bogoslovje pa je vsakomur, premišljujočemu o sebi in svoji okolici, potrebno v svrhu notranjega pomirjenja in reševanja vedno iznova se nudečih fenomenov na pozorišču sveta. Religija je in ostane vsekdar najvišje in najsvetejše človeštva.» Nekdanji učenec francoskih racionalistov, prijatelj onega Linharta, ki je kot človek in mislec imel čtivo biblije za nepotrebno, neude-²⁶³leženec pri Herbersteinovem prevodu sv. pisma, pozdravlja sedaj

jezuite je nakopičil Zupan v znani svoji pesmi, ki jo je dne 20. marca 1832. sporočil Čop Prešernu v Celovec in v kateri se nahajajo verzi:

Istine prèstol netlén; himb krušijo žezel Bodoni,
Veli Gerson, Lambertin, Van--Sviteni, doba Klemenov:
Bujih kon basni grozil, stud veka kohemlenih ver bab:
Jósipa nedoroté mam ljuda papertje — mostiri. —
Muka povrednim Kersnik; ščit Inigo Heriodiadam:
Vélbljud Kersniku rokljór; roj Iniga brojnik tisučov:
Iva peč mučeničí; dvor Iniga kali sledili. —
Oh! oh! negudnost vremén! oh! emiru sluga raspelo...
... Vrelo kanil, prevaril, kadilnik homerjen Demetrov...
... Ej! ej! nastavnik pajdaš! kvar Krista Demetrove knjige.»

(Zbornik MS., VI. str. 187. — Istotam glej tudi Čop-Pintarjev nemški prevod te učenjaško-čudaške slovenščine.)

¹⁰⁷ Zupanova pisma Rudežu v ljubljanski licejki.

v betežnem stanju in ob začetku restavracijske dobe z veseljem Kopitarjevo misel, da naj bi Zupan in Ravnikar izdala novi slovenski prevod biblije po izvirniku. Novi prevod se začne pripravljati l. 1811. pod njegovim pokroviteljstvom. Kopitar očituje v vprašanju te verske literature še vedno značaj učenca Zoisovega prosvetljenega kroga izpred konca stoletja. V tem času poroča Dobrovskemu, da je kot cenzor rešil življenje nekemu spodnještajerskemu molitveniku s tem, da je v rokopisu «črtal nekaj praznih, plitvih in praznovernih mest», pristavljajoč: «Da bomo imeli vzorec tega narečja». Kopitar je torej tudi kot pospeševatelj te verske literature predvsem filolog, v ostalem pa je v njem še največ treznega humanista. Ko mu Zupan javlja, da se misli poleg dela ob svetopisemskem prevodu lotiti tudi prevoda Kempčanove «Hoje», dotlej že štirikrat prevedene na slovensko, piše Kopitar Dobrovskemu dne 14. junija 1813.: «Zupan se spravlja na prevod (sedaj tudi med modnimi učenjaki) tako slovečega Kempčana.»¹⁰⁸ V čutno lepoto grških in latinskih klasikov zaljubljeni Kopitar sicer ni prijatelj čuvstveno verske meditativne literature, vendar priporoča Zupanu prevod Kempčana, toda samo tak, ki bi obstal pred sodiščem filologa in kritika. Obenem porablja to priliko, da razodene Zupanu svojo «profession de foi», ki sem jo deloma že navedel in ki se glasi v celoti tako-le: «Tu autem Kempensem philologie debes edere, id est cum inspectione omnium quot potes editionum, ergo critice. Opus est nunc in moda et apud nostros mysticos (pri dunajskih Hoffbauerjevih zanešnjakih), quorum ego, Erasmi modo sapiens, aliquos mihi amicos subinde aufziehe. Vix non Kempensem Homero anteponunt et Ciceroni! — Ego aequitatem colo, (cum non sit occasio violandae iustitiae imperii causa, sicut Caesar dictitabat) et sanam socraticam philosophiam.»¹⁰⁹ V tej izpovedi je ves Kopitar, kakor se je bil notranje razvil v nekdanjem Zoisovem krogu in kakršnemu ni bilo usojeno ostati neizpremenjenemu v dunajskem desetletju pridigarjev in zapovedanem katolicizmu predmarca. Njegovo izpreobrnitev (vsaj vnanjo) od antičnega stoicizma k državnemu katolicizmu je napovedovala že njegova zgorajšnja opazka o vpoštevanju ozirov na državne interese («violanda iustitia imperii causa»). To mesto o Cezarjevem geslu ima Kopitar iz Cicerono-

¹⁰⁸ Istočniki, I., str. 342.

¹⁰⁹ Ibid., II. str. 258.

vega spisa «De officiis» (lib. III.), kjer pripoveduje Cicero, da je imel Cezar vedno na jeziku neki Euripidov verz, ki ga on tako-le prevaja:

«Nam si violandum est ius, regnandi gratia violandum est: aliis rebus pietatem colas.» (Prim. C. Suetonius: Divus Julius, lib. I. cap. 30.)

Ta Euripidov verz pa se nahaja v njegovih «Feničankah», kjer grški dramatik obravnava konflikt med bratoma Polinejkom in Eteoklom, ki sta si glasom očetove oporo delila vladarstvo na ta način, da sta vladala vsak en dan. Ko Eteokles prelomi pravo in se sam polasti vlade, utemeljuje ta postopek z izrekom: *εἴπερ γὰρ ἀδικεῖν χρή, τυραννίδος πέρι κάλλιστον ἀδικεῖν τὰδ' ἐδσεβεῖν χρεών.* (Euripides «Feničanke», verz 524—525.)

Odtod se dá pridobiti za Kopitarjev svetovni nazor važna ugotovitev, da je bil Kopitar pripravljen modificirati svoj stoično-humanistični nazor v zmyslu verske krajnosti, ako so to zahtevali vladni, državni interesi. Kopitar je torej tudi kot vernik samo Avstrijec, državni vladni vernik.

Ob tem času je nastopala svojo pot po Evropi Chateaubriandova knjiga «Le génie du christianisme», knjiga nastala iz po-revolucijske in ponapoleonovske utrujenosti, kličeča po preroditvi vsega življenja in mišljenja v krščanstvu, ki ga je priporočala in na srce pokladala zavoljo njega prav posebne sposobnosti za poezijo in umetnost, knjiga, ki je stavila «Tassa nad Homerja in Saint-Pierra nad Teokrita».¹¹⁰ Janzenistično strogo čuvstveno verni Zupan ni zapazil njene restavracijsko-politične tendence, njene bližine k «Demetrovim knjigam», in se je kot bodoči pesniški diletant dal popolnoma očarati umetniško-sirenskimi njenimi glasovom. Zategadelj je razširjeval to knjigo obenem z najpriljubljenejšimi svojimi janzenističnimi molitveniki. Kopitar je tudi nasproti entuziazmu za Chateaubrianda ohranil svoje rezervirano stališče humanista, toda humanista, občujočega ne več s Zoisom njegovih moških let, ampak že z dunajskimi konvertitskimi romantiki. Pisal je Zupanu dne 10. aprila 1811.: Chateaubriand ni kaj moj, de li lih Kriit~~xxx~~ [kristijanstvo] ihtimam: on ga ne sa-
itopi.»¹¹¹

¹¹⁰ Brandes, Hauptströmungen, I., str. 31.

¹¹¹ Istočniki, II., str. 218.

Jasno je, da Kopitarja ni vezalo na Zupana nič drugega, nego upanje, da bi on utegnil oživotvoriti njegove slavistične načrte na Kranjskem: Da mu bo zbiral narodne pesmi in pregovore ter prevajal in izdajal nekatera najvažnejša cerkvena dela, zlasti sv. pismo po originalu. Zato ga je pogosto imenoval «spes nostra» in mu klical: «Ergo noli me confundere!»¹¹² A niti novi prevod sv. pisma, na katerem sta delala Zupani in Ravnikar, ni izšel, morebiti zato, ker Kopitar in Dobrovský nista iznašla novega pravopisa, na katerega so s tiskom čakali v Ljubljani.¹¹³ V rokopisu se je prevedlo Mojzesovo petoknjižje, in še to označuje Marn kot delo Ravnikarja samega.¹¹⁴

V slovenski javnosti je nastopil Zupan šele l. 1828. in v naslednjih letih v «Kranjski čebelici» s svojo izumetničeno prigodno poezijo. Zupanove prispevke je označil dobro Čop Šafaříku dne 27. junija 1831. z besedami: «Teh Zupanovih stvari ne razumejo pogosto niti Kranjci, deloma zavoljo mnogih namigavanj itd., deloma (in še bolj) zavoljo njegovega samovoljnega jezika, v katerem se nahaja marsikaj, kar se ne dá zagovarjati. V ostalem pa je večina teh pesmi ne ravno poetična, pa vsaj ne brez zanimivosti, kakor je sploh ves mož sicer bizarna, a nikakor ne nezanimiva postava. Predvsem pa zasluži njegovo zanimanje za Kranjsko in za vse slovansko vpoštovanja in njegova mnogostranska izobraženost vsega spoštovanja, ki ga tukaj tudi uživa.^{115a} V času sodelovanja pri «Čebelici» se je nahajal učeni in čudaški janzenist, že sredi preiskav, v katere se je bil zapletel pred svojimi jožefinskimi predstojniki, upogibajočimi se pred nastopajočo bojujočo cerkvijo. Ti mu niso očitali samo njegovega v obleki in vedenju se zanemarjajočega čudaštva, ampak zlasti to, da se kot profesor bibličnih študij na ljubljanskem liceju ne more ločiti od nekdanj predpisanih, takrat že odpravljenih knjig Johanna Jahna. Ovadbe zoper Zupana je podpiral posebno z ozirom na vnanjo njegovo zanemarjenost škof Wolf, sam eleganten jožefinski svetovnjak. Dvorna študijska komisija je zapovedala, naj krajevne oblasti določijo različne osebe, ki bodo Zupana opazovale, če je res bla-zen, kakor je trdila ovadba bogoslovskega ravnatelja. Takrat se

¹¹² Ibid., II., str. 182 in 184.

¹¹³ Glej «Veda», I., str. 423—426.

¹¹⁴ Jezičnik, XV., str. 68. — Prim. tudi Carniola, 1916, štev. 2.

^{115a} ZMS., I., str. 108. O čudaštvu Zupanovem glej Wiesthalerjev članek v «Lj. zvonu», 1885. in moj v ZMS., IX., 1907.

je Zupan zatekel v javnost. Na praznik sv. Petra in Pavla dne 29. junija 1832. je nastopil v šentpeterski cerkvi pred neštevilno množico s pridigo, v kateri je z drznim pogumom ožigosal predmarčne cerkvene in posvetne oblasti in označil svojim nazorom primerno nekatere nauke oficialne cerkve za neresnične. Tudi pri semestralnih bogoslovskih izpitih je baje nastopal premalo ponižno — po besedah njegovega predstojnika — «z neprimernimi deklamacijami o svobodi in liberalnosti», z napadi «na predstojnike in na tendence javnih naprav in vlade». Prišel je pred preiskovalno komisijo, katera mu sicer ni mogla dokazati krivoverstva, a je vendar dognala, da Zupan prostodušno in jezиковo govori zoper celibat,¹¹⁵ češ, da papež nima pravice, odvzeti duhovnikom najsvetejših prirodnih prav, da emfatično zahteva svobodo znanstvenega preiskovanja, da izpodbija tridentinum ter se ostro izraža o cenzuri in vladajočem policijskem duhu. — Na podlagi rezultatov te preiskave je bil Zupan z najvišjim odlokom z dne 13. septembra 1835. prognan v Celovec, katerega ni smel brez dovoljenja policije zapustiti in kjer je l. 1852. pozabljen umrl. Bil je eden zadnjih znatnih slovenskih janzenistov, ki se je v enem svojih mnogoštevilnih slovenskih epigramov odkrito priznaval k tezam francoskega janzenista Quesnela, prepovedanim od cerkve; bil je mož, ki je proslavljal škofa Herbersteina, s katerim se je ta verska struja pri Slovencih začela, dočim se je z Zupanom samim končala.¹¹⁶

Kopitar je že jako rano spoznal, da Zupan ne bo opravičil upov, ki jih je on stavil vanj. V nadomestilo za to izgubo je prenesel svoje nadeje na Matevža Ravnika, katerega že 13. februarja 1813. odlikuje z nazivom «spes mea»,¹¹⁷ naslov, ki ga je prej podeljeval samo Zupanu. Dne 14. junija istega leta poroča o njem Dobrovskemu: «To je mož, kakor ga mala kranjska literatura še ni imela. Et hic vir hic est, qui biblia vertit denuo, et lexico illaborat, et tua prolegomena leget».¹¹⁸ Ravnika izda že

¹¹⁵ Kljub temu, da je bil Zupan zoper duhovniški celibat, se je kot pravi puritanski janzenist z ostalimi ljubljanskimi, od njega mnogo bolj omejenimi pristaši te verske struje strinjal v sodbi, da predstavljajo nekatere svobodnejše erotične domislice Prešernovih pesmi — «scandalum». (Glej «Ljub. zvon», 1882., str. 50.)

¹¹⁶ Primeri mojo razpravo o Zupanu v ZMS., IX., str. 14—27, in Wiesenthalerjevo v «Ljub. zvonu», 1885., st. 31 in dalje.

¹¹⁷ Istočniki, II., str. 252.

¹¹⁸ Ibid., I., str. 343.

l. 1813. Gallov «Pripomoček, Boga prav spoznati» in priredi v 12. izdaji Golmajerjev prevod «Sv. maše» francoskega janzenista Mézanguya ter že s tema delcema sijajno opraviči Kopitarjeve, vanj stavljene upe v onem zmislu, v katerem je Kopitar spisal svojo slovnico in v katerem je s pomočjo Vuka postal soustanovitelj novodobnega srbskega književnega jezika: po Kopitarjevih navodilih postavi Ravnikar slovenski literarni jezik na temelj prostonarodne govornice in postane s tem činom «oče slovenske proze».

Kar se tiče svetovnega nazora tega zaslužnega moža, moramo reči, da je bil Ravnikar — po Čopovem pričevanju — «eden najvplivnejših takoimenovanih janzenistov na Kranjskem». Ko se je obrnil Ravnikar l. 1814., ko je že bila Ilirija pripadla zopet Avstriji, na Kopitarja s prošnjo, da bi ta posredoval pri glavnem nadzorniku ljudskih šol na Dunaju, Kranjcu Spendou-u, v tem zmislu, da bi se dajale otrokom po deželi v ljudski šoli tudi pod zopetno avstr. upravo v roke slovenske učne knjige, je pisal Kopitar Zoisu dne 26. maja 1814.: «Ako bi si hotela vaša milost vzeti trud, trpeti Ravnikarja, prav pogosto okrog sebe in si ga približati, to se pravi: polagoma in brez škode za njegovo vnemo itd. ga razjanzenirati, tedaj bi postal to daleko naš najboljši pisatelj.» Dasi je torej pripadal Ravnikar k tej stranki, ki vobče ni iskala bojev s sv. stolico, vendar se je moral iti l. 1830. pred svojim imenovanjem za tržaško-koprskega škofa — v Rim zagovarjat.

Ravnikarjev janzenistični vpliv je prišel posebno do veljave za časa francoskega medvladja, ko je bila vsa pokrajinska inteligenca janzenistične in preprostoverske observance v naših krajih v strahu, da bi utegnili svobodnjaški nazori francoskega racionalizma «okužiti» tudi naš pošteni narod. Takrat je pred Francozi zbežal iz Ljubljane ravnatelj filozofije (7. in 8. gimn. razred) Franc Wilde. «Ker mu je znano bilo,» piše Ravnikarjev biograf,¹¹⁹ «kakšen duh de vlada francoskim modroslovcem, je Ravnikarja nagovarjal, da naj bi se izpraševanju iz modroslovstva podvergel in po njemu to učitev prevzel.» Ravnikar je kot ravnatelj in profesor dogmatike na knezoškofijskem semenišču napravil ta izpit: ne ve se, zakaj je glavni organizator šolstva v francoski «Iliriji», abbé Zelli, napravil za nadzornika vsega šolstva malo pomemb-

¹¹⁹ Življenje ... Mateyža Ravnikarja etc. Novice 1845. Priloga k številki 50.

278 Dr. PRIJATELJ: DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV.

Walla
 nega kanonika Wallanda, Ravnikarja pa za kanclerja akademije, na kateri je bil tudi profesor. Vladal je seveda itak močnejši Ravnikarjev duh,¹²⁰ in sicer docela v strogo moralističnem, janzenističnem pravcu. Gori navedeni Ravnikarjev anonimni biograf piše: «Blažnima možama Wallandu in Ravnikarju ima krajnska dežela zlasti hvalo vedeti, de je domača šolska mladost tudi ob času Francozov pri svojim blagim in nepopačenim duhu ostala.» — Strah starih, poštenih Kranjcev pred razuzdanim francoskim duhom je bil prazen; prvič že zato, ker je francosko medvladje trajalo samo kratko dobo, drugič zato, ker je maršal Marmont sicer preosnoval šole in upravo, a je, namenoma ščiteč mišljenje, nrave in običaje v vojni pridobljenih podložnikov, zlasti tudi pridržal prejšnje uradnike, označivši jih uradno za dobro kvalificirane sile, tretjič pa iz tega vzroka, ker je klical iz Pariza v Ljubljano na vplivna mesta može, ki so bili vse prej nego brezverski libertinci. Tako je prišel v januarju 1812. v Ljubljano za bibliotekarja in urednika uradnega lista poznejši znameniti romanopisec Charles Nodier, čuvstveni romantik in izrečni nasprotnik racionalizma. Mišljenje tega moža, s katerim so občevali vsi znatnejši takratni slovenski izobraženci, dobro označuje njegova kritika nekega italijanskega učbenika morale v «Télégraphu». V tem svojem članku obžaluje Nodier, da italijanski pisec pri sestavljanju svoje knjige ni vpošteval evangelijev in nadaljuje: «Pozabiti bi ne bil smel tudi ‚Hoje za Kristusom‘, knjige, o kateri pravi filozof Fontenelle, da je najlepša knjiga, prišedša iz človeških rok, po evangeliju, ki ni človeško delo.» Nodier spoznava za pravo samo ono moralo, ki «temelji na popolnem znanju naših slabosti, ne pa na ponosnih hipotezah človeške filozofije». Dalje govori o «teatraličnem stoicizmu» in «pompozem samozatajevanju kakega Seneka», izraža svojo antipatijo do Larochevoucaulda in svojo simpatijo za Plutarha zaradi onega njegovega prostodušja in človekoljubja, ki «delata razum prijeten»; tudi Rousseau mu je ljubši kot človek nego kot filozof.

7 "najlejša knjiga"

¹²⁰ O vplivu Ravnikarja na ljubljanskem liceju poroča Čopov korespondent Mazek dne 23. dec. 1824.: «Vsi profesorji stoje sedaj pod klobukom Ravnikarja.» (Carniola, IX., str. 24.) In v istem letu, ob priliki Ravnikarjevega kompetiranja za gub. svetnika mesto v Innsbrucku piše Čop Terleju: «...meni se sdi de ga bo ihe grévalo — nikoli is dushele ni bil, perklanja se mu vfe po zelim' Kranju...» (Carniola, I., str. 218.)

5 - Terle'

Ako bi bili Francozi zavladali na Slovenskem v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, bi bil njihov duh morebiti res razpihal racionalistični plamen, ki je takrat plapolal v Zoisovem krogu. Sedaj pa so bili drugi časi: čuvstvena romantika je silila v naše kraje ne samo iz Nemčije, marveč — kakor vidimo v Nodierjevem slučaju — tudi že iz Francije. Zato tudi Francozi kot vladarji na Slovenskem v miselnem oziru niso vplivali nič drugače, kakor je istodobno na nas vplivala Nemčija. Ostareli, betežni Zois se je sam oziral po tolažilih neke «srčne teologije» in začel podpirati izdajo nabožne literature. Razumarstvo je klonilo ne samo v glavah našega redko sejanelega razumništva, ampak tudi v umovih avstrijskih jožefincev, ki so po revolucijskih in napoleonovskih nemirih jeli posezati po oporah dekretirane vere ter se v dunajskem «desetletju pridigarjev» (1810.—1820.) začeli deloma tudi sami za svoje osebe odrekati racionalizmu, in prav tako tudi na Francoskem, kjer je začela nad ruševinami duševnega sveta razpenjati enotno streho iz gradiva starih srednjeveških idealov restavracijska filozofija de Maistra, de Bonalda in Chateaubrianda.

Kopitarja so ravno tako kakor poprej na Zupana vezali sedaj na Ravnikarja v prvi vrsti jezikovni in narodno-prosvetni interesi. Kar se tiče mnogoštevilne bogoslovske in nabožne literature, ki jo je skriptor dvorne biblioteke po Zupanovih naročilih pošiljal v Ljubljano najbrž tudi za Ravnikarja (n. pr. mnogoštevilne Mézanguye, dne 25. februarja 1810. tudi v Rimu prepovedano «Exposition de la doctrine chrétienne»), je moral o priliki to slovstvo krstiti z izrazom «teološki prah».¹²¹ Ta ironični izraz je izkušal pozneje pred malce užaljenim Zupanom ublažiti z naslednjo opombo: «... pulvis theol. je tako razumeti, da sem [s to stroko] samo naprašèn: prederti politici, ki vŕe na-pak saítópíte!»¹²²

Janzenist Kopitar torej ni bil; ni pa bil tudi «Freigeist» Linhartovega kova. Stal je z eno nogo na tradicijah francosko-racionalističnega Zoisovega kroga (in sicer na bolj humanističnem, nego razumarskem njega segmentu), z drugo pa že v narodno-preporodni nemški romantiki. «Freigeiste» je naravnost sovražil.

¹²¹ Tudi Erazem Rotterdamski, humanistični vzornik Kopitarjev, imenuje cerkev, duhovništvo, dogme, cerkveno moralo «smrdljivo želje teologije». (Glej Chamberlain, Grundlagen des XIX. Jhdts., II., str. 892.)

¹²² Istočniki, II., str./205; glej tudi istotam 196, 201, 206.

Dne 4. decembra 1812. je pisal Zupanu o baš takrat umrlem Ljubljančanu, gostu Zoisove hiše: «Ubogi Franc Repič . . . bil je zdrav duh in ni slepo molil za Freigeisti.»¹²³ Mož jako ekstremnega temperamenta je v filozofiji in religiji odklanjal vse ekstremne smeri, ostajajoč v glavnem oni zmerni humanist, kakršen je bil izšel iz Zoisovega kroga. Vendar pa dunajsko ozračje ni ostalo brez vpliva nanj. «Čeprav kristijanstvo štimam», je pisal — kakor smo slišali — že l. 1811. Zupanu. In to noto je začel v dunajskem milijeju ubirati vedno razločneje in odločneje. Poudarjati je začel ne samo krščanstvo, ampak po vzgledu vseh romantikov še posebej katoličanstvo zlasti nasproti kristijanom drugih veroizpovedanj. Ta nota se mu je začela krasti neredko tudi v njegovo strokovno delo. Dne 24. septembra 1815. poroča Dobrovskemu, da se je sprl s poljskim slavistom Bandtkejem, po veri protestantom, pristavljajoč, da je moral proti drugovercu varovati svoje katoliško stališče.¹²⁴ Kako se je v poznejših letih trudil, da prisodi Cirila in Metoda samo Rimu, je znano iz njegovih spisov; kakor so tudi znani izrazi, s katerimi se je boril s češkimi protestantskimi preporoditelji Šafaříkom in Palackým (zlasti v knjigi «Hessychii discipulus»): heterodoxi, hussitae fanatici, historici pleni zeli, ducti insanabili odio in ecclesiam occidentalem, vespertiliones protestantes de persecutione papistica lamentantes etc.

non avlja. In knjiž. delo po 3 krat. znamenje, da tudi veliki pisatelji pe

¹²³ Ibid., II., str. 250.

¹²⁴ Istočniki, I., str. 410.

(Dalje prihodnjič.)

PAUL VERLAINE-A. DEBELJAK:

JESENSKA PESEM.

Na goslih lók
ihtí v dolg jok
jeseni,
bridko gorje
zajeda v srce
se meni.

Dušim se bled
in ves prevzet,
ko ura bije,
se starih dni
spomin budi
pa solza lije.

V stran grem od hiš
v jesnji piš,
ki gori, doli
me hud in ljut
ko list osut
podí okoli.

Dr. IVAN PRIJATELJ:

DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV. (Dalje.)

O tako ostro izraženi katoliški tendenci Kopitarjevega delovanja bi človek mislil, da prihaja iz primerno globokega, filozofsko fundiranega katoliškega prepričanja. A tega pri njem nismo našli, pač pa smo videli, da ohranja Kopitar i napram janzenistom i napram racionalističnim jožefincem i napram dunajskim zanese-njaškim neokatolikom svojo «sanam socraticam philosophiam», svoje rezervirano humanistično stališče. Ker si pri brezobzirni odkritosti njegovega značaja ne moremo misliti, da bi se bil Kopitar ravnal po onih ital. humanistih, katerih izrek se je glasil: «Intus ut libet, foris ut moris est», moramo iskati vzroka njegovemu agresivnemu katoličanstvu drugje. Jaz mislim, da leži ta vzrok v Kopitarjevem političnem prepričanju in v njegovih nazorih o Slovanstvu. Kopitar je izšel iz svoje slovenske domovine, v kateri je krepko koreninil in katero je ljubil s plemensko-žarko ljubeznijo, odkoder pa je prinesel obenem primerno izožen politični horizont. Slovenec je bil od nekdanj z dušo in telesom Avstrijec in za Kopitarja kot čistokrvnega Slovenca so bile črnožolte meje sveti, začarani ris, preko katerega ni šel njegov pogled. Ako je on fantaziral (v svojih znamenitih «Patriotische Phantasien»), so plavale njegove sanje samo nad Avstrijo, ako je gradil jezikovni in narodni dom svojemu narodu, je zabijal stebre svoje stavbe globoko v avstrijska tla. Z Linhartom in Hacquetom je smatral Avstrijo pravzaprav za slovansko državo.¹²⁴ Nadejal se je, da bo Avstrija vse storila za pretežno večino svojih slovanskih podložnikov in jim preskrbela sredstva za sijajno kulturo. Imenovanje enega samega Nestorovića za nadzornika rumunsko-srbskih šol v južni Ogrski l. 1810. ga je navdajalo z upom, da se Avstrija tudi v oni polovici države prej ali slej opre na «pet osmin ogrskih Slovanov» in «zlomi kontumacijo dveh osmin Kalmukov-Madža-

¹²⁴ Ibid., I., str. 204.

330 PRIJATELJ: DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV.

rov». ¹²⁵ V duhu je videl delovati na Dunaju slovansko akademijo, za katero je izdelal že tudi «adreso» in jo objavil v II. let. «Vaterländische Blätter» (str. 411). Dobrovskemu je pisal o teh svojih avstrijsko-slovanskih upih in načrtih: «Kakšni ideali mi izpreletujejo glavo! In ne! Izkušnja ne sme povzročiti, da bi obupal... Na Dunaju mora rezidirati slovanska akademija. Tu je torišče Slovanov z juga in severa, z zapada in vzhoda. O fortunatos nimium sua si bona norint! Pa puste, da si domišlja Rusija!» Trezni, skeptično avstrijski, češki abbé je odgovarjal Kopitarju na vse te smeje sanje njegove z bridkimi reminiscencami. Klical mu je v spomin, kako so avstrijski birokrati v kali zatrli podobno češko društvo v Pragi, «češko hromado», kako je Avstrija spravila Češko ob svobodo, gmotno blagostanje in nazadnje še ob jezik, ironično pristavljajoč: «Morebiti so pa drugi Slovani manj sumljivi, nego vrli Čehi, katerih jezik se je dolgo imel v Avstriji za uporniški (po novem za revolucionarni) jezik. S pomočjo nemških ljudskih šol so hoteli izkoreniniti ves slovanski duh in vso vnemo. To se jim je tudi že precej posrečilo.» S trpko resignacijo modrega starca je vzklikal: «Avstrija nad vse, ako bi bila hotela, ako bi bila dala, ali vsaj dati hotela Slovanom lastno izobrazbo.»¹²⁶ Glede smelih načrtov Kopitarjevih o centralni slovanski akademiji pa je pisal navdušenemu slovenskemu avstroslavistu: «Ruska cesarska akademija se naj poniža za podružnico? ... bojim se, da Vas bo Vaša vnema predaleč zapeljala.»¹²⁷ Dobrovskega bojazen se glasi kot prerokovanje, v katerem, kakor da bi že slutil modri abbé onega Kopitarja zadnjih njega let, ki je postal cenzorsko orodje Sednitzkega in ki je ob priliki denunciral skromnega učenjaka Šafařika zaradi — panslavizma.¹²⁸ — Rusija je bila Kopitarju pri njegovih avstro-slovanskih načrtih na potu. Storila ni takrat za južne in zapadne Slované nič niti Avstrija, niti Rusija. Kljub temu je Kopitar ves čas svojega življenja od Avstrije vse pričakoval za

¹²⁵ Glej Kopitar's Kl. Schriften, 34, 70 ter primerjaj «Vedo», I., str. 328—330. Ob tej priliki je Kopitar izražal za one čase presmelo željo in nadejo, da se pod Nestorovičem «osnujejo ne samo vztočne (pravoslavne) gimnazije in akademije, marveč (v Karlovcih) tudi ena univerza (štirje milijoni menda zaslužijo eno) s samimi lastnimi srbskimi profesorji»...

¹²⁶ Dne 25. aprila 1810. je pisal Kopitar Zoisu: «Avstrija nad vse, ako le hoče: Južni Slovani bi bili vsi naši, rajši nego ruski, ne glede na versko in jezikovno sorodstvo, da bi jim naredili le dober obraz.» (Veda, I., str. 333.)

¹²⁷ Istočniki, I., str. 91—157.

¹²⁸ Prim. «Naši zapiski», VI., str. 173 in «Zbornik» MS., I., str. 199.

Slovanstvo, Rusijo pa je sovražil. Sicer je rekel, da zaradi tlačanstva;¹²⁹ pravzaprav pa zato, ker mu ni šla v avstrocentralne njegove načrte.

Ti kulturnopolitični oziri so tudi v veliki meri povzročili, da je Kopitar začel mnogo ostentativneje poudarjati svoj katolicizem, ^{Kc} ~~katolič~~ nego bi to pričakovali na podlagi njegovega umerjenega humanističnega svetovnega nazora. Avstrija je postajala v predmarcu vedno bolj uradno in dekretirano katoliška. Ta konfesija jo je ločila že na zunaj od Rusije in Prusije. Kopitar je mrzil eno in drugo teh dveh držav in je vedno očitneje podčrtaval med različnimi faktorji, ločečimi njegovo Avstrijo od sosed — tudi katolištvo. Kopitar je bil torej v izraziti meri kulturnopolitičen katolik. Slovanstva ni sovražil, kakor so mu pogosto očitali nekateri Rusi

¹²⁹ Ibid. I., str. 324. — Antiruskih mest v Kopitarjevi korespondenci kar mrgoli. Na primer dne 27. aprila 1814. piše Zoisu: «Ako me vse ne moti, se zdi, da bo Ilirija ostala skupaj (po Napoleonovem porazu). Kako daleč na jug in vzhod pa se bo naš (avstrijski) interes skladal z ruskim, se ne ve. ... Ako bi jaz bil minister, mislim, da bi že znal preprečiti delo ruskim emisarjem. Oni imajo veliko prednost, da govore k verskim bratom, zato pa je vse drugo na tehnični skodeli Avstrije, samo ako se ne zamudi položiti nanjo. Sed quo Musa tendis? Desine sermones referre deorum...» In ko je prišel v Ljubljano organizirat novo prevzete «Ilirske province» grof Saurau, bivši avstrijski poslanik v Petrogradu, je pisal Kopitar Zoisu dne 1. junija 1824.: «Vi bi pač lahko uspešno omenili neko idejo o naših in turških Slovanih na jugu možu, ki Ruse iz Petrograda pozna in — sodi. Zdi se, da vsi naši ministri rajši gledajo na sever, odkoder so doma, kjer so študirali in popotovali, nego na jug: zato pa gledajo Rusi toliko nepremičneje tja dol, in mi bomo hoteli zapreti vrata, ko bo krava že zunaj. Dii meliora.» — Primeri značilno karakteristiko Kopitarja izpod peresa njegovega dunajskega znanca, barona Hormayrja: «Kopitar, ein krainerischer Winde... eine durch und durch realistische, kurzangebundene und derbe Natur, so dass er — in Wien — nur durch sein polizeiliches Walten durch- und emporkommen konnte... politisch ein Todfeind der Russen, das Haupt der geheimen Ueberwachung ihrer Umtriebe... Kopitars Terrainkenntnis würde, wenn man seinen Rath befolgt, zwischen den unirten und nicht unirten Griechen Oesterreichs viel Zerwürfnis, viele ungeschickte Proselytenmacherei verhindert, gar manche russische Pulverwürste und Luntten entzweigehauen haben. Er äusserte sich über derlei Missgriffe stets ungescheut und unumwunden mit beissendem Spott, selbst an seinem täglichen Wirthstisch zum weissen Wolf am alten Fischmarkt...» (Taschenbuch für die vaterl. Gesch., Berlin, 1847, str. 292.) Vobče se mora reči, da je Kopitar prvi Slovenec, ki ima določen narodno-politični nazor, ki zavestno išče ne samo za Slovence, ampak tudi za vse Jugoslovane spas v Avstriji, seveda v takšni Avstriji, o kakršni «fantazira» on, namreč slovenski Avstriji. ^{Kc} ^{Wirthstisch} ^{weissen Wolf} ^{Fischmarkt}

332 PRIJATELJ: DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV.

in Čehi^{129a}, nasprotno: ljubil ga je po svoje, po tedanjeslovensko, t. j. po avstrijsko. V Avstriji je kljub vsem razočaranjem in kljub nedostatku najmanjših ugodnih znamenj iskal težišča slovanske bodočnosti in kulture. Tu na zapadu in v bližini Nemcev! Kopitar je bil odločen zapadnjak, posebno pa navdušen učenec nemške znanosti. «Nemci so pač dečki v znanstveni stroki. Villiersov spis o nemškem šolstvu poznaš? Glavna njegova misel, da so Francozi proti Nemcem v takšnem razmerju kakor Sardanapal proti Sokratu, postaja vedno točnejša, čimbolj človek premišlja to stvar», piše Zupanu dne 10. junija 1813. Appendini mu je bil za 50 let zaostal, ker ni znal nemško. In glede dalmatinskega abbéja Sivrića, prišedšega pod Napoleonom v Ljubljano, je svetoval Zupanu: «Fac ut a te fiat tedescus theologus ex italo.»¹³⁰ Z ozirom na «Slovensko društvo», ki ga je l. 1810. v Gradcu ustanovil Primic, je pisal ustanovitelju pismo, o katerem sporoča Dobrovskemu: «Jaz sem jih svaril, naj ne natrobijo Nemcem ušes o naših slovanskih prednostih (Primic je rad ponavljal Herderjeve

^{129a} Še najpravičnejše ocene je bil deležen Kopitar v tem oziru med Srbi, med katerimi je onidan n. pr. Ljubomir Stojanović povsem pravilno opredelil razmerje velikega našega rojaka do slovanstva s tem, da je zgostil svojo sodbo v trditev, češ, da je bil Kopitar sicer avstrijski patriot, «ali njegov avstrijski patriotizam nije bio nemački». (Srpski književni glasnik, 1921, str. 590.) — Glede Kopitarjeve karakteristike tudi sicer opozarjam na ta zanimivi članek Stojanovića, čigar končni rezultati bodo povečini obveljali. Ko bo ugledni srbski zgodovinar dobil pred oči mojo razpravo v «Vedi» I., in pričujoče «profile», upam, da bo nekoliko modificiral samo par svojih označb, n. pr. svoje mnenje, da Napoleonova «Ilirija» ni vplivala na Kopitarja, in pa oznako Kopitarjevega svetovnega in religioznega naziranja. Še ena trditev prof. Stojanovića po vsej verjetnosti v celoti ne bo držala, ko se bo med prejšnjimi avstrijskimi Slovani v sedanji njihovi državni svobodi razvilo neovirano preiskovanje njihove politične zgodovine, namreč naslednja: «Na oslobodjenje nisu mislili (ni austr. južni Sloveni) ni ostali slovenski narodi u Austriji ne samo onda, već tako reći do samog raspada Austrije. Svi su oni tražili do poslednjeg momenta da obezbede svoje nacionalno razvijanje u okviru austro-ugarske Monarhije» (str. 599). Nad Avstrijo so bili obupali kmalu po letu 1848. ne samo mnogi češki, marveč tudi južnoslovanski (med poslednjimi tudi slovenski) razboritejši možje. Samo da so pričakovali svojega razjarmljenja od Rusije. Odtod pri Slovencih po letu 1867. beg mladine v Rusijo. (Prim. tudi članek prof. Radojčića «Svetozar Miletić o jedinstvu Srba, Hrvata i Slovenaca» v novosadskem «Jedinstvu», 1921, br. 521, o «ljubljanski resoluciji» z dne 1. decembra 1870; ponatis v «Njivi», I., str. 215—219.)

¹³⁰ Ibid., II., str. 191 in 258.

slavospeve Slovanom!), ampak oznanijo naj rajši namen, da se hočemo ob izobrazbi dvigniti v bližino Nemcev.»¹³¹ *Fl. Slavospéva f*

V nemški znanosti romantične dobe je Kopitar odkril svoj talent in svoj pravi poklic, ki mu je pripadel kot prirodna dediščina njegovega plemena. Mandat za ta svoj poklic je Kopitar že jako zgodaj jemal iz rok Dobrovskega, ki je glede češčine tako kakor Kopitar z ozirom na slovenščino v izključno nemških spisih¹³² rekonstruiral prosvetne osnove svojega naroda, predvsem jezika njegovega. Že dne 25. aprila 1810. je Kopitar pisal Zoisu, da mu je neki prijatelj patriarha slavistike sporočil, da Dobrovský starí. «Bogve, če ne teži nazadnje vse na Vašem tajniku! Dobrovský da je rekel temu svojemu prijatelju: Kopitar, to je chlap (dečko), kar me dela vrlo ponosnega, nam pulchrum est laudari a laudato viro, meni pa naj bo vsaj vzpodbuda k pridnosti in vztrajnosti. Saj nisem tako za nič drugega na svetu, saltem in grammaticis, ad quae natus videor, facite ut possim excellere.»

Kopitar je sijajno izvršil nalogo, ki mu jo je usoda poverila med Slovenci. Iz slovenskega jezika je naredil stavbo, utemeljeno globoko v narodu in oličeno na pročeljih v skladu z drugimi slovanskimi jezikovnimi stavbami. To delo je izvršil že s svojo slovnico. Sam ni nič slovenskega spisal; to so delali njegovi učenci v domovini, ko je on v tujini v tujem jeziku pomagal ustanavljati in razvijati novo slavistično vedo. Svoje slovenske učence je znal organizirati s pošiljanjem dopisov in knjig in jim pridruževati za pomočnike zastopnike raznih slovenskih pokrajin in narečij, s čimer je pospeševal literarno in narodno zedinjenje dotlej tudi v jeziku provincijalno razkosanih Slovencev. Iste prakse se je posluževal glede kulturne komunikacije med Slovani. «Slovani morajo držati skupaj!» je bil zaklical že v enem prvih svojih pisem Dobrovskemu, klik, ki se je iz Dobrovskega ust odzval kot odmev zopet nazaj.¹³³ In Zupanu je pisal dne 7. junija 1811., da se je seznanil z južnoštajerskim duhovnikom Jaklinom in mu svetoval, naj stopi z Ljubljančani v dotiko. «Morebiti vam

¹³¹ Ibid., I., str. 177.

¹³² Kar se tiče Kopitarjevih izključno nemških pisanj, se mora reči, da je Kopitarja že Čop zbadel, ko je pisal v svojih bibliografskih prispevkih za Šafaříka, poslanih preko Kopitarja: «O Kopitarju se je sicer sploh tako malo vedelo, če zna pisati po kranjsko, kakor o Dobrovskem, če zna pisati po češko.» (ZMS., I., str. 149.) *Kopitar*

¹³³ Istočniki, I., str. 35, 43.

334 PRIJATELJ: DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV.

skoro piše. Morebiti pa bi ga ti kot pridni iskavec pristašev v ljubezni lahko prehitel? Kar spada skupaj, mora skupaj držati; tako Slovani vobče, kakor posebej Kranjec s svojim najbližnjim sorodnikom na Štajerskem, Koroškem, provincijalnem Hrvaškem in na Blatnem jezeru. Sed 1. amore opus est, nosti s. Paulum, non vanitate; 2-do amore; 3-tio amore et sic in infinitum!»

To visoko pesem ljubezni je znal, ko je šlo za zedinjenje naroda, zapeti mož, kateremu v njega privatnem življenju ni bil dan takorekoč niti najmedlejši topli žarek ljubezni. Kopitar bi bil lahko imel prijateljev na moč, ker se je vse z zaupanjem obračalo na dunajskega dvornega bibliotekarja in odličnega slavista. Zanj pa ni bilo nič tako nujno, kakor iztikati za napakami vsakega znanca in jih staviti v pretirano luč. Svoje dopisnike je neredko poučeval, kako se imajo vesti, kako ga morajo titulirati; pogosto je kritikoval celo njih pisavo v pismih in način, kako so zlagali pisma. Pri nastopu zoper njegove sovražnike mu je bilo dobrodošlo vsako sredstvo. Bil je cel sovražnik svojih sovražnikov in polovični prijatelj svojih prijateljev, pogrešajoč one lastnosti, iz katere prijatelj prijatelju rad kaj dobrohotno izpregleda. Kopitar je bil oblasten in jeznorit značaj, ostroumen in ostrojezičen, ošabnež, ki ni tehtal svojih izrazov: njegova pisma mrgole samih norcev, tepcev, smrkavcev, šarlatanov in oslov. In na ta svoj občevalni jezik je bil kot pravi gorenjski kmetiški fant menda celo ponosen: «Der alte Grobian Kopitar» se je nekoč podpisal v pismu na Zupana.¹³⁴

Vrlega, poštenega, nekoliko udobnega samouka, bivšega menišca Vodnika, je zbadal, kadar in kjer je mogel, dokler je bil ta še pri življenju in celo po njegovi smrti. Njegovo smrt je javil Dobrovskemu tako mimogrede, v kratki, zaničljivi opazki v pismu: «Vodnik prae nimiae sanitatis mortuus est». Vodnikov slovar, njegovo življenjsko delo, je izkušal izpodriniti, želeč, da bi on sam ali kdo drugi prehitel Vodnika tudi s slovarjem, kakor ga je bil on že s slovnico. Ker pa sam ni nanagloma zmogel tolikšnega dela, je vzpodbujal Primica, naj mu dobavlja slovarsko gradivo. 341

Primic iz Dol: Ivan Primic, doma iz Šmarja na Dolenjskem, je bil dovršil ljubljansko gimnazijo, kjer ga je Vodnik vnel za slovenščino. Ob tem času študira Primic v Gradcu pravo. Mladenič je entuziast svoje materinščine («unsere herrliche Sprache» jo imenuje), dela

¹³⁴ Ibid., II., str. 239.

slovenske verze in jih pošilja svojemu bivšemu profesorju Vodniku v korekturo. — V štajerski prestolici zbere okrog sebe petnajst bogoslovcev, ki se trikrat na teden shajajo, čitajo Kopitarjevo slovnico in se vadijo v materinščini s prevodi iz evangelijev. Primic je njihov lektor.¹³⁵ Na tak način ustanovi Primic prvo društvo v svrhu gojitve slovenskega jezika pod imenom «Societas slovenica», kar daje ognjevitemu zanešenjaku povod sanjati že o nekaki bodoči «Académie des inscriptions Slavonnes». Člani tega društva si stavijo za svojo nalogo, nabirati o počitnicah po deželi slovenske izraze, se pridružujejo kot Štajerci h kranjsko-slovenski literaturi in se vesele, da francoska vlada v «Iliriji» tako pospešuje slovenski jezik. Ne odobravajo sicer vojnih kontribucij Francozov med Slovenci, a se navdušujejo ob francoski literaturi, ob kateri misli zlasti Primic, da bo visoko vzrastla tudi slovenska: «Zadivljen gledam v duhu našo literaturo, kako se za prvenstvo bori s ponosno, a večinoma samo po petelinski (francoski) posneto literaturo prepirljivih Germanov! O che gusto!» Primičeva želja kakor Kopitarjeva gre za tem, da se zedinijo vse slovenske pokrajine v enem literarnem jeziku, h kateremu naj vsa narečja našega ozemlja prispevajo svoje doneske in nasvete. Z razlogom, da se odslej, odkar je Kranjska francoska, ne bodo več mogli jemati uradniki za Spodnje Štajersko s Kranjske, prodre Primic pri graških visokih uradnikih in doseže l. 1812. ustanovitev prve avstrijske državne stolice za slovenski jezik v Gradcu, na kateri postane on prvi učitelj 60tih učencev.¹³⁶ Z nekaterimi teh svojih slušateljev, po večini teologov, popotuje ob počitnicah od župnišča do župnišča, od zidanice do zidanice, navdušujoč takratno mlado spodnještajersko duhovščino za domačo literaturo z oduševljenimi deklamacijami Vodnikove «Ilirije oživljene». Zakaj uverjen je, da samo iz župnišč morejo priti «učitelji ljudstva, pravi z entuziazmom za svoj vzvišeni, božji poklic navdani učitelji ljudstva (ne zgolj bravci maš)»; na posvetno inteligenco, zaverovano v svoj neposredni gmotni dobiček in ljubo, v šolah privzgojeno nemščino, ne računa, to so mu «egoisti», za kakršne ima «večino, ali vse juriste ž njih čedno družčino». A tudi med duhovščino, zlasti štajersko, se ima najprej boriti s težkimi ovirami svojega ideal-

¹³⁵ Prim. Primičovo pismo Vodniku, z dne 13. maja 1810. («Vodnikiana» v ljubljanskem muzeju.)

¹³⁶ Istočniki, I., str. 272.

336 PRIJATELJ: DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV.

Duhovščina
 nega dela, namreč z onimi veseljaškimi nravi, ki' jih je bil med kranjsko duhovščino vsaj deloma odpravil janzenistično-strogi Herberstein.¹³⁷ V tem oziru piše Primic Zupanu: «Napnimo torej, dragi prijatelj, vse mogoče sile, da vzbudimo naše svečenike iz njih nevredne letargije, de bojo v'raj eni, zhe ne vii, vender rajlhi bukve, papir ino peró v' roke jemali, kakor bokal ino té prekléte kvarte — na krajnikim vender farji na pol nió tako rasvudáni — ampak na Dolanikim Shtajerikim njim ga v' shertju ino pijanzhuvanju ni para po zélim ívejti, to ío shivíne: Bogú íe ímili! Kaj je to sa eno ítraíhno pohujíhanje sa kmezlake ludi! — De njim povém, dokler íe ne bodo farji pobolíhali, nebó íloveníhina kvííko príihla. Jes íi sa tega volo tukaj tudi per íhtajeríkíh bogóílovzíh (teologíh) v'íó mújo persadenem, de bi v' njih en malo duhá ino lubesni sa íloveníhino vdíhnil; en malo mi je grátalo, pa so íi rédkí, kteríh íe kaj príme.»¹³⁸ Primičev idealizem je plapolal tako visoko, da je mladenič snoval v Gradcu že izdajo slovenskega časopisa.¹³⁹ Navdušenja mu ni jemalo niti to dejstvo, da se mu je slušateljstvo neredko razbegavalo v gorice in da je ob času trgatve čitala ž njim Kopitarjevo slovnico samo trojica: Šmigoc, Cvetko, Modrinjak.

ni goč
vetro
modrinjak
no kraj
 Kljub tem težkočam je baš Primic vzgojil one preporoditelje, ki so narodno prebudili naše Slovenske gorice, da so dale pozneje Jugoslovanom onega Stanka Vraza, ki se je s hvaležnostjo spominjal teh Primičevih učencev, pišoč v svojih «Guslih i tamburah»: «Na početku toga v'eka razvedrilo se je nebo nad rodnom bratjom u gornjih stranah naše domovine (najpače medju Murom i Dravom), i uzniklo cvetje slovensko na polju duševnom. Tu se je skupila u tabor jedan (bez dogovora) sva mladež uznešena za krasno, dobro i krépostno. I mladež ta bi smatrala ostale tobože slobodnomisleće Slovence, ponoseće se s nekakvim sv'etoobčanstvom (kosmopolitismom) kao nekakve němačke slobodnjake,

¹³⁷ Glej ZMS., IX., str. 237.

¹³⁸ Ibid., II., str. 298. — Prim. Modrinjakovo «Molitev na Boshizo Slovenko», ohranjeno v Primičevi zapuščini: «Jedni ívetíju Vinízhaka (Bakha), — Drugi íepu Lublenku (Venero), — Nekoteri Tershínízhaka (Merkuríja), — Drugi Jagrov Lovlenku (Díano), — Jedni íe karte ígraju, — Na takšno vísho ímajú — Já paganínísko veru.» (ZMS., VI., str. 238.) — Prim. tudi moj sestavek «Donesek k jezíkovni in socialni zgodovini slovenski.» (Naši zapiski, 1909, str. 78.)

¹³⁹ Ibid., I., str. 321.

koreći jih materijalistami, koji dobro naroda podlažu koristi svojoj posebnoj.»¹⁴⁰

Primic je najizrazitejši slovenski romantik, ki v vročem čuvstvu raztaplja «egoizem» in «materijalizem» mrzlega prosvetljenstva ljudi, ne imajočih ušes niti za humanizem, edino toplo noto tega miselnega pravca, ki se je sicer močno odzivala specialno v takih naših redkih prosvetljencih, kakor so bili Zois, Linhart, Vodnik, in ki je kakega Kopitarja izvabila iz prosvetljenstva v romantiko. Samo še semtertja spominja Primic, da nadovezuje na to dobo. V svojih zapiskih¹⁴¹ za nastopno predavanje si zabeleži misel, da hodijo evropski misionarji na Kitajsko in v Kalifornijo, vzdikajoč: «Zakaj bi mi v naši skupni domovini ne nosili kulture tja, kjer l u č r a z u m a še brlí in kjer z izobrazbo neukih narodov lahko pridobimo državi nove pokrajine v notranjosti njeni.» Nemški apostol humanitete, Herder, daje Primicu najmočnejše pobude, in niti Kopitar na Dunaju, ki ima ob vsaki priliki Herderja na jeziku, se toliko ne trudi, da bi populariziral med avstrijskimi Nemci Herderjeve nazore o Slovanih, kakor to dela Primic v graškém «Aufmerksame», kjer uvaja ponatiske poglavij iz «Ideen zur Philosophie» etc., govoreče o Slovanih z besedami: «Naše občinstvo bi se imelo iz več ko enega vzroka brigati za pravo in pravilno poznanje slovanskega naroda — človek samo to spoštuje in ljubi, kar je spoznal — ignoti nulla cupido... Adelung, Vater, Arndt, Herder, Schlözer in mnogi drugi slavni nemški pisatelji naj bi služili vsem nemškim piscem za vzor humanitete in ljubezni do pravice, in kmalu bi padla sramotna pregraja, ki nas dotlej v našo lastno pogubo že tako dolgo loči v mislih in dejanju.» Avstrijske mogotce, strašeče se pred prepородom svojih Slovanov, obdolžuje, da niso uvaževali takih izrekov «svojega velikega rojaka Herderja», kakor so naslednji: «Čast naroda je v veliki meri odvisna od njega materinščine; na materinščini se vozi čast kake dežele. Na njo se mora več dati, njeno čistoto bolj čuvati, nego čast najnežnejše ljubice.» Primic je entuziast svoje materinščine, o kateri pravi, da ima vse lastnosti «glavnega ali izvirnega jezika»: starost, prirodi najbolj odgovarjajoča poimenovanja stvari, konformnost z najstarejšimi jeziki sveta, neko slikovito bistvo, ovajajoče v izrazu bolj prirodno-hieroglifski nego umetno-knji-

¹⁴⁰ Stanko Vraz, Dĕla. U Zagr. 1864, II., str. 134.

¹⁴¹ Citiram po papirjih, ohranjenih v Primičevi zapušćini v ljub. licejki.

ževni jezik, prirodno preprostost, ono lastnost vseh glavnih in izvirnih jezikov, da je umeven vsem dialektom in nazadnje celo nedostatek izrazov za stvari, ki so postale potrebne šele kesneje. Kot gojitelj svoje materinščine Primic romantično-zaverovano zre v Habsburžane na prestolu, katerim «v slavo njih humanosti in srčne dobrote» priznava, da «ni bila usoda Slovanov, živečih pod njih blagim žezlom nikdar tako težka kakor njihovih nesrečnih bratov v drugih deželah», pristavljajoč: «Od nekdanj se je s Slovani v Avstriji bolj človeško postopalo.» V takšno obliko se je prelil humanizem prosvetljenstva v Primicu, predstavljačem v ostalem že tip sodobnega romantika z dušo in telesom.

Primic pobija kot polnokrvni, žarki romantik egoizem praktičnih materialistov in racionalistov s plamtečo besedo. Kakor vsi romantiki ljubi srčno izlivanje v dopisovanju s čuvstvenimi ženskami. Neki devojki, ki mu toži, da njen ženin Karel nima zmisla za take ideale, piše: «Sebičnost, egoizem, ta strašna peklena pošast, ki je v naših dneh okužila srca večine ljudi, je izvir vse nešreče in bede na svetu. Dopovejte svojemu Karlu s toplo besedo, če hoče svoj visoki poklic kot človek in državljani doseči, naj se z vso močjo trudi, da premaga egoizem s pravo ljubeznijo do ljudi. Kako lepo in resnično je, kar pravi o tem Schiller: ‚Ljubezen je privlačnost duhov, ljubezen je lestvica, po kateri se dvigamo k podobnosti božji.‘ ‚Bodite popolni kakor je vaš oče v nebesih popoln,‘ pravi božji ustanovitelj naše vere. Slabo človeštvo je obledelo pri tej zapovedi, zato se je izrazil določneje: ‚Ljubite se med seboj.‘ — Kako izvrstno slika prav tisti nesmrtni pesnik kričeče nasprotje med ljubeznijo in egoizmom: ‚Egoizem in ljubezen,‘ pravi, ‚ločita človeštvo v dva docela neenaka rodova, katerih meje se ne strnejo nikoli. Egoizem dosega svoje središče v samem sebi, ljubezen ga stavi izven sebe v osišče večne enote. Ljubezen stremi po enoti, egoizem je samota; ljubezen je sovladajoča grajanica cvetoče svobodne države; egoizem je despot opustošene državne tvorbe.‘ Take in enake besede, toplo in krepko položene vašemu Karlu na srce, lahko povzročijo najsijajnejše učinke. Mogočno pretresljiva in neodoljiva je sila ideje velikega, dobrega in lepega.»

Ljubezen je Primicu, kakor vsem romantikom, ona silna vzmet, ki dviga človeka v višje stanje romantične blagodati, v stanje «lepodušja», razumljenega v zmyslu nemške pesniške romantike, ne pa umovalne ruske, ki je dajala temu nazivu že privkus ne-

nim
) po
stigi
je

bogljentva, želje in nemoči, dvigniti se v višine romantično-umovalnega zrenja. Tej romantični ljubezni do ženske kot filozofskemu gibalni ni nihče izmed Slovencev pel zanosnejših slavospevov nego Primic. Omenjeni svoji prijateljici piše: «Kakšne božanske iskre more izkresati iz naših nizkih duš ljubezen! Njen sveti ogenj požira vsako sebično nagnjenje, in čisteje ohraniti deviškost srca ne morejo niti načela, kakor to stori ljubezen, čuječa nad plemstvom srca. O da svet tako onečaščuje in ponižuje to nebeško čuvstvo, ki vendar ščiti vse veliko in vzvišeno v človeški naravi in tako zmagoslavno brzda smrtnega sovražnika vsake npravnosti in vsake prave sreče, egoizem! Ljubezen je najlepši pojav oduševljenega stvarstva, vsemogočni magnet sveta duhov, studenec pobožnosti in najvzvišenejše kreposti — prava, čista ljubezen prihaja iz sfere boljšega sveta, iz božje prirode same. (To ni malo in nizko, ki se meri z velikim in visokim, to je absolutno veliko samo, ki se posnema v zalem in lepem, uzadovoljujoč se v npravnosti, to je zakonodajatelj sam, to je Bog v nas, igrajoč se s svojo lastno podobo v čutnem svetu.) Lepa, ljubeča duša ne pozna nobene slajše sreče, pravi Schiller, kakor da vidi, kako se svetost v sebi posnema in vresničuje zunaj sebe, da objema v čutnem svetu svojega neumrljivega prijatelja.»

Kakor večina nemških romantikov, je bil tudi Primic goreč in navdušen katolik, o čemer pričajo ne samo različni sestavki v njegovi l. 1814. v Gradcu izdani knjižici «Novi Nemihko-Slovenki Bukvar», ampak tudi naslednje mesto iz že omenjenega pisma neznanu njegovi prijateljici: «Predvsem pa navdajte svojega ženina — tega vas silno prosim in prosim, za to vas pri vsem, kar vam je sveto in drago na vso moč rotim — navdajte ga s toplim in čistim zmisлом in globoko spoštljivostjo za osrečujoče resnice religije... bodite mojemu ljubljenu gojencu ne samo ljubica, ampak tudi skrbna in misleča mati ter ljubezniva, nežna sestra. Govorite z vam lastnim spoštovanjem o verskih predmetih in visokem namenu vnanje službe božje, ki jo navadno večina mladih ljudi omalovažuje, smatrajoč se za bogve kako pametne, ako lahko-miselno zro na najčastitljivejše predmete naše vere... Močno bi vam tudi priporočal marljivo čitanje najmodrejše, najresničnejše in najsvetejše vseh knjig — biblije. To je najvzvišenejša knjiga na svetu. Kar imam dobrega na sebi, se imam zahvaliti čitanju te božje knjige.» In v neki beležki svoje zapuščine pravi ta najvernejši učenec nemških konvertitskih romantikov, zaverovanih v

srednjeveške cerkvene ceremonije: «K Bogu vodeče slike in vtiske nam vzbujajo cerkveni obredi, zvonovi, orglje in petje ter posebno predavanja naših učiteljev. Glej Goethe: Wilhelm Meisters Lehrjahre, Bekenntnisse einer schönen Seele, 6. knjiga.»¹⁴²

Poleg teh notranjih romantičnih vzmeti sta v Primiču delovali še dve takorekoč objektivni gibalni: od prosvetljencev podedovana želja po prosveti naroda, pri njem romantično strastno obžarjena, in pa tajnostnosladka sanja o slavi, misel o tem, da bo njegovo ime živelo v pokolenjih. Te dve sta jasno izraženi v njegovem nastopnem predavanju, ki ga je imel dne 11. aprila 1812. kot novonameščen profesor na graški stolici za slovenski jezik. Naj navedem začetek tega njegovega govora:¹⁴³ «Slovenci! Velik in vzvišen in svet je naš smoter, ki se zanj borimo: da povedemo človeštvo iz temne ječe mraku, nevednosti v lepo, vedro deželo svetlobe, prave prosvete. Tisoč zaprek in težav v najstrašnejših, najgroznejših postavah se kopiči pred našimi pogledi liki orjaško gorovje. Toda, nikar obupati, bratje! Pogumno na boj, da si zavojujemo obljubljeni deželo! Zakaj pogum pridobi zmago, in samo vztrajnost, možata vztrajnost vodi k cilju! — Dobro bo zmagalo in mora nadvladati nad zlom! Množilo se bo od dneva do dneva število častivcev velikega, dobrega in lepega! Novo solnce sreče izide na našem obzorju! In potem pozdravljena, ljubljena, draga domovina! Upihana je iskra! Razširjalo se bo stremljenje po poduku od večjih občin tja v zakotne kočje gorjancev. Prosveta — in kaj je ta drugega kakor plod poduka? — bo jasneje zročega poljedelca vodila nasproti darežljivi narodi; in bogateje bo ta plačevala pot njegovega smotrenega dela. Naučil se bo (v čisti materinščini mnogo hitreje podučevan veliko lažje in skoreje) jezika svojih zakonov in nič več ne bo buljil v dajatve svojih davčnih knjig kakor v hieroglif; izginilo bo nezaupanje in nove vezi bodo spele bodočo generacijo z ljubljeno domovino!

Handelt, o Freunde, durch Handlungen zeigt sich der Weise,
Zeichnet mit Thaten die schwindenden Gleise
Euerer flüchtig entrollenden Zeit!

¹⁴² O Primičevem navdušenju za katoliško religijo (in še posebej za njeno liturgijo), filozofijo in poezijo prim. §§ 47. in 48. njegovega «Nemško-Slovenskega Bukvarja», ki ju je ponatisnil Marn v «Jezičniku», XXIII., str. 12—13.

¹⁴³ Po konceptu, ohranjenem v njegovi zapuščini v ljubljanski licejki.

O da bi mogel te tehtnopomembne besede krotkega, človekoljubnega pesnika Salisa z zgovornostjo Demostena in Cicerona zagrmeti vsem onim, katerim je podelila природа moč in zmisel ter sreča sredstva in priložnost za pospeševanje dobrega, da bi mogel te besede z neizbrisljivimi potezami zapisati v njih duše! *Quatenus nobis denegatur diu vivere, relinquamus aliquid, quo nos vixisse testemur.* (Plin. L. III. Ep. 7. Ker nam ni dano dolgo živeti, zapustimo potomcem spomenik, ki bo pričal o nas.) ‚Ali ni mar sladka tolažba,‘ pravi častitljivi srbski Anacharsis Obradović, ‚misel, da bodo naša imena živela in draga našemu narodu zaradi dobrega, storjenega zanj, ko bodo naše kosti že zdavnaj prah? Po dolgih stoletjih bodo naši vnuki še govorili o nas in naš spomin bo bodočim pokolenjem ljub in drag.‘

Tega idealnega mladeniča, ki ga je bila sama ljubezen in ki je dne 11. avgusta 1810. pisal Vodniku: «Mir in edinost naj bi bilo geslo vseh slovenskih pisarjev,» tega hvaležnega Vodnikovega učenca je poizkušal Kopitar izrabiti v svoje proti Vodniku naperjene namene. Ker bi bil rad tudi s slovarjem prehitel Vodnika, pa ni mogel sam tako naglo zbrati gradiva, je naročil Primicu, naj 334 mu izpisuje izraze iz Trubarja. Primic se je dela lotil, a zato, da je gradivo pošiljal Vodniku skupaj s takimi in podobnimi opomini: «Naj gledajo, de bodo Njih lexikon fkorо med ludi dali: sa pet ran boshjih, naj nikar dalje ne zhakajo.» Moral je najbrž tudi Kopitarju svetovati, naj sodeluje pri Vodniku, ker se je Kopitar obregnil z naslednjimi besedami v pismu na Zupana: «Primitz iz *Kopitar* Grádca bi igral rad spravljavca med menoj in Vodnikom. O hominem molestum! Jaz nimam nič zoper Vodnika kakor to, da je figulus in po mojem mnenju breznačelen igravec, ne pa miselc v svoji stroki; zraven pa se hoče ponašati kot vodnik slavistike, česar ne morejo dopustiti oni, katerim je tudi pri srcu blaginja in čast slavistike. Torej pustimo, naj se stvar razvija, kakor se ve in zna: *virtus ex contentione magis elucebit: αγαθη δ' ερις ηδε βροτοισι.*¹⁴⁴ To je bilo 18. avgusta 1810. Leto pozneje se je mudil Primic na Dunaju in je obiskal tudi Kopitarja. Val je zadel ob kamen. Zmisel Primičevih pogovorov s Kopitarjem je najbrž bil, da ne gre samo kritično rušiti, ampak tudi praktično graditi, da bi bil čas, da se neha z žigosanjem patra Marka in njegovih epigonov («Kop. mi je že ad nauseam predemonstriral, da je bil

¹⁴⁴ Istočniki, II., str. 201.

342 PRIJATELJ: DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV.

p. M. slepar.»¹⁴⁵) in da se že enkrat začne «proti njim delati strenue pro viribus ter praktično pokaže, da niso imeli prav. To bo napravilo dobri stvari prijatelje,» pristavlja, «in rodilo več dobrega nego vse kričanje in zmerjanje njih, ki so se motili in ki jih je treba podučiti in potrpežljivo prenašati; jaz mislim, da naj bo carstvo znanosti svobodno in prosto vsakega despotizma — toleranca naj bo suprema lex.» Od tega sestanka dalje je bil pretrgan prt med Primicem in Kopitarjem, ki je tako rad žigosal marciteto, sam pa praktično ni napisal nič slovenskega. Odslej Kopitar Primica samega dolži marcitete in se tudi sicer, pogosto po krivem, znaša nad njim. Ob svojem posetu si je bil Primic izposodil za tri dni Franulovo slovnico od Kopitarja, ki je imel to delo v dveh izvodih. Obdržal pa jo je nekoliko dlje časa («... pomislite, kaj se dá storiti v treh dneh, posebno ako ima človek toliko opravkov kakor jaz v moji službi,» piše Zupanu), tudi je čakal prilike, da bi jo iz Gradca po kom poslal, da bi Kopitarju prihranil poštnino. In kaj stori nato Kopitar? «Zmerja me z nepoštenjakom, ki ni vreden njegovega prijateljstva etc. etc. Ako ga kaj vprašam, mi piše: ‚Abecedar, sam se uči, jaz sem se tudi moral, ali: uči se še nekaj let, preden si boš upal, druge učiti. Ko bi brali njegova pisma.›¹⁴⁶ Teh pisem Zupanu ni bilo treba čitati, ker je pisaril Kopitar tudi njemu o Primicu v jako malo izbranih izrazih: «S Primicem nečem imeti nič več opraviti, ker je zarobljenec, a se ima vendar za visoko omikanega Grka. Est incorrigibilis. Svojo grožnjo moram držati, ker mi je pri svojem obisku s silo odnesel neko knjigo, kar me je zelo sekiralo. Lopovov (Schufte) ne maram za prijatelje.›¹⁴⁷ In kaj stori nato Primic? On obžaluje, da človek Kopitarjevega «znanja in na njegovem mestu nima majhno več humane filozofije.» Videč, da Kopitarjeva osorna zadirčnost mnogo škodi vzajemnemu delovanju male četice slov. pisateljev, pravi: «Vsak dan molim Boga, da bi se vsi zanimajoči se nad nami vendar tako pogubno ne pohujšali!» In pristavlja maloupno in otožno: «Toda bojim se, da bo moja molitev že prekasna!»

«Lepodušje» in praktična marljivost Primica, izdajatelja raznih slovenskih šolskih knjig in prvega državnega učitelja slovensčine, nista spravila ostroumnega in ujedljivega Kopitarja z mla-

¹⁴⁵ Ibid., II., str. 274.

¹⁴⁶ Ibid., II., str. 286.

¹⁴⁷ Ibid., II., str. 237.

deničevo gramatično nebogljenostjo. Pridružil se je še ta osebni prepir zaradi poizkusa pomiritve z Vodnikom in pretveza z «odneseno» knjigo. Kakor vse svoje osebne zamere, je Kopitar tudi to prenesel na literarno polje. Ko je namreč Primic izdal l. 1813. svoja «Nemfko-flovenfka branja», pošteno, čeprav dokaj nerodno delce, ga je Kopitar v dunajski «Literaturzeitung»-i tako raztrgal, da si Dobrovský, ko je skoro nato Primic zapadel blaznosti, ni mogel kaj, da bi dunajskemu slavistu ne pisal: «Kakšno nesrečo vendar lahko povzročijo recenzenti!» Kopitar nato Dobrovškemu hladno in brezčutno: «Dixisti et olim de Primitz: kakšno nesrečo vendar lahko povzročijo recenzenti. Sed primum non in causa recensio, quia ante auch (v)snorivit, obnorovit (hoc nos verbum habemus) ob puellam (punicam lépam) superbam et indignam; tum vero non ego recensui, sed alius, melior me...»¹⁴⁸

«Vita brevis, ars longa!» si je bil izbral Primic¹⁴⁹ za svoje geslo, kakor da bi slutil svoj bližnji konec. Mladenič sicer res ni bil originalna glava, a bil je najgorečnejši slovenski romantik nemškega kova s slovenskim in slovanskim entuziazmom, v jeziku brez znanstvenih ambicij, zato pa poln praktičnih slutenj, v kate-

¹⁴⁸ Istočniki, I., str. 388, 392. — Na poslednjem mestu pravi Kopitar v pismu na Dobrovskega, da samo njemu in Zoisu sporoča o tem, da on ni napisal omenjene recenzije o Primicu, «ostali naj mislijo, kar hočejo». In res čitam v Kopitarjevem pismu na Zoisa z dne 28. dec. 1813. naslednje mesto: «Odkar je strastni človek v resnici postal nesrečen, pogosto mislim na eno svojih pisem njemu, kjer sem ga, z ozirom na njegov predlog, da bi on Vas, škofa i. dr. osebno pozval k pospeševanju slavizma, vprašal: Ali ste blazni? — Vendar pa recenzija njegovih ‚Branj‘ ni moja, čeprav z večino stvari povsem soglašam. Akoravno slovanska stolica v Gradcu morebiti s tem preneha, vendar je izgubila dobra stvar ž njim morebiti edinole nevarnega zagovornika. On je imel zaradi nje že spopade z Nemci itd. Meni so ljubši tihe in temeljite glave kakor Ravnika, čeprav jaz sam pogosto nisem dovolj tih. A nevarno dobri stvari ne postane moje govorjenje nikoli, ker sem vendar zmernejši in ker samo dokazano trdim.» Kljub tej decidirani izjavi Kopitarjevi vse okoliščine govore, da je bil Kopitar avtor omenjene kritike, in Miklosich, ki je dobro poznal slog svojega učitelja, jo je tudi sprejel v njega «Kleinere Schriften» (str. 211 in dalje). Tudi Marn ni dvomil, da bi ta recenzija ne bila Kopitarjeva. (Prim. «Jezičnik», XVIII., str. 21—24 ter XXIII., str. 11.) V tem slučaju bi torej imeli opraviti s podobnim značilnim aktom Kopitarja, kakor pri oni priliki, ko mož v svoji avtobiografiji trdi, da on od Zoisa ni dobival nikakih izrečnih denarnih podpor, iz njune korespondence pa so take podpore iz prvih Kopitarjevih dunajskih let razvidne in izdatne.

¹⁴⁹ V svojem pismu na Vodnika z dne 29. novembra 1811. (pismo je v ljubljanskem muzeju).

rih je n. pr. Vodniku nasvetoval že razne splošnoslovenske in slovanske izboljšave, ki si jih je pozneje naša književna slovenščina prilastila. Njegova največja zasluga pa ostane, da je k duševnemu življenju v narodnem duhu probudil Mali Štajer in pridobil vladno sankcijo javni gojitvi slovenščine med onimi štajerskimi Slovenci, ki so se v privatnih krožkih že pred njim shajali, n. pr. na onem znanem kongresu l. 1804. v župnišču pri Sv. Urbanu Modrinjak, Narat etc. z namenom, da izdado slovar (Istoč., II., str. 301—303) in še prej (koncem XVIII. stol.) na sestankih «na vrtu» pritlične graške hišice gospe Wastlнове, kjer so se spodnještajerski študenti zbirali vsak večer, si pripovedovali velike dogodke francoske revolucije, obravnavali Kantovo filozofijo in prirodno pravo brez predpisanega komentarja, pretresali najnovejše pojave literature in politike in prepevali pivske in druge pesmi. (Prim. Ilešič, Iz prvih časov romantike, ČZN., II., str. 22, 28.) — Vse te in take iskre narodne probuje je zbral Primic v ogenj narodnega prepoda spodnještajerskega, iz katerega je neposredno potem švignila žarka pesniška duša Stanka Vraza.

Nekako v sredi med humanističnim prosvetljenstvom Kopitarja njegove prve dobe, ko dunajskega slavista še ni bil objel državni katolicizem, in med zanosno romantiko Primičevu stoji koroški prepородitelj Urban J a r n i k. *Jarnik* Samotež najprej sodeluje s klasicističnimi pesmicami Vodnikovega stila pri celovškem listu «Carinthia» v družbi z lokalnim nemškim pesnikom Fellingingerjem, s katerim se vzajemno prevajata.¹⁵⁰ V istem listu ponatiskuje Herderjev opis Slovanov. Kopitar si ga pridruži za korespondenta, ki mu v številnih (še neizdanih) pismih sporoča koroško in rezijansko besedno in narodopisno narodno blago.¹⁵¹ Primic, ki tudi stopi v dopisovanje z Jarnikom, dobi v tem celovškem kaplanu nadomestilo za izgubo Kopitarja. Kar Primicu tako dopade na Jarniku, je to, da je «pravi apostol Kristusa in sv. Cirila, mož duha in srca». Jarnik tudi Primicu pošilja s Koroškega «dragocene prispevke», posebno slovarske, da jih ta odpravlja Vodniku v Ljubljano. Jarnik je tudi vnet za

¹⁵⁰ Glej Scheinigg, Urban Jarnik, Kres, IV., str. 40—45.

¹⁵¹ Kopitarju mnogo bolj dopade Jarnik kot sotrudnik nego Primic zlasti iz tega vzroka, ker deluje v slogi z Nemci. Prim. njegovo pismo Dobrovskemu z dne 14. junija 1813.: «Na Koroškem slavizira celovski mestni kaplan Jarnik v najlepši harmoniji s tamkajšnjimi Nemci. Priobčuje v tedniku ‚Carinthia‘ marsikatero slovensko pesem (svoje začetniške skladbe), k čemur dobavlja neki Nemec (Fellinger) kar vis-à-vis metrični prevod.» (Istočniki, I., str. 343.)

to, da bi Slovenci sprejeli «ilirsko službo božjo», zoper katero se je bil Kopitar že v svoji slovnici in pozneje tudi v dopisu na Primica izrekel, češ: «De ritu Illyrico iam nosti ex mea Gram. ubi de mysteriis latine celebrandis. Popi sunt rustici: qui latine discit, alia quoque discit humaniora. Macht nur die Staatssprache slavisch. Religionssprache parum refert.» K tem Kopitarjevim besedam, k tej zanimivi cerkveni in narodnopolitični veroizpovedi humanista in državnega vernika, pristavlja Primic: «Jes pa ménim, da bi ne bilo preflabo, ako bi duhovni po slovéniko melhuvali.»¹⁵²

¹⁵² Istoč., II., str. 286 in 301.

(Dalje prihodnjič.)

ANTON VODNIK:

KAKOR ČOLNARJI . . .

Kakor čolnarji stojimo na bregu večera.

Z dlanjó nad čelom gledamo v deželo dneva,
ki pod nami dogoreva
kot neznani, tuji svet — —
(Mogoče, da že davno kdaj
smo s čolni se peljali mimo...)

Čez nekaj hipov spet — ko globlje še v večer skrivnostni
ženejo nas jadra, od večerne zarje rdeča...
in sami sebe v sijaju dneva zremo,
motnó, motneje kakor v poluspanju —
(ah, vedno, vedno slajši je azur!...)
šepečemo: Kako smo čudno se izpremenili
v teku nekaj nemih ur...

O, to mora biti silno daleč v večer iz dneva!...

metrum, metrum → pa megla, →

Dr. IVAN PRIJATELJ:

DUŠEVNI PROFILI NAŠIH
PREPORODITELJEV. (Dalje.)

urno omatla
starije slabo
jožefinca
baz. Zupana
«Pohlin Rogerij»

Po Primičevi dušni omračitvi se oklene Jarnik Kopitarja in uravna svoje delovanje po željah dunajskega slavista. Dne 29. aprila 1815. piše Kopitar Dobrovskemu: «Ravnikar v Ljubljani, Jarnik v Celovcu in Vuk v Karlovcih etc. — so moja edina tolažba za Cisdanubijce.»¹⁵³ Izmed mnogoštevilnih podučnih, pobožnih in slavističnih Jarnikovih del je za njegovo svetovno naziranje morebiti najvažnejša knjižica «Sbér lepih ukov za floveniko mladino» (V Celovcu 1814.), za sestavo katere mu je Kopitar poslal češkega Ezopa¹⁵⁴ in najbrž tudi srbski Rajičev «Cvetnik». V tej knjižici se nam Jarnik razločno kaže kot prosvetljenega jožefinca, ki hoče podučevati narod, da ne bo med njim razširjenih toliko praznih ver in krivih pojmov o svetih rečeh, božjih potih itd.¹⁵⁵ V tem oziru sta v tem delcu zlasti zanimiva sestavka: «Rasgovor med enim fajmoihtram ino eno farmanzo od shegnanih rezhi» ter «Rasgovor med enim fajmoihtram ino eno kmetizo od boshjih potov.»¹⁵⁶ Jarnikova borba je torej veljala onim pojmom v mišljenju naroda, ki jih je razširjala in podpirala v ljudstvu po Jakobu Zupanu žigosana literatura «kohehlenih ver bab», to je, pietističnomistična molitveniška slovenska literatura raznih redovnikov zlasti v XVIII. stoletju, kapucinov (k temu redu je pripadal tudi nemški mistik Martin Kochem), frančiškanov, jezuitov ter avguštincev, katerih zadnji, najmarljivejši zastopnik je bil pri nas Marko Pohlin. Zoper to literaturo, ki je (kakor n. pr. kapucinec otec Rogerij v pridigi za Veliki petek) hotela natančno šteti, «kolk kapelz je Jesus preliu sa nafs», «kaj je ran prejeu», ki je v molitvenikih razširjala med ljudstvom različna prerokovanja o prihodnjih rečeh, o Antikristu in koncu sveta ter razna

¹⁵³ Ibid. I., str. 403.¹⁵⁴ Ibid., I., str. 386.¹⁵⁵ Scheinigg, l. c. str. 98.¹⁵⁶ Prim. dr. Ilešić, Srbski pisatelj Jovan Rajić in Urban Jarnik. ZMS., VIII., str. 165.

pisma, ki so jih bojda pisali razni svetniki iz nebes, ki je raznim «kroftnim» molitvam pripisovala po več tisoč let odpustkov (Pohlino molitvenik ima molitev z 80.000letnim odpustkom!), zoper to literaturo so se borili vsi jožefinsko-prosvetljeni pisatelji in tudi vsi nabožni pisatelji janzenistično-resnega verskega pojmovanja.¹⁵⁷ Sicer moramo z drjem. Glonarjem priznati, da je bila «ta (redovniška) literatura nastala iz notranje potrebe globoko vernega naroda, ki je v težkih časih iskal duši hrane in srcu utehe»¹⁵⁸; tudi se je naivno-poetični genij naroda v teh duševnih produktih mnogo svobodneje razmahoval, nego v učenih skolaističnih, prosvetljenskih ali janzenističnih produktih, vendar pa se mora reči, da je storila kultura velik korak naprej, ko je zatrla to — tudi v jeziku bolj ljudskim instinktom nego slovnicu laskajočo literaturo in odprla naivno-poetični narodovi duši drugi, nevražarski nabožni in zlasti posvetni ventil. Posvetnemu pesništvu je stala ta literatura naravnost na potu, in značilno je, da se naša profana pesem razmahne šele v dobi prosvetljenstva.

Kakor Korošcem Jarnika, tako je dala tudi Goričanom prvega njihovega prepородitelja baš doba prosvetljenosti, zvezana z dobo romantike, namreč Valentina Staniča, banjskega in ročinjskega kaplana, o katerem pravi Levec,¹⁵⁹ «da so bile njegove pridige vse drugačne, nego se slišijo v sedanjem času. Navadno nij hodil na prižnico, ampak opravljal je vse pred oltarjem, tudi se v svojem govoru nij strogo držal svetih rečij, ampak prešel je večidel proti koncu na kmetijske ali sploh gospodarske predmete; gospodarje je učil, kako, kedaj in kaj naj sejejo in sadé, gospodinjam je razlagal, kako naj skrbe za domačo živino, kako naj kruh peko in kako naj gojé otroke itd. Po opravi, posebno po večernicah, pa so zapeli kako novo pesem ter se je učili tako dolgo, da so jo vsi znali. Kako močno je petje ljubil, se vidi tudi iz tega, da se

¹⁵⁷ Prim. Fr. Rebol, Čas, III., str. 68, 72, 125 in 206.

¹⁵⁸ Dr. Glonar v Ljublj. zvonu, XXXVI., str. 508. — Podoben vzrok, kakor dr. Glonar, ali morebiti romantičen, srednjeveškemu katolicizmu prijazen razlog je utegnil imeti pred očmi Čop, ko je goriškemu Italijanu Saviu, želečemu se učiti slovenščine, pisal dne 31. januarja 1828.: «Die neueren Sachen von Raunikar, Salokar etc. würde ich kaum anrathen; sie haben reine krainische Vocabeln (bis auf die willkürlich neugeschmiedeten), aber wenig krainischen Geist.» (Veda, IV., str. 113.)

¹⁵⁹ Levec, Valentin Stanič, V Goriči, 1873, str. 15. O Staniču je napisal (še nenatisnjeno) disertacijo dr. Joža Lovrenčič in rezultate svojih preiskav objavil v članku «Goriški memento». (Čas, XV., str. 68—72.)

392 PRIJATELJ: DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV.

je včasih o mraku fantom pridružil ter z njimi vred popeval; da, kedar so napravili ples, se je celo sam dva ali trikrat po plesišči zasukal.»

Z zopetno prikloplitvijo «Ilirskega kraljestva» k Avstriji in ustanovitvijo «svete aliance» na dunajskem kongresu leta 1815. se tudi na Slovenskem zapro vrata za prosvetljeno dobo. V Avstriji zavlada pravi pravcati «predmarec», nad katerim sicer oficialno še vedno visi oblak jožefinizma, a takó, da pod tem oblakom živahno brsti in klije rimsko-katoliška restavracija. Na Slovenskem pa sedi posvetni in duhovski jožefinec samo še v uradih, sicer pa se na duhovskem polju razmahne bolj nego v prosvetljeni dobi — janzenist, dokler ga ne izpodrine pravo-
int. ples
 voverni katolik redovniškega Hoffbauerjevega kova, dočim se dvigne med laiki sijajni val naše klasične Čop-Prešernove romantike, oprte na svetovne horizonte in zasidrane v romantični umovalni filozofiji nemški.

Razmahu janzenizma pride prav ta okoliščina, da zasede dne 8. septembra 1816. ljubljansko škofovsko stolico Avguštin Gruber, mož, ki se je znal bolj prilagajati izpreminjajočim se razmeram časa, nego vtiskati jim svoj pečat. Sledeč prosvetljenemu duhu časa je bil izstopil leta 1783. iz avguštinskega samostana, se potem vzgojil v jožefinskem generalnem semenišču za duhovnika, prilagajoč se janzenističnemu¹⁶⁰ in pozneje svetoaliančnemu rimskemu verskemu gibanju s spretno upogljivostjo, ki jo Wurzbach karakterizira tako-le: «Stets mild und liebreich, selbst tief gläubig und eben darum gemässigt und gerecht gegen andere, that er Wunder in der Besiegung des hartnäckigsten Indifferentismus, nämlich solcher, die obwohl ohne Glauben, übrigens sittlich tadellos leben und dadurch allein ethisch schwächere zum Unglauben verleiten.»¹⁶¹ O tem možu, ki je postal črez osem let solnograški nadškof in kesneje najožji somišljenik kardinala Schwarzenberga, zmagujočega s pomočjo genijalnega Rauscherja, sporoča Kopitar Zoisu poleti 1816. privatno in sigurno vernejšo karakteristiko: «Njegova Svetost papež je imel baje pomisleke zaradi ljubljanskega škofa, ker pravijo, da je bil nekdej framazon (kar rad
ruber
fenist
X.P.
nepravilno
masov
3
 399

¹⁶⁰ O Gruberjevem razmerju do janzenizma je poročal ljubljanski gubernski svetnik Mayr leta 1820. naslednje: «Man weiss es wohl, dass der Bischof diese Parthey nicht liebet, der er jedoch öfters nachzugeben für rätlich findet.» (ZMS., IX; str. 11.)

¹⁶¹ Wurzbach, Biogr. Lexikon, V., str. 378.

verjamem; sedaj je eden najprevidnejših prilagodljivcev, lavirerjev). Cesar se je pa zategadelj lastnoročno sporazumel s sv. očetom. Utrumque audivi ab idoneis auctoribus.»

Pod tem škofom je lahko zavladal še mnogo bolj vsemogočno, nego za časa francoskega medvladja, janzenist Matevž Ravnikar — v veliko korist razvoju slovenskega jezika. Po dunajskem kongresu je nastala splošna tožba, da duhovščina zaseda uradniška mesta študijskih resortov»;¹⁶² celo zvesti sotrudnik predmarčnega režima, Kopitar, je pisal že dne 26. maja 1814. Zoisu: «Žalibog da referirajo in glasujejo v študijskih zadevah sami duhovniki.» Slovenščina je profitirala od te okoliščine ne samo zato, ker so bili poleg maloštevilnih laičnih amaterjev takrat pri nas zlasti duhovniki oni faktorji, ki so se v širših vrstah zanimali za izobrazbo svoje materinščine, ampak še posebno zategadelj, ker je prišel sedaj na Kranjskem do odločilnega vpliva na šolstvo oni Ravnikar, ki bi se mogel imenovati praktični izvršitelj genijalnega Kopitarjevega načrta, tičočega se preporoda slovenskega jezika. V Ravnikarju je Kopitar našel vsaj deloma moža, kakor ga je bil v širšem obsegu odkril v Vuku za srbščino.

Svoj jezikovnopreporodni načrt je bil razvil Kopitar že leta 1808. v svoji slovnici, kjer je v naslednjih besedah opisal težave, s katerimi se ima v jezikovnem oziru boriti slovenski pisatelj, in nasvetoval te-le pripomočke, ki bi se dalo ž njimi v okom priti tem težavam: «... predstavimo si kranjskega pisca. Z osmim ali desetim letom je zapustil očetno slovansko ognjišče, da se vzdaja v nemškem mestu po Nemcih v nemškem jeziku za nemškega državnega služabnika. Sedaj mora svojo slovansko materinščino, ki je v tej starosti itak še ne obvladuje v njeni celoti, pridno pozabljati, da mu postane naklonjena vladarica Teutona. Naj se mi ne oporeka, da se v mestih vendar tudi kranjsko govori. (Trubarjevi nemčizmi) so cvetke iz mestne kranjsčine... Ti mestni otrobi so oni jezik, ki ga bodoči pisec čuje v letih svoje mladostne izobrazbe... Pogostejše občevanje naših kranjskih pisateljev s kmetom, posezanje po latinsko pisanih delih v svrhu prevajanja namesto po nemških, čitanje spisov v takih slovanskih narečjih, ki ne morejo ničesar vedeti o Nemčiji, popolni, a kritični in zlasti točni slovar in — namesto vsega tega stalna stolica kranjskega jezika na teologiji, to bi bila sigurna, nezmotljiva

¹⁶² Glej ZMS., IX., str. 236.

sredstva zoper to zlo! Posebno stolica bi razširila v celokupnem stanu duhovnikov kot ljudskih učiteljev (najizobraženejših in imajočih največ časa) ono navdušenje za lepi slovanski jezik, ki oduševlja doslej samo posamezne amaterje: s pomočjo takih učencev, ki so po svojem poklicu razdeljeni po vsej deželi, bi kranjski leksikograf kakor z mrežo zajel celotni besedni zaklad, in nobena beseda, nobeno reklo bi mu ne ušlo. Naši slovanski bratje na severu in jugu, ki nas imajo še za docela ponemčene in — mi sami bi ostrmeli nad svojim izdavnim podedovanim bogastvom. Kmalu bi mrgolelo dobrih kranjskih knjig vsake vrste!¹⁶³ Za stolico slovenskega jezika, o kateri je vedel, da je že med leti 1795.—1797. pod Debevcem obstajala na ljubljanskem bogoslovju in izza prvih devetdesetih let tudi v Pragi in Požunu za češčino in slovaščino, se je Kopitar neprestano potezal in jo večkrat omenjal v pismih Dobrovskemu in Zoisu. Sčasoma je upal dobiti poslušna ušesa tudi pri vladi. Dne 1. junija 1814. je pisal Zoisu, da ga ravnatelj dvorne biblioteke, dvorni svetnik Ossolinski, pri vsaki priliki odlikuje in da ga ljubijo tudi starejši soksriptorji, «v kolikor to zavisi od njega», nadaljujoč: «Ko bom enkrat imel glas v zboru dvorne knjižnice, bom mogel kaj prispevati k ustanavljanju in izboljšanju slovanskih šol v Avstriji; na ta način dobim delokrog, ki si ga želim in ki si mu upam delati čast.»

V zmislu teh Kopitarjevih načrtov je stopil v akcijo daroviti učenec dunajskega slavista, Ravnikar, študijski ravnatelj v Ljubljani, ki si je bil globoko k srcu vzel gori navedeno mesto v Kopitarjevi slovnici. Dne 10. avgusta 1815. je ljubljanskemu guberniju predlagal ustanovitev take stolice, in s cesarskim odlokom z dne 15. decembra 1815. je že dobila ljubljanska bogoslovna javna učilnica slovenščine, prostovoljno dostopna za vsakogar in obvezno za bogoslovce in vse one, ki poslušajo poduk v kmetijstvu. O Veliki noči dne 16. aprila 1817. je pričel s predavanji na tej stolici Metelko, semeniški duhovnik in Ravnikarjev učenec, po verskem nazoru epigonski janzenist. Ves vesel je javil Kopitar Dobrovskemu dne 23. marca 1817.: «... cathedram carniolanam jam habent a paschate, docet Metelko (Dolenec), Ravnikari discipulus, optima spei.»¹⁶⁴ A Ravnikar si ni bil vzel k srcu samo Kopitarjeve najsrčneje želje po ustanovitvi stolice za slovenski

¹⁶³ Kopitar, Grammatik, str. 53—56.

¹⁶⁴ Istočniki, I., str. 424.

jezik, ampak tudi njegovo kategorično zapoved, da mora slovenski pisatelj vzeti svoj jezik k m e t u iz ust, ne pa meščanu. V tem oziru je on sam praktično — Kopitar je bil samo genijalen teoretik! — v roke vzel pionirski prapor, začel pisati svoje nabožne knjige glede izrazoslovja in zlasti tudi glede dikcije in skladnje kolikor mogoče tako, kakor govori preprosti seljak na deželi. Na tak način je postal Ravnikar oče slovenske proze. In za njim ni šel samo njegov prvi učenec Metelko, ampak tudi Jerin, Burger, Zalokar, Potočnik... cela dolga vrsta nabožnih pisateljev in pridigarjev. «Kmaló je prišlo kajt dobro pisanih slovenskih bukev na dan, in duhovni govori na prižnicah so bili prosti gnusne soderge in v lepši in čistejši slovenščini zglasovani.»¹⁶⁵

Vsi ti možje so bili od prvega do zadnjega strogi, rigorozni — janzenisti, izvzemši njih daljnjega protektorja — Kopitarja. Ta se je že v začetku drugega desetletja XIX. stoletja pogosto norčeval iz janzenizma Zupana, najučenejšega pristaša te verske struje, zdaj pa se je — dasi je bil iz Zoisovega kroga in po svoji naturi skozi in skozi humanist — v tem desetletju dunajskih redemptorističnih pridigarjev rahlo približeval liguorijancem, vendar pa nikakor še jezuitom, čakajočim v ozadju, da vzemo v roke dediščino Hoffbauerjevih restavracijskih katolikov. Dne 27. marca 1816. se Kopitar še jako značilno izpoveduje Zupanu: «Equidem si extremo opus est, malo jansenisticum, quam laxisticum; sed — virtus est medium vitiorum, et utrimque reductum!»¹⁶⁶ Iz te izpovedi vidimo, da je bil Kopitar še vedno pristaš zmerne «zdrave sokratične filozofije» in samo v skrajnem slučaju, ako bi se moral izreči za kakšno krajnost, pripravljen: stopiti rajši na stran janzenistov, nego jezuitov. To ali ono krajnost v naziranju je bil pripravljen priznati samo v slučaju, ako bi se zanj izrekel vladar («imperii causa»). Iz tega razloga je tudi pozneje stopil na stran jezuitov, ko je njih stranka zadobila moč pri vladi. Pravoveren in popoln pristaš naših janzenistov torej Kopitar ni bil, pač pa so janzenisti šli za njim čez drn in strn, ne samo v tem, da so mu tako sijajno udejestvili omenjeni dve točki njegovega življenjskega programa glede poduka in pisanja slovenščine, kakor mu ga je lepše udejestvil samo še Vuk glede srbščine, ampak tudi v tem, da so si ž njim vred nad deset let

¹⁶⁵ Marn, Jezičnik, IX., str. 4—5.

¹⁶⁶ Istočniki, II., str. 267. — Zadnja polovica stavka je citat iz Horaca (Epist. I., 18, verz 9).

ubijali glave, kako bi iznašli za Slovence novi nekombinirani črkopis, ki naj bi ga potem prevzeli še drugi katoliški Slovani Avstrije. Ta črkopis, nekak večnji Kopitarjev «konjiček», je imel postati vidno znamenje in nekaka završitev Kopitarjevega avstro-slavizma. — Kopitar je neprestano silil v Dobrovskega, da bi mu ga pomagal iznajti in sankcionirati, a brez uspeha; končno je leta 1820. ob priliki Dobrovskega poseta na Dunaju, pozval tja kopico slovenskih svojih pristašev, med njimi tudi Metelka. Tako je nastala metelčica, ob kateri sta se imela skoro ostro spoprijeti dva okusa in dva — svetovna nazora. 405

A preden sta trčila drug ob drugega Kopitarjeva politika v zvezi z epigonskim kranjskim verskim janzenizmom ter filozofsko-literarni, svobodni in posvetni romantizem Čop-Prešernov, je poizkusil napraviti sunek proti janzenizmu faktor, o katerem se je mislilo, da je na Slovenskem že za zmerom mrtev, kateri pa je faktično imel po kratkem neuspehu zavladati čez par desetletij v zvezi z naraščajočo enako strujo v Avstriji po vsem Slovenskem. Ta faktor je bil stari meniški, jezuitski, frančiškanski, kapucinski itd. katolicizem, ki je bil zatrl našo reformacijo, ki je gospodoval v naši katoliški dobi in bil v osebi Marka Pohlina legel v grob, nad katerim sta si roke podala zavladavša prosvetljenost in janzenizem. V grobu s tem katolicizmom so ležali razni katoliški redovi, njega nositelji, zlasti jezuiti. Edini frančiškani so še životarili na tem grobu in poizkušali v pridigah — P. Paskal Škrbinec! — in igrinah — Kopitar pravi: «vodeviljih» — rahlo opozicijo zoper «freigeiste, frejvirce, frejvirstvo»¹⁶⁷ in modrijanstvo. . . Takrat je na Dunaju začel zmagovati p. Hoffbauer in utirati pot redemptoristom ali liguorijancem, predhodnikom jezuitov, sveta Štolica je leta 1814. zopet obnovila red očetov jesusovcev, francoska restavracijska literatura Chateaubrianda, de Maistra, de Bonalda, Ballancha, za katero so stali jezuitje, je začela na razvalinah revolucij in vojn slaviti lepoto in moč rimske legitimitete, Metternich, glava «svete aliance», se je začel približevati Rimu in je končno leta 1821. dovolil jezuitom vstop v Avstrijo. Okoli Hoffbauerja se je na Dunaju tesnila ne samo konvertitska nemška romantika iz Metternichove dvorne kancelije, ampak ob njem se je zbiral v večernih urah tudi krog univerzitetnih dijakov, med njimi oni Rauscher, ki je leta 1819. po več urah, prebitih s Hoff-

¹⁶⁷ Prim. Marn, Jezičnik, XXIII., str. 32.

bauerjem v molitvi in meditaciji, sklenil Bogu služiti «ne v mračni pobožnosti, ampak v milem, ljubkem veselju». Takrat se je tudi na Slovenskem pojavilo par malih Hoffbauerjev z razločnim namenom, da razdere in razrahlja vezi strogega janzenizma z vedrim, socialnim, «laksnim» naukom jezuitov in drugih redovnikov. Prvi slovenski Hoffbauer se je imenoval Mihael Hofman in je bil že starejši mož. Sredi XVIII. stoletja se je bil izšolal pri jezuitih in je postal kanonik v Novem mestu. Tu je preveč prijateljaval s frančiškani, s čimer ni bil zadovoljen njegov predstojnik, jožefinski prošt Peršič. Za časa francoskega medvladja, ko je bil novomeški kapitel odpravljen, se je potikal po raznih gorenjskih župnijah. V dobi, ko je bil moral tudi na Kranjsko že prodreti glas o delovanju dunajskega ljudskega apostola, je začel tudi Hofman med leti 1818.—1826. v Kranju in pri frančiškanih v Ljubljani prirejati ljudske misijone ali duhovne vaje.¹⁶⁸ — Drugi slovenski izraziti ljudski apostol, ki se je poizkusil kakor Hoffbauer na Dunaju proti jožefincem udejestviti na Kranjskem proti jožefincem in janzenistom, je bil Friderik B a r a g a. Svojo kariero je pričel podobno kakor Rauscher in jo končal docela drugačno. Kot jurist dunajske univerze je namreč tudi on pripadal k dijaškemu krogu Hoffbauerja, zahajal k temu redemptoristu na razgovore in k izpovedi. Kakor Rauscher je tudi on prestopil od juristarije na bogoslovje. Leta 1823. je postal duhovnik. V svoji prvi kaplanski službi v Šmartinu pri Kranju je poizkusil v duhu dunajskega svojega učitelja obnavljati oni način verskega udejestvovanja, ki sta ga bila pred štiridesetimi leti odpravila jožefinizem in janzenizem. Ustanovil je bratovščino «srca Jezusovega» in organiziral versko vnete ženske v družbo «kronaric Matere Božje». Pri prvi bratovščini je imel za pomagača nekega črevljarja iz ljubljanskega Gradišča, v drugo pobožnost pa je sprejemal članice sam in jim posojal svojo rokopisno knjižico «Bukvize kronarz Matere Boshje». Tem članicam je tudi kupoval črne, višnjeve in bele rute, da je ž njimi izpodrival rdeče. S tem je seveda nastopal pravtako proti «mesenosti», kakor so to delali oni janzenisti, ki so postajali moralno vedno mrkejši in strožji, odkar je ob njih strani kopnelo njih prejšnje zavezništvo, jožefinsko prosvetljenstvo. Toda janzenisti so bili zoper vsak vnanji pomp, ceremonijalni in socialni verski hrušč in trušč, oni so hoteli,

¹⁶⁸ Prim. dr. Gruden, Janzenizem v našem kulturnem življenju, Čas, X., str. 188.

da si človek krepí svojo vero v srcu, ne pa v vnanjostih bratovščin in organizacij. Zato so odobravalí, da je jožefinizem odpravil vse bratovščine in jih reducirál «nur auf eine, nämlich jene der thätigen Nächstenliebe». A Baraga je bil mnenja, da je bilo s tem odpravljeno nekaj, «kar je bilo dobro, in uvedeno marsikaj, kar ne nadomesti starega dobrega», kakor se je izrazil v preskavi, ki mu jo je naprtíl jožefinski škof Wolf.¹⁶⁹ Wolf takrat najbrž še ni vedel, da tudi že na Dunaju v Metternichovi dvorni kanceliji izpodriva ta jezuitska Hoffbauerjeva struja, ki jo tu med vnetimi ženskami uvaja Baraga, prejšnje državno verstvo jožefinizma. Par let pozneje je v Zupanovem slučaju že nastopil v intencijah te smeri, ki jo je tu v Baragu preganjal! Baragu je stopil v pot pač v zavesti, da ne bo imel pri tem drugega zoper sebe, kakor kvečjemu skromni frančiškanski red, v katerem edinem je že nad štirideset let za silo životarila ta verska struja.¹⁷⁰ Glede karakteristike Wolfa v Zupanovi pravdi pa sem mnenja, da se škof-jožefinec v tem slučaju ni postavil po robu najučenejši glavi slovenskega takrat še splošnega janzenizma tolikanj iz tega vzroka, ker je morebiti začutil, da je začela v Metternichovi kanceliji pihati jezuitska sapa, s katero je kesneje l. 1850. — kakor smo videli — tudi on potegnil, marveč Zupanu je kot eleganten svetovnjak (kakršén je bil Wolf v vsem svojem nastopu) najbolj zameril njegovo v obleki in občevanju nemarno čudaštvo.¹⁷¹ Do dvajsetih let dalje so se sicer tudi že naši duhovniško-uradniški jožefinci v tajnih aktih borili zoper «sektantski duh»¹⁷² mračne, člo-

¹⁶⁹ O škofu Wolfu je pisal dne 10. aprila 1824. Čop Terleju: «Zum Bischof von Laibach ist ernannt worden — der Gubernial-Rath Wolf von Triest — kaj fe ti sdi? Pa fhkoda ko bi govoril, fej vem de ravno tako mílilih, kakor jeít.» (Objavil Žigon v «Carnioli», I., str. 217.)

¹⁷⁰ Baragov župnik Kalan je Wolfu poročal, da je bil Baraga zapeljan «nur durch frömmelnde Weibspersonen, den bekannten Schuster von der Gradischa-Vorstadt, meistens aber durch das gegebene Beispiel des Franziskaner-Convents zu Laibach». (Glej moj članek «Baraga med jožefinci in janzenisti» v «Zborniku» MŠ., IX., str. 13.)

¹⁷¹ Prim. Wolfovo poročilo (ibid., str. 17—19), v katerem se mož šele na drugem mestu obrača zoper Jahnova dva učbenika, ki ju je Zupan že dolgo rabil pri svojih predavanjih, pristavljajoč, da to ni prav, ker ju je «vlada po pravici odpravila».

¹⁷² Za «sektante» niso prejšnji jožefinci nikoli smatrali janzenistov, kakor niso svoje verske smeri smatrali za posebno avstrijsko državno cerkev; sedanji Metternichovi jožefinci so že toliko «rimski», da govoré o «sektantstvu» svojih nekdanjih zaveznikov.

vekomržne stranke, ki težko blaži in kljubuje nalik angleškim prezbiterijancem, istotako malo se ozirajoč na spoštovanje postavne cerkvene kakor tudi najvišje državne oblasti, razen če jo morebiti rabi v svoje svrhe». ¹⁷³ Janzenista Zupana ni obsodil tolikanj Wolf, temveč dunajska študijska dvorna komisija, katere poročevavec, profesor dogmatike Pletz, je sicer res pristavljajal, da se škof Wolf trudi, da odpravi kranjski janzenizem, ¹⁷⁴ a ljubljanski policijski predsednik Sicard je prihodnje leto referiral na Dunaj glede škofa nekaj čisto drugega: «Velik del tukajšnje duhovščine se nagiblje na stran janzenistov. Ti so si izkušali polagoma pridobiti tal, kar se jim je tudi posrečilo, ker je bil knezoškof popustljiv ob času, ko so si nekateri dovolili, delati mu očitke o njegovem brežhibnem vedenju, in ni dovolj poudarjal svojega neodvisnega stališča. Dajal je namreč izpočetka soareje, h katerim je vabil tudi dame. Zavoljo tega so mu delali nekateri grajalne očitke, ki jih je tudi vpošteval s tem, da je soareje opustil. Ker pa je prirejal knezoškof še vedno slednji večer v svojem stanovanju partijo na karte, katere se udeležujejo vsak dan grofica Stubenberg, grofica Lichtenberg in upokojeni major Eschermann, je dal s tem zopet priložnost za nove opazke, katere se sicer ne delajo knezoškofu naravnost v obraz, pač pa se razširjajo pod roko in se pečajo s škofovimi intimnim razmerjem do grofice Stubenberg, in kakor se je dognalo, so nekateri tako predrzni, da ne imenujejo te dame nič drugače, kakor škofica». ¹⁷⁵

392 Iz vsega tega vidimo, da Gruber in Wolf, oba ljubljanska škofa 20ih in 30ih let, torej dobe, v kateri so pri dunajskih centralnih uradih zamenjavali prosvetljene jožefince, nekdanje prijatelje janzenistov, vedno bolj pravoverni možje rimskega kova, nista mogla odločno nastopiti proti janzenizmu, prvi kot «lavirer» in nekdanji framazon, drugi iz ozirov na svoje privatno življenje, dasiravno sta bila že oba «Rimljana», seveda v prvi vrsti «dunajska».

398 V Baragovem slučaju iz leta 1828. je škof Wolf nastopil v zmislu še starega, neizpreobrnjenega jožefinizma. Barago je namreč premestil za kaplana v Metliko med najmrkejše janzenistične duhovnike, ki so ga dejansko preteпали ¹⁷⁶ in sujali, vsled česar je

¹⁷³ Zbornik MS., IX., str. 10.

¹⁷⁴ Ibid., str. 27.

¹⁷⁵ Veda, I., str. 70.

¹⁷⁶ Prim. Benkovičev spis v «Voditelju», IV., str. 501.

za Ameriko
 vneti Hoffbauerjev učenec zapustil domovino in odšel misijonarit Indijancem v Ameriko. V istem času je drugi Hoffbauerjev učenec, Rauscher, bil že glavni svetovayec Metternichov in je šel že velikim častem (vseučiliškega profesorja, cesarjevičevega vzgojitelja, škofa in kardinala) in še večji vlogi, namreč vlogi premagavca jožefinizma, nasproti. Baraga ni zapustil na Slovenskem sicer nobenih direktnih učencev, samo nekaj knjig (med njimi dolgo časa najpopularnejši slovenski molitvenik «Dušno pašo»), a deloval je v Avstriji njegov součenec iz Hoffbauerjeve šole, Rauscher, in primerno vplival tudi na naše bogoslovne študije, iz katerih je skoro izšel mož, ki bi se mogel imenovati posreden Baragov učenec — Luka Jeran. Ta mož, v katerem se je poosebil duh Rauscherjevega konkordata, je pravi premagavec jožefinizma in janzenizma na Slovenskem. In samo pri popolni neobdelanosti zgodovine slovenskega duševnega, filozofskega in religioznega razvoja se je moglo dogoditi, da so se v naši znanstveni literaturi¹⁷⁷ poizkusili imputirati janzenistični nagibi in elementi baš onemu možu, ki je ž njimi pri nas najradikalneje pometel.

Teran
 aragon
 embagat
 177
 tje
 preden vstopimo v svetišče najlepšega in najvišjega — dasiravno bolj akademskega, ne širokega in v ljudske mase ne segajočega — pokreta slovenskega duha, Čop-Prešernovega romantizma, se prestavimo v duhu v začetek dvajsetih let prejšnjega stoletja in si dajmo na podlagi dosedanjih naših ugotovitev račun o konstelaciji takratne naše duševnosti. Prosvetljenstvo je bilo l. 1819. s Zoisom in Vodnikom umrlo. Prvotni visokoumni janzenizem Herberstein-Japljev, ki je nekdam, zatopljen v svoja religiozna doživljanja, oprta na francosko portroyalsko literaturo in po prosvetljenstvu očiščena od primesi popularnih koncesij ljudskim instinktom, dobro izhajal s prosvetljeno Jožefovo doktrino, je z jožefinizmom vred kopnel. Kot samotni njegov preostanek je štrlel še edini Zupan, podoben čudaški, neotesani gori učenosti, v slovensko javnost in čakal, da se spopade z oficialnimi zastopniki cerkve in ž njih vladnimi pokrovitelji, že precej razjožefiniziranimi prilagodljivci. Janzenizma je bilo sicer še vse polno na Slovenskem, ta to ni bil več Francoz, ampak pravi pravcati Kranjec, ni bil več individualni, filozofsko izšolani vernik, ki se je oprt ob

¹⁷⁷ Prim. dr. Grafenauerja Zgodovino novejšega slovenskega slovstva. I., str. 148, in še posebej istega pisatelja članek «Jeranov problem», Dom in svet, XXX., str. 12. — Pravilnejšo sodbo o Jeranovem razmerju do janzenizma razvija dr. A. Ušeničnik v «Času», XI., str. 98—119.

sv. Avguština po robu postavljaj jezuitskemu univerzalizmu. Tedanji naš kranjski janzenist je bil prejšnjega našega francoskega janzenista epigon, ki si je bil ohranil iz visokih duševnih darov svojega prednika edinole kulturno najnesimpatičnejšo lastnost, moralno tesnosrčnost, izpremenivši jo v mrki zelotizem. Edino simpatična in kulturno velepomembna je bila vloga, ki jo je slov. janzenizem vršil v Kopitarjevem imenu in njegovem načrtu vzkresitve Slovencev kot naroda. Kakor vemo, se je Kopitarjeva formula glasila: Slovenec je samo še kmet, pa kaplan in župnik, torej duhovnik; zatorej naj poslednji vzame kmetu iz ust pristni in nepokvarjeni jezik, ga naj soglasno s Kopitarjevo slovnico spravi v gramatično pravilni sklad s staroslovenščino in drugimi slovenskimi jeziki, obogati in osveži literaturni jezik na podlagi vseh slovenskih dialektov (Kopitarjeva jezikovno «zedinjena Slovenija!»), in v tem jeziku naj piše samo to, kar zanima kmeta in kar kmet rabi. Kopitar je za svojo osebo pač mislil, da potrebuje preprosti seljak poleg nabožnega slovstva tudi nekaj posvetne literature, v prvi vrsti one, ki jo je sam snoval od pamtiveka, in ki se nam je ohranila kot narodno blago. Njegov najposlušnejši učenec, Vuk Karadžić, je prevedel v prosto srbščino sv. pismo ter nabiral in izdajal narodne pesmi in pripovedke. Slovenski učenci dunajskega pokrovitelja pa so stvar razumeli v zmislu svojega janzenistično-epigonskega obskurantstva in so mislili, da potrebuje slovenski kmet samo molitvenikov in kvečjemu še kakšnih utilitarnih kmetijskih bukev. Narodno blago je v Kopitarjevem zmislu malce nabiral edini prosvetljeni janzenist Zupan, obskurantski¹⁷⁸ janzenisti pa so se v posvetnem slovstvu povzdignili kvečjemu do kakšne moralistične basni ali do istotake Krištof Schmidove «male povesti». — Tretja duševna struja, redovniška, je delovala bolj z govorno, nego pisano besedo, s pridigami, bratovščinami, socialnimi pobožnostmi in se je pri teh prireditvah in v molitvenikih, izdanih kot pomagala za te prireditve, posluževala pokvarjenega vulgarnega jezika brez slovničnih ambicij.

¹⁷⁸ «Obskurantski» ni nikakšna psovka, kakor je svoj čas menda mislil dr. Lončar, ocenjujoč moje stališče nasproti drju. Mahničju in njegovi kulturni struji na Slovenskem (prim. «Veda», IV., str. 459, predzadnji stavek). To je literarnozgodovinski terminus technicus za kulturne delavce in struje, predpisujoče ljudskemu ali narodnemu pisatelju za merilo in ravnilo, preko katerega ne sme stopiti — zgolj mišljenje in okus ljudskih mas.

To niso bila tla, ki bi bila iz njih organsko zrastle visokoumna posvetna literatura in vzcvetla poezija. Da je takratno slovensko duševnost ipak visoko in sijajno vzbočil poetični val, je moral priti sunek od drugod in zraven je morala ta sunek v našo dušo lansirati mogočna individualnost. In res je prišel ta sunek iz antike in filozofske nemške romantike; podelil pa ga je naši narodni psihi Matija Čop in izoblikoval France Prešeren.

Čopovo glavno zanimanje tvorijo jeziki, vendar ne — in to je razloček med njim in Kopitarjem — jeziki kot stavba sama na sebi, marveč jeziki kot shramba človeškega duševnega ustvarjanja. Bolj nego jezikoslovje zanima Čopa literatura. O Kopitarju skoraj ne vemo, dali je kdaj hodil v gledališče. Čop pa že v prvem ohranjenem nam pismu, ki ga piše nekaj tednov po svojem prihodu na dunajske visoke šole, poroča, da je rad zahajal že kot ljubljanski gimnazijec h gledališkim predstavam, da je na svojem popotovanju na Dunaj porabil poldrugodnevni odmor v Gradcu v to, da je tam videl tri predstave, ki jih z značilno kritično samozavestjo označuje kot dolgočasne. Tudi prvi dunajski vtiski, ki jih sporoča svojemu ljubljanskemu profesorju Ramovšu, se tičejo gledališča in literature. Veliko manj ga zanimajo ostale znamenitosti Dunaja, o katerem pravi, da mu «ne bo tako skoro popolnoma všeč». Zaupnih duš pogreša, sam sebi se zdi kot v gozdu drevo med drevesi, ne zanimajočimi se drugo za drugo. Med sodijaki ni inozemcev, na katere se je najbrž veselil, da bo lahko občeval ž njimi pri svojem razsežnem jezikovnem znanju, prinešenem iz Ljubljane. Zato živi «povečini zase in za knjige», obiskuje obe javni in dve izposojevalni knjižnici in vedno bolj se mu zdi, da «zanj ne bo lepšega življenja, kakor tiho življenje kaplana na deželi». Pri dobri, stari kranjski mamici stanuje, živeč od instrukcij, ki so se takrat na Dunaju lahko dobile.¹⁷⁹ Zdi se, da Čop ni sledil samo materini želji,¹⁸⁰ ko je po enoletnem dunajskem študiju l. 1817. vstopil v ljubljansko bogoslovnico, ampak svoji misli, da bo mogel v «tihem življenju kaplana na deželi» živeti med knjigami, med edino družbo, ki mu je bila po srcu. Večjih družeb v podobi stalnega gostilniškega omizja, veselih družeb, posvečenih dovtipu, poeziji in — vinu, se je Čop izogibal in vina

¹⁷⁹ Zbornik MS., VI., str. 170—171.

¹⁸⁰ Prim. Levec, Odlični pesniki in pisatelji slovenski. Zvon, V. (1879), str. 99.

sploh ni pil. Ko je bil po prihodu iz Lvova že eno leto v Ljubljani profesor, je pisal dne 7. julija 1828. svojemu italijanskemu prijatelju Saviu v Benetke: Zdravnik «mi svetuje, da se moram bolj gibati in malo vina piti pri obedu (kar sem sicer po navadi opuščal) in več občevati z ljudmi (svèt, ki ga morem tukaj težko izpolniti, ker nimam tukaj nikogar, čigar družčina bi mene ali kogar bi moja družčina posebno zanimala...).»

Čop je poznal eno veliko strast, namreč strast za študij in knjige. Kot dunajski dijak je že l. 1817. razen v univerzitetni biblioteki in izposojevalnicah mnogo tičal zlasti v tamkajšnji dvorni knjižnici,¹⁸¹ ob kateri priliki se je brezdvomno osebno seznanil tudi s svojim znamenitim rojakom, skriptorjem Kopitarjem. Kot profesor lvovske gimnazije je porabil takoj prve vélike počitnice l. 1823. v to, da je popotoval na Dunaj študirat v isto knjižnico literaturo.¹⁸² Že jako zgodaj je začel tudi sam nakupovati knjige in zbirati svojo lastno knjižnico. V ta namen je obračal vsak vinar, ki mu je preostajal od njegove plače. Da si poveča svoj fond za nakupovanje knjig, je tudi prevzemal poduk v jezikih po privatnih hišah. O svojem profesorjevanju na Reki pravi sam, da mu je nakladalo mnogo šolskih opravil, da pa je kljub temu «moral žrtvovati še nekatero uro privatnemu podučevanju, da si kupi vsaj nekaj najpotrebnejših knjig, katerih nedostatek je tam močno občutil».¹⁸³ Na Reki je bil za stanovanje in hrano domači učitelj v hiši nekega Tomašiča (brata takratnega dalmatinskega gubernatorja), čeprav je bilo njegovi tihi naturi «otepanje z otroki jako težavno».¹⁸⁴ Lvov je bil zanj vabljivo mesto, ne samo zato, ker je imelo to mesto «univerzo, akademijo, dve gimnaziji itd. in 50.000 prebivavcev, med njimi znatno plemstvo in bogato trgovstvo», ampak tudi zato, ker bi si tam vsaj z jezikovnimi lekcijami lahko mnogo zaslužil.¹⁸⁵ Kot profesor in kesneje bibliotekar v Ljubljani je dajal Čop raznim osebam privatne ure v najrazličnejših jezikih. Dne 13. januarja 1832. piše Šafaříku, da je zamenjal v Ljubljani službo humanitetnega profesorja za bibliotekarsko, za «ein mir mehr zusagendes Geschäft».¹⁸⁶ A to mu je bila samo po

¹⁸¹ Veda, IV., str. 225.

¹⁸² Ibid., 105.

¹⁸³ Ibid., 103—104.

¹⁸⁴ ZMS., VI., str. 173.

¹⁸⁵ Ibidem.

¹⁸⁶ Prim. tudi Veda, IV., str. 108.

nagnjenjih, ne pa po dohodkih ugodnejša služba; zakaj tudi v tej službi je bil primoran, izgubljati mnogo časa z jezikovnimi lekcijami. «Sedaj dajem eno francosko lekcijo po nemško in eno italijansko po francosko pri tukajšnjem [ljubljanskem] gubernatorju . . . eno angleško po nemško in eno nemško po italijansko (neki Rimljanki), vsako po 3 ure na teden in bom moral prihodnjič prevzeti še eno angleško po angleško (s sinom tukaj živečega Angleža), človek izgubi s tem veliko časa in nima bogve kaj od tega. In tako komaj utegnem, da bi kaj pametnega delal, posebno ker rad porabljam znatni del svojega časa za lastno čitanje . . .»¹⁸⁷ Denar, ki si ga je tako služil, je uporabljal predvsem za nakup knjig. Dne 7. julija 1828. je pisal Saviu: «Za lepe knjige, ki ste si jih Vi nakupili v Benetkah, Vas zavidam. Jaz za svojo osebo pač še vedno izdajam mnogo denarja za knjige; sedaj jih naročam z Dunaja, sedaj iz Lvova, sedaj iz Trsta.»¹⁸⁸ Kot strasten zbiratelj in požiratelj/knjig je bil Čop znan vsem, ki so bili ž njim v dotiki. Dne 8. marca 1828. mu je pisal njegov ožji rojak Golmajer iz Istre: «Kakor razvidim iz Tvojega pisma, si še vedno tako zateleban v knjige, kakor si bil.»¹⁸⁹ To njegovo glavno strast zbada tudi znani Prešernov sršen:

«V Ljubljani je dehur, ki noč in dan žre knjige,
od sebe pa ne dá najmanjši fige.»

Kot človek, ki se rajši pomenkuje s knjigami nego z ljudmi, je bil Čop bolj zase premišljujoča natura, uživajoča življenje in njega lepoto bolj v destilirani obliki literarno fiksiranih misli in čuvstev, nego v neposrednem konkretnem doživljanju od osebe do osebe, od ust do ust. Umevno je, da so imela na takega človeka, ki je živel bolj v sebi nego v svetu, njegova duševna razpoloženja večji vpliv, nego ga imajo po navadi na človeka, ki ima odprte čute za pester pojave vnanjega sveta. Odtod se dá razlagati, da piše Čop nekomu že dne 1. marca 1820., torej še pred svojim odhodom v svojo prvo službo na Reko: «. . . es ärgerte mich, dass ich mich so sehr von meinen Launen beherrschen lasse».¹⁹⁰ Pretežno bivanje in zaposlenje v abstraktnem svetu je povzročalo, da je bil

¹⁸⁷ ZMS., I., str. 120—121.

¹⁸⁸ Veda, IV., str. 382.

¹⁸⁹ Čopova zapuščina v ljub. licejki.

¹⁹⁰ Koncept pisma v zapuščini.

precej otopel za menjajoče se realne dogodke obdajajočega ga sveta, ali da je bil — kakor zatrjuje sam o sebi na več mestih¹⁹¹ — «raztresen». Od preobilnega recipiranja ni lahko prehajal k produciranju, lastnost, ki jo je z avtokritično strogostjo imenoval *X. h* «lenobo in nagnjenje do odlašanja». Dne 13. januarja 1832. je pisal *X. h* Šafaříku: «Jaz sem pravzaprav nekoliko len človek, ki delo rad odlašá.» In 15. oktobra istega leta se je obtožil istemu adresatu: «Jaz sem len, raztresen človek in odlašam vse na jutri, od poletja na zimo.» A v svojem zadnjem pismu Šafaříku z dne 26. februarja 1834. se je izrazil o svojem značaju, dejanju in nehanju takole: «To zimo živim v takšni raztresenosti — zaposlenost tega ne morem imenovati — da nikakor ne morem priti do kakšne pametne stvari. Razen biblioteških opravkov ne delam drugega, kakor da dajem jezikovne ure, vsak dan približno pet ur, ki mi pa jemljejo z letanjem tja in nazaj najmanj sedem ur časa.» *X. h* Dalje piše Čop Šafaříku, da si mora to zimo — najbrž ravno za nakup knjig, mogoče tudi za vzdrževanje študirajočih dveh bratov *Čop* in sestre Marije, ki mu je gospodinjala — zaslužiti s temi urami več, nego znaša njegova plača. Potem nadaljuje, da bi si bil potrební denar zaslužil tudi z literarnim sodelovanjem pri dunajskih «Jahrbücher der Literatur», ko bi se ne bil zaradi «Čbelice» in *Čop* 396 metelčice sprl s Kopitarjem, dostavljajoč za njegov značaj jako karakteristične besede: «... woraus ich mir freylich um so weniger mache, da mir das halbe Faulenzen der Sprachmeisterey besser behagt,* und am Ende auch einträglicher ist. Von literarischem Ehrgeiz aber findet sich ohnehin in mir nicht ein Funken.»¹⁹² *X. h*

¹⁹¹ ZMS., I., str. 100, 124, 130.

¹⁹² Ibidem, str. 130.

(Dalje prihodnjič.)

Dr. IVAN PRIJATELJ:

DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV. (Dalje.)

- Nes ta pičnjoti spisek je Čoposlova -

Nagoni in pogoni za duševno produkcijo so pri različnih ljudeh različni. Najmogočnejši nagon je pač elementarna in silna želja po oblikovanju tega, kar se trga iz tvoje notranjosti, da dobi vnanji izraz. A za neposredno vzpodbudilo in sprožilo duševnega dela služi seveda najprej ugodje, ki ga ima sam človek nad svojim delom, potem pa tudi veselje nad priznanjem od strani drugih, torej literarna ambicija. Ta poslednji motor, ki temelji v ljubezni do sebe, je torej Čopu popolnoma manjkal. To dejstvo nam tudi do neke mere lahko služi v razlago za njegovo «pero praznovajoče».

A močnejši nego ta zadnji pogon deluje v naturi duševnega delavca prvotni nagon, elementarna potreba po doumevanju in oblikovanju. Ta nagon pa se je pri Čopu izživljal na široko zsnovani prvi njegovi stopnji, na receptivni, tako da mu ni preostalo bogve kaj razmaha za drugi njega štadij, za produktivni. Čop se je učil jezika za jezikom, požiral knjige v vseh znanih mu jezikih, kupičil v svojem duhu filološko-literarne in estetske vednosti. V ta namen je uporabil že v mladosti večino svojih nemajhnih nagonskih energij. Prišedši potem v zrela leta, v dobo produkcije, se je začutil trudnega ne samo za proizvajanje, ampak celo za novo razširjanje svojega znanja. Ko ga je njegov prijatelj Savio vprašal, ali ne misli k svojemu obširnemu znanju jezikov pridružiti še izučenje orientalskih jezikov, mu je pisal Čop dne 31. januarja 1828. značilne besede: «Na orientalske študije, posebno na študij sanskrta, sem pač pogosto mislil, toda zaenkrat imam malo poguma, da bi se česa takega polotil; mislim, da je moja moč zlomljena, z menoj pojde navzdol — jaz sem v mnogih ozirih nesrečen.»¹⁹² V tem položaju bi bil zmožen vzpodbosti njegov zdelani in utrujeni nagon edino kak čuvstveni dražljaj, kaka ostroga ljubezni ali ogorčenja, torej sovraštva...

¹⁹² Veda, IV., str. 108.

Toda čuvstvo ljubezni, ki bi bilo zmožno razmahniti njegove produktivne sile, je bilo pri njem izpodrezano in podlomljeno, in sicer na polju erotične ljubezni: O Čopovem čuvstvenem življenju nam je bilo do zadnjega časa prav malo znanega. Nedavno pa je našel dr. Žigon v Levčevi zapuščini zanimiv dokument, ki je toliko dragocenejši, ker je potekel iz Prešernovega peresa. Ta Prešernov dokument in neka Čopova pisma¹⁹³ nam nudijo vpogled v čuvstveno kamrico «v mnogih ozirih nesrečnega» Čopa.

Čop je bil prišel v jeseni 1820. za profesorja na Reko. Trindvajsetletni mladi mož je tu dobil vstop v hišo in družino angleškega trgovca Mosesa Mossingtona, v kateri je podučeval francoski jezik. Ta družina se je že po enem letu preselila z Reke v Benetke, Čop pa leto kasneje v Lvov. A kljub veliki oddaljenosti je ostal Čop v pismenih stikih z Mossingtonovimi, zatrjujoč, da se čuti «zelo navezanega» na v s o obitelj (pismo z dne 6. aprila 1822.). Na Čopove dopise je odgovarjal povečini najstarejši Mossingtonov sin. Polagoma pa je Čop iz opreznega izraza: «na v s o obitelj» še posebej izločil eno osebo družine, najstarejšo (a vendar še jako mladostno) hčerko «Miss Mary» in že natančneje opredelil svoje razmerje do nje, ki je bilo razmerje tihe, a najbrže vroče — ljubezni. Dne 21. marca 1823. je k pismu, naslovljenemu na najstarejšega brata, pripisal naslednji, nekoliko pogumnejši zaupni postscriptum: Izmislil sem si načrt, ki naj Vam ga izpovem. Meni se zdi prelesten, a bojim se, da se Vam zazdi nor. V tem slučaju Vas prosim, da molčite o njem; s tem me obvarujete smešnosti, ki se ji izpostavljam pred svojimi znanci... Moj načrt je torej ta, da zasnobim Vašo najstarejšo sestro. Ali strmite ali pa se smejete ob tem predlogu? — V nadaljnjih izvajanjih izkuša Čop ovreči razne morebitne ugovore, med katerimi navaja mladost devojke, o kateri meni, da je stara 16 let (imela pa jih je šele 15), oddaljenost od domačih, konfesijo, večjo ali manjšo nagnjenost njeno do njega, pristavljajoč o svoji vnianjosti, da zna sestra javaljne «ceniti bolj ko to druge lastnosti», denarno vprašanje, zatrjujoč, da mu ob deklici ni za denar, ampak za njene, njemu drage lastnosti. — Brat in starši niso zaenkrat nič povedali devojki o Čopovi snubitvi, češ, da je še premlada, ker je šele v petnajstem letu. Pustili so ga čakati in se nadejati do pri-

¹⁹³ Prim. drja. Žigona članek «Nov fragment iz Prešerna», Slovan XV., str. 127.

hodnjega leta. Med tem časom je Čop bratu deklice opetovano zatrjeval, da goji še vedno isto nagnjenje do njegove sestre. Delal je načrt, da o počitnicah 1825. obiše Mossingtonove v Benetkah. Takrat je pisal Mossingtonov sin Čopu svoje usodepolno pismo z dne 3. novembra 1824. iz Benetk v Lvov: «... oprostili boste, da se nisem preveč podvizal o stvari, ki je zame najmanj rečeno prav neprijetna; izkratka: opustiti morate vse misli na kakšno združbo z mojo sestro. Samoglavo dekcle se protivi spoznati pot do svoje sreče ter ima za vruga nekake romantične misli, da je pri izbiranju moža treba obojestranskega nagnjenja. Takega čuvstva da žona doslej ni čutila za nikogar; in ako bi ne občutila takega nagnjenja, da bi vse svoje žive dni rajša ostala sama, nego hotela premeniti svoj stan. Toda istočasno zatrjuje, da si šteje zelo v čast ter da jo jako veseli, ker mislite Vi tako dobro o nji; in prosi, da bodite preverjeni o njenem velespoštovanju do Vas, v trdnem upu, da si izvolite družico za življenje, ki bo bolj umela osrečiti Vas.»¹⁹⁴

S to odpovedjo mlade Angležinje je bila rahločutnemu Čopu vsekana srčna rana, ki se mu do smrti ni zacelila. O tem nam priča Prešeren, ki je bil pod svežim vtiskom Čopove smrti v svojo nemško pesem-obsmrtnico na nepozabnega druga zapisal naslednjo tercino, katero pa je pozneje iz cenzurnih ozirov zopet izključil, tako da do zadnjega časa ni bila znana:

«Nun ist vorbei der innern Stürme Toben,
Der Liebe Schmerz, er ist nun ausgelitten,
Die unerwiedert Dir die Brust gehoben.»

Čopovo srce je bilo s tem ljubezensko opustošeno, da mož dolgo več ni mislil na obnovitev razmerja do kake druge ženske. Dne 27. julija 1828. je pisal Saviu, da mu zdravnik iz zdravstvenih razlogov svetuje, «da se vsekakor oženi», k čemur je Čop pripomnil, da ima zoper ženitev «vsakovrstne pomiselke».¹⁹⁵

¹⁹⁴ Ibid., 119.

¹⁹⁵ Veda, IV., str. 382. — Šele o zadnjih letih Čopovih pripoveduje Ernestina Jelovškova, da je «Baragova nečakinja, vdova pl. Höffern, ljubila knjižničarja Čopa, ob čemer se je Baragovo pobožno sorodstvo silno zgražalo.» («Spomini na Prešerna», str. 129; prim. tudi Kopitarjevo pismo Metelku, Archiv für slav. Philologie, XXX, str. 468, in XXXII, str. 307.) O tej Čopovi zvezi z žensko sicer ne vemo bogve česa, a vendar izgleda (že po gori omenjenem «zgražanju» pobožnega sorodstva), da gre tu za bolj realistično razmerje,

Diferen
 V tem ljubezenskem navragiju je izgubil Čop svežost čuvstev in prožnost ljubezni tudi za druge predmete, ker mu ni bilo dano, kakor pesniku Prešernu, da bi bil to nesrečo svojega srca, ob kateri se mu je duh brezdvomno še dolgo mudil, izlil v duševne stvore in se ž nje oblikovanjem znebil nje težeče mōre. Ta nesreča mu je orala po srcu in mu jemala oni čuvstveni razmah, ki je predpogoj za vsako duševno ustvarjanje. Že izza mlada malo nagnjen k družabnosti, se je zapiral vase in v svoje knjige in omejeval svoje občevanje na najožji krog svojih prijateljev. Stalnih večernih gostilniških družb se Čop ni udeleževal, tudi onih ne, v katere so zahajali njegovi intimni prijatelji, kakor n. pr. Prešeren i. dr., čeprav so bili ti gostilniški klubi v takratni Ljubljani jako v navadi. Pač pa se zdi, da je bil Čop velik ljubitelj popotovanj, za katere je rad uporabljal počitniške mesece. Tako je poleti 1822. napravil z Reke zlet v Benetke (tusem pač tudi z namenom, da vidi ljubljeno Miss Mary) in v Pariz. Njegovo pot iz Lvova na Dunaj o počitnicah 1823. sem že omenil. Poleti 1828. je prepotoval vso zgornjo Italijo do Milana.¹⁹⁶ V letnih mesecih 1832. je prehodil Gorenjsko, Koroško in si ogledal Solnograško in Monakovo.¹⁹⁷ V jeseni 1834. je bil v Pragi, kjer se je seznanil s Čelakovskim, Jungmannom in Palackim.¹⁹⁸ Značaj Čopov torej splošno ni bil nagnjen k družabnosti. Pač pa je ta tihi mož ljubil posamezne prijatelje, zanimajoče se za literaturo.

sciteli v avg
Savio Tak je bil Savio, sin goriškega okrajnega glavarja, študirajoč⁴⁶³ na ljubljanskem liceju fiziko in občujoč s Čopom l. 1818., ko je bil Čop dve leti ljubljanski bogoslovec. Ko je temu svojemu prijatelju in ljubitelju literature Čop pisal v Gorico, čakajoč na profesorsko službo na Reki, pismo z dne 8. marca 1820., mu ni v tem pismu navedel samo obširne zaželjene francoske, italijanske in nemške literature o starih provenčalskih pesnikih in trubadurjih, ampak mu je tudi sporočil: «Docela se zamikam nazaj v čase,

Diferen attelino op
 v kakršnem so takrat in pozneje živeli tudi Prešeren, Kastelic in Smole, družba, ki ni veliko dala na posvečene vezi sv. zakona. V slučaju Čopa, znanega po svoji resni naturi, se ipak zdi, da je bilo «zgražanje pobožnega sorodstva» malo na mestu, razen ako se je to sorodstvo spotikalo že nad tem, da nečakinja Baragova misli na zvezo z možem, ki ni bil cerkveni vernik.

¹⁹⁶ Veda, IV., str. 103, 105, 385 in 391. — V jeseni 1829. je bil Čop na Dunaju. (ZMS., IX., str. 5).

¹⁹⁷ ZMS., I., str. 122.

¹⁹⁸ ZMS., VI., str. 183; ibid., I., str. 126.

ko sva se še pogosto pomenkovala o podobnih predmetih, na katere tako rad mislim nazaj.» — Zanimanje za literaturo in zategadelj vzajemno nagnjenje je vzbudil najbrže Čop tudi v Andreju Smoletu, poznejšem lepoumnem trgovcu in bohemu, ki je že leta 1823. hotel «posnemati zasluge vrlega škotskega Macphersona» s tem, da je zbiral in hotel izdati zbirko slovenskih narodnih pesmi¹⁹⁹, možu, ki je v tistih letih mnogo «v opravkeh» popotoval po Hrvaškem, Slavonskem, Sremu, Bački, Banatu in iskal «ferbkih bukel», pišoč Čopu, svojemu tozadevnemu mentorju, da «se ti spodni ljudje slo zbudijo zhes to, de imo mi tok Serbianfimo jesik nagnen». Isti Smole je Čopa, profesorja na Reki, izpraševal «savol tihtih Illyrikeh sgodbe» in mu dne 24. februarja 1823. pisal v Lvov, da je na svojem trgovskem potovanju v Benetke kupil «zelga Alfieri 22 sveskov, Petrarca, Taſoni, nekaj od Byron &c.»²⁰⁰ Literarni interes je poleg bližnjega rojštva zvezal v družbo tudi Čopa in Prešerna. A o tem pozneje.

Čop je imel dvojno domotožje: po^I Italiji in po^{II} domovini. Ko je prešla leta 1822. reška gimnazija, na kateri je služboval, v madžarske roke, je pisal svojemu profesorju Ramovšu v Ljubljano dne 1. avgusta 1822., da rajši nego v Dalmacijo bi šel za profesorja v Koper «že zaradi bližine Trsta, Italije, Kranjske».²⁰¹ Seznanivši se poleti istega leta ob Kvarneru z gališkim gubernatorjem baronom Hauerjem, kateri se je ž njim pogovarjal v več jezikih in se uveril o njegovem «ogromnem znanju»,²⁰² sprejme službo humanitetnega profesorja v Lvovu in piše od tu prijatelju Saviu, juristu v Paviji, da si ni mogel kaj, da bi ne napravil pred svojim odhodom z Reke zleta v Benetke in Padovo, pristavljajoč: «...Potem ko sem stal par let takorekoč ob vratih evropskega raja, se nisem mogel dlje zdržati, da bi se v njem malo ne ogledal, posebno ker me je čakala daljnja ločitev od njega». Lvov sicer hvali kot mesto z mnogimi omikanci, nadarjeno mladino in obilnimi učnimi sredstvi, zraven pa pristavlja:

¹⁹⁹ Carniola, IX., str. 16.

²⁰⁰ Zbornik MS., VI., str. 175—176. — Tudi profesor matematike in astronomije na ljubljanskem liceju med leti 1827.—1834., Schulz-Strasznitzki, piše svojemu prijatelju na Dunaj, da mu je postal Čop ljub, ker je bil on v Ljubljani edini, kateremu je Schulz lahko «z ozirom na znanost, umetnost in življenje izlival srce». (Zbornik MS., IX., str. 6.)

²⁰¹ ZMS., VI., str. 173.

²⁰² Carniola, IX., str. 31.

«Rajši bi imel, da bi mi moje razmere dovolile, slediti Vam... Zavidam Vas za Italije klasična tla, kjer človeku govori vse, vzpodbujajoč mu duha — tu je vendarle Sarmacija. Imel sem priliko opaziti, da se nahajajo v Padovi vendar še ostanki stare učenosti... tudi v Milanu se prav razveseljivo giblje literatura. Menim, da bom še sam prosil morebiti za mesto nemškega jezikovnega učitelja, če se kakšno ob priliki izprazni na kakšnem znatnem učnem zavodu Zgornje Italije.»²⁰³ Dve leti pozneje dne 19. novembra 1824. se zahvaljuje istemu Saviu, da je dirigiral k njemu v Lvovu nekega Perka, čigar družba mu je tem ljubša, ker pravi Čop, da «nima sicer itak skoraj nikogar v Lvovu, s katerim bi bližje občeval». (Par ljudi je Čop pač imel tudi v Lvovu, s katerimi se je prijateljsko družil, n. pr. Bołoza-Antoniewiczza in pesnika Zaleskega, s katerima si je še pozneje, ko je bil že v Ljubljani, pogosto dopisoval.) O došlem rojaku Perku pa piše Saviu značilno: «Sedaj lahko ž njim prav prijetno preživljam nekatero minuto, ne samo v literarnih pomenkih, ampak tudi v spominih na Italijo in mojo domovino.» Končno pa pravi v istem pismu: «Vohče seveda želim, priti v svojo domovino ali v njeno bližino.» V Padovo bi šel, deloma, ker mu to mesto, v katerem bi lahko uspešno nadaljeval svoje znanstvene študije, sploh ugaja, «deloma ker ni daleč od Kranjskega».²⁰⁴ O Čopovih prizadevanjih, priti z daljnega severa v domovino ali pa v zgornjo Italijo, govori vsa njegova korespondenca. Dunajski visokošolec, Čopov ožji rojak in podpiranec Golmajer, mu piše dne 16. februarja 1825., da je bil po njegovem naročilu pri vplivnem Wildeju, bivšem predfrancoskem študijskem ravnatelju ljubljanskem. Wilde, ki je Čopu «jako naklonjen», mu odsvetuje prositi za izredno stolico nemškega učitelja v Padovi, pač pa mu polaga na srce, da bi se potegnil za kakšno stolico na filozofiji, ki se bo našla zanj v Vidmu, Vicenzi ali Veroni, mestih, ki bi bili kakor «nalašč zanj». V prihodnjem letu že pošilja Čop omenjenega Perka, takrat visokošolca na Dunaju, h Kopitarju, da bi se ta potegnil pri dvornem svetniku Langu v tem zmislu, da bi dobil Čop mesto na ljubljanski gimnaziji. Po svojem razgovoru s Kopitarjem sporoča Perko Čopu dne 5. novembra 1826., da mu hoče Lang dati prvo prosto humanitetno mesto na ljubljanski gimnaziji («che da parte

²⁰³ Veda, IV., str. 103—104.

²⁰⁴ Ibid., str. 107.

sua Ella potesse essere sicura di ricevere la cathedra di Lubiana, ma che presentamente non sia ufficialmente nota ancor nissuna apertura di cathedra in codesto ginnasio»). Lang upa, da bo mogel Čopa premestiti iz Lvova v Ljubljano pod konec šolskega leta 1827., kar je tudi res storil. Lang je bil nevoljen, da se je hotel Čop potezati za stolico učitelja nemškega jezika v Benetkah, in je Kopitarju dejal: za take stolice imam 40 do 50 mladih ljudi, a za humanitetne razrede mi manjka sposobnih sil.²⁰⁵

Predmet Čopovih intenzivnih študij je tvorila filologija, ne toliko v njenih jezikoslovnih podlagah, kolikor na njenih estetskih višinah. V tem oziru je zanimivo Čopovo pismo, ki ga je pisal dne 15. decembra 1820., torej nekaj mesecev po svojem prihodu na Reko, svojemu protektorju Wildeju na Dunaj; v njem pravi Čop: «Ko sem se pripravljaj, da odidem po dokončanem III. letniku filozofije z Dunaja v Ljubljano, da se tam posvetim bogoslovju, ste bili Vi tako prijazni, da ste mi namignili, da bi se pripravil za profesorsko službo, zlasti v stroki filologije. Zategadelj sem posvečal vsak trenotek, ki mi ga je dovoljevala teologija, katere sem dovršil tri letnike, filološkim in estetskim študijem, ki sem jih od nekđaj gojil s posebnim veseljem. V decembru prošlega leta [dne 2. dec. 1819.] sem se podvrgel konkurznemu izpitu za humanitetno mesto na reški gimnaziji, in sem bil tako srečen, da sem ga z najvišjim odlokom z dne 7. septembra t. l. tudi dobil. Sicer sem ž njim čisto zadovoljen; vendar bi želel biti nameščen v kraju, ki bi ne bil tako zelo brez vseh literarnih pomožnih sredstev za moje nadaljnje študije, kakor je Reka, in zato se hočem poslužiti vseh sredstev, ki bi mi lahko pomagala v to svrho. Ker sem se doslej mnogo bavil s filologijo, s teorijo lepih ved, z zgodovino literature in sem v ta namen velik del važnejših grških, latinskih, francoskih, italijanskih, španskih, portugalskih, angleških pisateljev čital v njih izvirnih jezikih in sem tako antično kakor tudi nemško literaturo proučil, kolikor se dá, v polnem obsegu, bi bil pri volji, ob priliki razpisanega natečaja za stolico estetike na dunajski univerzi podati nekatere dokaze svojega delovanja ...»²⁰⁶

V obsegu filologije se je Čop najbolj bavil z zakladnico te stroke, s staro grško in latinsko klasiko. Zraven pa je «za po-

²⁰⁵ Po Čopovi zapuščini v licejki v Ljubljani.

²⁰⁶ Koncept v Čopovi zapuščini v ljubljanski licejki.

sladek» neprestano posezal tudi po lepih in literarno zgodovinskih knjigah novejših romanskih in germanskih literatur. To nam spričuje sam v svojem lastnem pismu na Savia z dne 13. oktobra 1822., kjer pravi: «Na Reki sem se pečal seveda najbolj s svojo pravo stroko, s staro klasično literaturo, kajpak da si nisem mogel kaj, da bi se ne posladkal tudi z novejšimi, posebno ako so mi prihajali v roke zanimivi sodobni pojavi: West-östlicher Divan — Wanderjahre (Goetheja) — Houwald — Tiecks Gedichte — Indische Bibliothek — Lamartine (tega pesnika ‚Méditations poétiques‘ je naravnost ljubil) — Manzoni (ki mu je bil drag²⁰⁷ ne samo kot pesnik in pisatelj, temveč tudi kot literarni teoretik, imajoč ‚o poeziji globlje nazore, nego celokupni italijanski in francoski estetiki‘) — Ricciarda — Biaggiolijev Dante itd. in še posebno Byron ter W. Scott poleg Th. Moorea itd.»²⁰⁸ V klasični filologiji je po pravici smatral Nemce za voditelje. Že 19. nov. 1824. je pisal Saviu: «Najsijajneje se sodobno obdeluje v Nemčiji pač staroklasična filologija. Vsa Evropa najbrž sedaj nima pokazati toliko trdnih filologov, kakor Nemčija sama.»²⁰⁹ In dne 31. januarja 1828. je zopet sporočal istemu prijatelju: «Mene zanimajo predvsem dela Nemcev v stari filologiji, postajajoča vedno važnejša in številnejša.»²¹⁰ Zanimivo je, kako je tak temeljit in pasioniran klasični filolog, kakršen je bil Čop, sodil o staroklasičnem študiju na licejih in univerzah — iz svoje izkušnje. Čop je namreč par let oskrboval tudi stolico grškega in latinskega jezika na univerzi v Lvovu.²¹¹ Njemu se je zdelo to, kar se je takrat podajalo iz klasične filologije dijakom licejev in slušateljem univerz, preveč zaradi mučenja vseh dijakov z mrtvima jezikoma in premalo, da bi se res zmožnim odprl klasični svet in da bi se napravili iz njih resnični filologi.²¹²

klas. filol Poleg klasične filologije, pravi Čop, da se je bavil zlasti mnogo z angleško literaturo, ker je «v tem jeziku in literaturi dajal pogosto ure» in «mnogo razlagal Shakespearja, Byrona itd.». Posebno Byronove tercine in oktave je visoko čislal, obžalujoč, da

Manzoni ²⁰⁷ Z Manzoniem se je želel tudi osebno seznaniti, pa ga ob času svojega bivanja v Milanu ni našel v tem mestu. (Glej Veda, IV., str. 111 in 391.)

²⁰⁸ Veda, IV., str. 104.

²⁰⁹ Ibid., str. 107.

²¹⁰ Ibid., str. 112.

²¹¹ Levec, Zvon, 1879., str. 100.

²¹² Veda, IV., str. 108.

jih nemški prevajatelji tako nasiljujejo.²¹³ Pošljajoč Saviu dne 21. marca 1828. Medwinove «Pogovore z lordom Byronom», je svojega italijanskega prijatelja opozarjal na sestavke o tem največjem liriku XIX. stoletja, ki jih je napisal Goethe v svojem časopisu «Kunst und Alterthum»: «V tem Goethejevem listu se nahaja tudi v prejšnjih številkah marsikaj o Byronu, posebno o njega Manfredu, Don Juanu, katerega imenuje Goethe ‚grenzenlos geniales Werk, menschenfeindlich bis zur herbsten Grausamkeit, menschenfreundlich in die Tiefen süssester Neigung sich versenkend.‘»²¹⁴ Byronovih teoretskih nazorov o poeziji Čop sam ni delil, pač pa je imel najvišje mnenje o njegovi lastni umetniški sili. In samo obžalovati moramo, da Čop ni imel več tvornega impulza, da bi bil tako kakor Goethe Nemcem in Bjelinskij Rusom pokazal Slovencem v vsej njegovi monumentalnosti mogočnega angleškega protestanta proti zgrinjajočemu se mraku svete alijance. — Jako se je Čop zanimal tudi za ognjeno - romantično postavo Shelleya in je obžaloval, da tako dolgo ni mogel priti v posest njegovih spisov. Dne 1. junija 1828. je pisal Saviu: «Skoraj nič drugega njegovega ne poznam, kakor to, kar stoji v Medwinovih ‚Pogovorih (z lordom Byronom)‘. Njegove pesmi se dosedaj na kontinentu niso dale lahko dobiti, nekatere utegnejo biti celo na Angleškem redke, ker so tako razkričane — najbrž celo bolj nego zaslužijo — zakaj Angleži hlinijo v takih stvareh čudno priderijo, kar je pogosto doživel sam Byron, ki je pa tudi vso hinavščino Angležev neprizanesljivo razkrinkal, kar mu jaz štejem v veliko zaslugo.» Čop upa, da bodo v neki započeti frankfurtski izdaji angleških pesnikov izšla tudi Shelleyeva dela, s katerimi se jako želi seznaniti.²¹⁵ Ali se mu je to pozneje posrečilo, se ne ve. V svoji biblioteki ni imel Shelleya, pač pa mnogo del Shakespearja, Byrona, Th. Moorea, W. Scotta, Bulwerja, Miltona, Goldsmitha itd.²¹⁶ — Temeljito zveden je bil Čop v italijanski literaturi, katero je poznal vso od starejših do najnovejših pesnikov in pisateljev obenem z obravnavajočimi jih literarnozgodovinskimi in kritičnimi spisi. V dantologiji je bil tako verziran, da je hotel italijanski učenjak Savio nasloviti na njegovo ime neko svojo literarnokritično poslanico, kar pa je skromni Čop odklonil, češ, da

²¹³ Ibid., str. 115.

²¹⁴ Ibid., str. 257.

²¹⁵ Ibid., str. 266.

²¹⁶ Prim. dr. Žigon, Čopova biblioteka, Slovan, XV., str. 88 in 142.

bi bilo njegovo ime Italijanom preneznano in prebarbarsko.²¹⁷ —
fran. lit. Dobro je poznal Čop tudi špansko literaturo. Imel je v svoji biblio-
nemšk. lit. teki več del Lopeja de Vega, Cervantesa, Calderona, Camoesa
 itd. — Z nemško leposlovno in kritično literaturo se je bavil že
 izza dijaških let in je imel o njenih glavnih predstaviteljih svojo
 lastno, na čitanju temelječo sodbo. Pozneje, ko ga je okupirala
 bolj klasična filologija, angleška, poljska literatura ter romanske
 literature, je tekoče nemške leposlovne proizvode izgubljal malo
 iz evidence. Dne 31. januarja 1828. je pisal Saviu: «Dati obzor
 najnovejšega v nemški literaturi, Vam sedaj ne morem: že nekaj
 časa sem se — v druge študije zatopljen — manj zanimal zanjo,
 kakor poprej.»²¹⁸ Čopovi ljubljenci med Nemci so bili romantiki,
 brata Schlegela, Tieck itd. Nad vse pa mu je šel Goethe. Iz del
 nemškega olimpijca ni samo najvišje cenil poetičnih umotvorov,
 ampak tudi kritične Goethejeve sestavke. Govoreč s Savijem o
 teoriji romana, je pisal temu svojemu prijatelju dne 21. marca
 1828.: «Kako je treba vzeti historični roman, o tem je Goethe...
 z malo besedami naznačil čisto pravilno (oprostite mi ta nedo-
 stojni izraz, ako gre za Goetheja).»²¹⁹ Kako podrobno je poznal
franc. lit. Čop francosko literaturo, od provencalskih trubadurjev do sodob-
 nega mu Lamartinea, sem že omenil; posamezne dokaze za to
 njegovo znanje nudi že večkrat citirana korespondenca s Saviem.
poljska lit. Iz slovanskih literatur je poznal Čop najbolje poljsko. Njegovo
 službovanje v Lvovu ga je naravnost zvezalo s poljskim duševnim
 življenjem, nahajajočim se baš tedaj v krasnem romantičnem raz-
 cvitu. Že dne 19. novembra 1824. je v tem oziru sporočil Saviu
 iz Lvova: «Sedaj se bavim v prvi vrsti s poljskim jezikom in
 literaturo, ki sta zame kot Slovana in tudi sama na sebi zanimiva.
 Za to imam tukaj seveda najlepšo priliko, knjige, gledališče in

²¹⁷ Veda, IV., str. 252. — Kakor je Čop ljubil Italijo in njeno kulturo, ven-
 dar ga to ni motilo, da bi je ne gledal s kritičnim očesom. Povodom nekega
 spisa «o romanu», hvalisajočega italijansko slovstvo čez mero, je pisal dne
 21. marca 1828. Saviu, da kaže pisec poleg zmožnosti «vendar še italijanske
 slabosti, ako n. pr. Italijo neprimerno hvaleč imenuje ‚domovino misli in
 iznajdb‘, ali če na eni strani ošabno trdi, da ‚Italijani nimajo potrebe posnemati
 nikogar‘ (v nekaterih stvareh še prav jako!), na drugi strani pa priznava,
 da je italijanska literatura posneta po staroklasični, potem je to očitno proti-
 slovje». (Ibid., str. 259.)

²¹⁸ Ibid., str. 111.

²¹⁹ Ibid., str. 259.

posebne veščake te literature.»²²⁰ Po svojem prihodu iz Lvova v Ljubljano je pisal istemu adresatu dne 31. januarja 1828.: «Največ časa sem posvečal (razen klasičnim študijem) nekaj let sem poljski literaturi, ki me je vedno bolj privlačila, deloma kot slovanska, deloma pa tudi, ker kot taka ni neznatna: ona ima izvrstna dela skoraj v vseh strokah, zlasti pa v poeziji in v zgodovini, posebno v nacionalni, ki je sama na sebi tako zanimiva. V literarnem svetu Poljske se sedaj giblje, zlasti pod vplivom Nemčije, novo življenje, vendar ostaja narodnost neizbrisljiva poteza poljske literature; tudi narod se mi je od več strani priljubil; ima mnoge plemenite, ljubeznive lastnosti; največja njegova napaka je neverjetna lehkomiselnost.»²²¹ Z drugimi slovanskimi literaturami in tudi s slovensko se je začel podrobneje baviti, ko so ga Šafařík in Kopitar ter 455 pozneje Prešeren izvabili iz receptivnega zatišja na produktivno torišče. Z ruskim jezikom in literaturo se je bil najbrž precej blizu seznanil v Lvovu, malo bolj od rok pa sta mu ostali srbohrvaščina in češčina, tako literaturi kakor tudi jezika.²²²

Po vsem tem vidimo, da je imel Čop v evropskih jezikih in še posebno literaturah zelo obširno, za naše tedanje razmere naravnost tako ogromno znanje, da ga je Prešeren po vsej pravici nazval «velikana učenosti». V literarni zgodovini in estetiki je stal Čop pač na vrhuncu svoje dobe. In naravnost obžalovati je, da je bil po svoji naturi in usodnih zgodbah svoje duševnosti tako malo razpoložen k produkciji. Maloštevilstvo tega, kar je izročil javnosti, otežkočuje karakteristiko njegovega estetskega in svetovnega nazora. Zatorej si moramo tudi pri označevanju njegovega duševnega profila pomagati s podatki iz njegove korespondence in iz dopisov o njem.

Za oznako Čopovih literarnih in estetskih nazorov je velike važnosti pismo, ki ga je pisal dne 22. novembra 1829. takratni ljubljanski licejski profesor Schulz-Strasznitzki svojemu prijatelju, zdravniku Socherju, na Dunaj o svoji ljubljanski družbi. V njem pravi Schulz: «Včerajšnji dan sem prebil povečini s Čopom, ki mi postaja vedno ljubši, kolikor bližje se ž njim seznanjam. On je sicer v estetičnih stvareh čestivec bratov Schlegelov, vendar

²²⁰ Ibid., str. 107.

²²¹ Ibid., str. 112—113.

²²² Prim. ZMS., I., str. 127 in 131 ter Carniola, I., str. 220.

so njegovi moralni nazori mnogo višji nego teh dveh bratov, kar mi zelo dobro dé.»²²³

Kar je moralo na Schlegelih Čopa najbolj privlačiti, to je bilo njuno njegovemu tako sorodno zanimanje za najrazličnejše svetovne literature. Ime spretnega uvajatelja raznih poetičnih, zlasti romanskih pesniških oblik v nemško romantiko, Augusta Wilhelma Schlegela, imenuje Čop v svoji korespondenci s Saviem v zvezi z dantologijo, vprašujoč svojega dopisnika dne 17. februarja 1828., «ali pozna A. W. Schlegela starejše razprave o Danteju v Bürgerjevi ‚Akademie der schönen Künste‘ in Schillerjevih ‚Horrah‘ iz leta 1795.» Takrat, pravi, je A. W. Schlegel še mislil, da se italijanske tercine v nemščini ne dajo objemno rimati. Čop občuduje, kako se je nemška verzifikatorična tehnika tekom trideset let tako povzdignila. Isti A. W. Schlegel, ki je leta 1799. povodom svojega prevoda 11. speva Ariostovega epa v «Ateneju» smatral prevod celega Orlanda še za bravurnost, se je «v kratkem času povzdignil tako neizmerno visoko», da Čop kar strmi.²²⁴ — Tudi Friedricha Schlegela imenuje Čop v dopisovanju s Saviem prvič v zvezi s svetovno literaturo, namreč z Byronom, katerega je naš ⁴⁶³ literarni učenjak pravilno cenil najvišje kot pesnika, dočim mu kot literarnemu teoretiku, podobno kakor Goethe, ni pripisoval bogve kakšne besede, s čimer je tudi zadel pravo. Dne 18. februarja 1828. piše Čop Saviu: «Friedrich Schlegel, ki v II. zv. svoje ‚Geschichte der Literatur‘ lordu Byronu nekako ni dajal cene, ki mu gre, je sedaj v silno važnem pripisu k svoji recenziji Lamartinea lepo pripoznal mogočnost Byronove poezije.» Dalje omenja Čop razlog, zaradi katerega se mu «med drugim zdi ta pripis tako važen», označujoč s tem v gotovi meri smer svojega estetskega nazora: «...zato, ker postavlja Schlegel v njem poleg dveh vrst poezije, ki ju razločuje nova šola, še eno tretjo kot potrebam našega časa posebno primerno, namreč ‚resno miselno

²²³ ZMS., IX., str. 6.

²²⁴ Veda, IV., str. 114. — A. W. Schlegela omenja Čop tudi v pismu na Savia z dne 6. sept. 1828., strinjajoč se z njega sodbo o Metastasiju in uvrščajoč se na njegovo stran v njega debatah z italijanskimi literarnimi zgodovinarji. (Ibid., str. 389.) Kako so bili Čopu spisi tega teoretika romantičnega poetičnega sloga pri srcu, se razvidi tudi iz naslednjega mesta v pismu na Savia z dne 1. junija 1828.: Fr. Schlegel izda kompendij celotne filozofije. «Jaz za svojo osebo pa se bolj veselim na A. W. Schlegela zbrane kritične spise, ki so izšli za zadnjo Veliko noč v dveh zvezkih.» (Ibid., str. 266.)

poezijo²²⁵ Naziv se Čopu sicer ne zdi zadosten, pač pa se vidi iz vsega, da mu je takā smer zelo simpatična, najbrž kot nekako protivesje takrat vladajoči romantični čuvstveni zanesenosti. V eni važni in načelni stvari pa je Čop povsem sin romantike, namreč v tem, da mu je umetnost avtonomna kot najvišja funkcija človeškega duha. Govoreč o neki italijanski razpravi «o romanu», pripominja: «V svojem naziranju o romanu kaže pisec nepotrebno bojazen v historičnem in moralnem oziru — roman ne spada niti v področje zgodovine niti morale, marveč v področje poezije, in baš zato, ker gleda pisec nanj premalo kot na produkt umetnosti, postaja njegovo naziranje nezadostno.» V podkrepitev svojega mnenja pošilja Saviu neko Goethejevo sodbo o historičnem romanu iz njegovega časopisa «Kunst und Alterthum».²²⁶ Vobče dobiva človek iz fragmentarnega dopisnega materijala vtisek, da se je Čop nagibal od romantične roječe čuvstvenosti bolj k prirodni resničnosti, nekako bolj v zmyslu antike nego romantike, morebiti tudi že v zmyslu prehoda od Schellinga k Schlegelu. Romantična razigranost, izlivajoča se v ironijo in paradoks, Čopu ni bila po vkusu. O knjigi «Scienza nuova» starega italijanskega pisatelja Vica, ki so ga italijanski romantiki kovali v nebo, piše Čop Saviu dne 1. maja 1828., da se mu zdi v knjigi «marsikaj krivo in marsikaj nepotrebno — in namenoma — paradokсно, kar mi je najmanj po godu». Nato citira o Vicu Goethejevo sodbo iz knjige «Aus meinem Leben».²²⁷ Tudi svojega priljubljenega Byrona je pojmoval Čop veliko bolj naravno nego romantiki, iščoči v njem skrivnostne demoničnosti: «Vseh onih sataničnih stvari v Kainu ne vidim, ki jih nahaja Fr. Schlegel v njem, razen v tem, kar govori in dela satan, kar je pa naravno.»²²⁸ Po tem, da je Čop ljubil resno miselno poezijo in sovražil hoteno dovtipkanje in paradokšno domisličanje, pa si ga ne smemo predstavljati v njegovih nazorih kot dolgočasnega pusteža. Nasprotno: duhovita groteska mu je napravljala največje veselje. Povodom nekega Montijevega «Sermone sulla Mitologia» piše: «... meni se je zdel izboren. Nič mi ni bolj v zabavo, kakor če se neumnosti duhovito servirajo.» Sam romantik je naravnost užival neke francoske in italijanske

²²⁵ Ibid., str. 117.

²²⁶ Ibid., str. 259.

²²⁷ Ibid., str. 262.

²²⁸ Ibid., str. 265.

parodije na romantično šolo.²²⁹ V njegovi ljubezni do resničnosti in prirodnosti je prihajalo pač do izraza to važno dejstvo, da je Čop izšel pravzaprav iz zdravočutne grške antike. Ob priliki nekih italijanskih prevodov iz stare klasike piše Čop Saviu: «Ne vem, ali res nimajo Italijani (kakor tudi mnogi drugi literatno izobraženi narodi) res nobenega zmisla za homerski jezik in poezijo, ali pa je njihov jezik nesposoben, podati homeričnost — najbrže oboje. Posebno se mi zdi italijanski jezik preučeno-izobražen, da bi izrazil homerično resnico in preprostost enako resnično in preprosto.»²³⁰ Za največje pesnitve svoje dobe je smatral Byronovega Don Juana, Goethejevega «Hermann in Doroteja» in Mickiewiczovega «Pana Tadeusza». Ali kakor je ljubil duhovitost Angleža, nravstveno dostojanstvo Nemca, se zdi, da je na prvo mesto stavil bogastvo in raznolikost življenja, poetično živahnost in oduševljenost prirode, predvsem pa homerično enostavnost in preprostost solnčnega Poljaka. Čop je bil romantik v glavi z antiko v mozgu. Kadar se mu je romantika vzvila previsoko pod oblake, je ostajal on v čutni sorazmernosti in na blagodejnem solncu svoje antike. Zato se je njegovo oko uprlo v mogočne, pokojno vznesene kroge krožečega orla Mickiewicza in se ni zazrlo za drhtečo rajčico, mavrično ptičico, za Słowackim. «Poljski poeziji preti, da se kakor najnovejša francoska izrodi v pusto fantastičnost, zlasti pri ljudeh, ki hočejo nadkriliti Mickiewicza. Nov dokaz za to je Słowackega Kordjan... ,dessen unnöthige Hexereyen und Teufeleyen... mich... wenig zum lesen einladen',²³¹ je pisal Čop okrog 1828. nekemu Poljaku. Navdušeno pa je šel Čop za romantiko, kjer je lomila okorele pregraje francoskega klasicizma in se potapljala v gibke valove južnega solnca ali se vlagala v grandiozne linije angleškega in nemškega duha. In v tem oziru mu je bil zopet Mickiewicz veliki pionir. Povodom njegovih «Dziadov» je pisal dne 7. marca 1828. Saviu: «Mickiewicz dela v poljski poeziji epoho; oprostil jo je francoskega jerobstva, veljajočega dolgo časa za vzor, in jo približal bolj angleški in zlasti nemški. Mnogi ga posnemajo. Jako srečno je uvedel v poljsko poezijo balado in obnovil nedavno sonet, kar se mi zdi še posebno pomenljivo zategadelj, ker se utegnejo Poljaki na ta način

²²⁹ Ibid., str. 387.²³⁰ Ibidem.²³¹ Carniola, I., str. 219.

približati južni poeziji, ki je v prejšnjih časih srečno vplivala na poljsko.»²³²

Iz vsega tega se vidi, da je Čop v svoji estetiki združil antiko in romantiko, in sicer na ta način, da je na periferijah, kjer je romantika v svojem dionizijskem poletu prestopala kroge antične sorazmernosti, ostajal pri prvi. Klasična lepota, antično merilo sta bila Čopu kakor vsem velikim dobam in velikim duhovom v sferah lepih umetnosti mera in vaga, nekak zlati korektiv zoper staro okorelost in novo zaletelost.

Prihajam k Čopovemu svetovnemu nazoru.

Po vsem tem, kar smo ugotovili o njegovi izobrazbi in razvoju njegovega estetičnega naziranja, je naravno, da je treba iskati korenin Čopovega svetovnega naziranja v antiki in vrha v zvezi antike z romantiko.

Ena osnovna misel je, ki se liki rdeča nit vleče skozi umovanje antike in se v romantiki, v Čopovem času moderni struji, koncentrira v veliko utripajoče srce ter razplete v vseobjemajoče žilice romantičnega centralnega pojmovanja: To je misel o enoti vsega stvarstva, ideja panteizma. Od Grka Anaksagora ter njegovega nauka o smotreni uredbi vesoljstva, preko Platonovega idealizma in prirodne filozofije peripatetikov se izoblikuje ta nazor v osnovno tezo stoikov, učečih, da tvori vesoljstvo eno enotno življenjsko celoto in da niso posamezne stvari nič drugega nego iz celote izoblikovani in opredeljeni stvori ene in večne tvoritve božje prase, imanentne vsemu stvarstvu. Ta stari panteizem pretrga potem za mnoga stoletja krščanski dualizem z osebnim, zunaj stvarstva kraljujočim in v njem ustvarjajočim, od sveta različnim Bogom. A tudi v krščanski dobi ne umrje zastalno stoični in novoplatonski nazor o «panenteističnem» božanstvu, imanentnem vesoljstvu in imajočem predhodnika v Platonovi «najvišji ideji» ter naslednika v prirodni filozofiji Giordana Bruna, v Spinozovi «causa sui», v Leibnizevi «najvišji monadi», v Böhmejevem «praognju.»²³³

²³² Veda, IV., str. 254 in 255.

²³³ Prim. Oskar F. Walzel, Shaftesbury und das deutsche Geistesleben des XVIII. Jahrh. (Germ.-rom. Monatsschrift, 1909., str. 423) in M. Joachimi, Weltanschauung der Romantik, Jena, 1905., str. 33 in sl. — V poznavanje duševne zveze antičnega in romantičnega nazora dobro uvaja drja. Puntarja knjiga

470 PRIJATELJ: DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV.

Prva umetniška romantika s svojimi vzvišenimi pojmi o umetniku se navdušeno oprime tega nazora, trdečega, da v pesniku, umetniku sploh, ustvarja prvotni, v vsem navzoči in vse oživljajoči duh, ta «svetovni duh», duh vesoljstva, ta prvi umetnik, ki je po neizmernih prostorih raztrosil brezštevila telesa z ono umetniško-oblikujočo prasilno, ki še vedno deluje kot delna sila v vsakem od Boga poklicanem umetniku. Filozof nemških romantičnih pesnikov, Friedrich Schlegel, na več mestih izrečno poudarja zvezo svoje estetike z antično in odkazuje n. pr. glavni izrazni romantični formi, namreč «simbolu» isto vlogo, katero je igrala v antiki mitologija.

Morebiti ni delovala nobena literarna struja v takšni tesni zvezi s sodobnim filozofskim pokretom, kakor so delovali in uravnavali svoje stremenje in umetnostno snovanje romantiki v skladu s svojodobno idealistično filozofijo, zlasti pri Nemcih. Zveza med poeti in filozofi je bila takrat najožja. Eden najznačilnejših nemških romantikov onega časa, Novalis, je naravnost trdil, da je razločevanje med poezijo in filozofijo površno in škodljivo delo. Filozofija da ni nič drugega nego teorija poezije. Poezija pa da je vse in vsako dejanje ter nehanje človeškega duha, stremečega po tem, da najde «skrivno besedo», ki naj razreši vse uganke notranjega in vnanjega sveta.²³⁴ Zraven je romantika spravljala obenem v ozko zvezo s filozofijo in poezijo tudi religijo, češ, da namen religije tudi ni nič drugega, nego pomiritev nasprotij življenja v harmoniji enotnega naziranja, pri dosezanju katere naj religija nikar ne stavi razumu ovir, temveč naj mu daje zadnji zalet in poslednjo globino. (Dalje prihodnjič.)

«Zlate črke' na posodi Gazel ali problem apolinične lepote v Prešernovi umetnosti. Ljub., 1912.» zlasti z mnogoštevilnimi citati iz nekaterih del tozadevne ogromne literature. Naj zavzema človek že kakršnokoli stališče nasproti glavnim tendencam dr. Puntarja — prepričanega «arhitektonikarja» — glede tehnično-formalnega pesniškega ustvarjanja tistodobnih umetnikov, eno mora Puntarju priznati: da je prvi pri nas globlje proučil važno zvezo romantike z antiko.

²³⁴ Novalis, Schriften, 4. Aufl. I., str. 201 in 286; II., str. 240.

Dr. IVAN PRIJATELJ:

DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV. (Dalje.)

Kritična filozofija Kantova je bila dognala sposobnosti razuma in določila njegove meje, zraven pa se ni bila izognila dualizmu med čistim in praktičnim razumom. Stremljenje neposrednih Kantovih naslednikov v filozofiji, takozvanih romantičnih nemških miselcev, je šlo za tem, da se vzpostavi enota svetovnega nazora. To enoto je izkušal doseči Fichte v svojem popolnem subjektivizmu na ta način, da je postuliral svoj »čisti ali brezkončni jaz« in proglasil ves vnanji svet za iluzijo, ki zadobiva videz realnosti šele v aktu samospoznanja individualnega »jaza«, delca absolutnega subjekta. Vse je duh, in ves vidni svet ni drugega nego njegov simbol. Tudi vse človeško duševno delovanje obstoji iz samega proizvajanja prisodob. Tako so tudi najvišje predstave človeštva n. pr. predstave o osebnem Bogu in osebni neumrjivosti le zasilni simboli. — Pravi filozof romantike pa je Schelling. Prijem je najbolj razvita glavna črta romantikov: stremljenje po neskončnosti, rojenje v sfere neomejenosti in brezbrežnosti. On plava bolj v gledanju, nego da bi se potapljal v kritično preiskovanje, on operira bolj s simboliziranjem, nego z razkrajanjem. Snovnosti posveča več pažnje od Fichteja; imenuje jo spečega duha, duha v ravnotežju; duh pa mu je gibljiva, nastajajoča materija. Iz prirode dela Schelling v svoji filozofiji, ki jo nazivlja »nатурno filozofijo«, velik sistem, trdeč, da je priroda potekla iz razuma, a tako, da tvori ž njim neprestano enoto. Subjekt in objekt predstavljata zanj večno istost. Absolutni princip (Schellingov »pravzrok«), praluč, sveteča na dnu vseh stvari, mu združuje subjekt in objekt v enoto na ta način, da prevladuje v prirodi bolj objekt, v duhu pa bolj subjekt. Schelling oduševlja prirodo in je prepričan, da se nahajajo sile, delujoče v duhu, tudi v prirodi, iz katere se je duh razvil. Zategadelj imenuje Schelling prirodo in pozneje tudi zgodovino — »Odisejo duha«. Ves razvoj v prirodi se vrši potom izenačevanja sil in protisil («potenc in polaritet»),

stoječih med seboj v takšnem razmerju, kakor si stojita v zavesti subjekt in objekt. Samo končna bitja imajo protisile zunaj sebe, neskončna pa v sebi. Na to podlago postavlja Schelling tudi svoj religiozni nazor, ki bi ga mogli imenovati filozofski teizem. Kakor je mnenja, da se je mogla absolutna enota razviti s pomočjo v nji obseženega in pomirjenega nasprotja, tako tudi trdi, da Bog kot osebnost eksistira samo na ta način, ker je v njem nekaj nebožjega, ki postaja božje. V svojem spisu zoper Jacobija²³⁵ pravi Schelling, da se teizem ne da zgraditi na podlagi naturalizma iz racionalističnega Boga, kakor se tudi ne da iz breznaturnega Boga navadne teologije utemeljiti eksistenca prirode. Najvišja potencia organskega življenja, torej duha, mu je umetniško ustvarjanje. Umetnost je Schellingu kot filozofu najvišje, ker mu «takorekoč odpira najsvetejše, kjer v večnem in prvotnem edinstvu, rekel bi, z enim plamenom gori to, kar je razdrobljeno v prirodi ter zgodovini in kar mora iti vedno narazen v življenju in delovanju in prav tako tudi v mišljenju.»²³⁶

Vseobsežno završitev nemške romantične filozofije, nekako kupolo spekulativnega mišljenja ter zadnjo postajo pred modernim znanstvenim pozitivizmom tvori Hegelov sistem. V primeri s subjektivistami Kantom, Fichtejem in Schellingom je Hegel že bolj realistična natura. Njegov nazor bi se mogel imenovati nekak realizem v romantiki. Romantična brezmejnost, ki je bila dosegla v Schellingu vrhunec, deluje v Hegelu dalje v tem zmyslu, da izkuša Hegel v oblike nastajajoče misli preliti oblike življenja, resničnega življenja. V ta namen mu služi njegova znamenita dialektična me-

²³⁵ Jacobi in Hamann sta bila glavna kritika romantične filozofije. Hamann, «severni mag» imenovan, je nastopil že zoper Kanta, češ, da se z analitično metodo, ne dá priti do zadnjih elementov. V eksistenco stvari, ležečih zunaj nas, in tudi v najvišje nevidno bitje Boga moremo samo verovati. Vere, ki ni stvar razuma, ne sme soditi razum. Vera gre preko spoznanja. Kjer se spoznanje ustavi, nam pomaga vera, oni božji genij, ki ga je že Sokrat višje cenil, nego vso modrost sveta. Jacobi pa je znan kot kritik Kantove «stvari na sebi», sodeč, da je Kant s postulatoma svojega «Ding an sich» prestopil območje izkustva, kar sme storiti samo vera, ne pa znanost. Prvotni povzročitelj vseh stvari, Bog, se odkriva samo veri. Boga ni mogoče poznati, vanj se dá le verovati. V svoji debati z Lessingom, kateri si je mogel misliti Boga samo kot «svetovno dušo», je priznal Jacobi, da on osebnega Boga ne more dokazati, da pa dela on skok, nekak salto mortale iz znanja v vero. Tožil je, da je po srcu kristijan, po razumu pogan. (Höfding, Geschichte der neueren Philosophie, II., 25; 121—124; 129—133, 233.)

²³⁶ Prim. Höfding, o. c. II., str. 189 in sl.

Hegel

toda. Ž njo se Hegel loči od svojih predhodnikov v tem, da trdi, da Absolut ni niti mrtvo bivanje (substancia), niti mirujoča subjektivnost, ampak proces, življenje, snov in duh, torej — enota obeh. Za primero delovanja zavesti «svetovnega duha» mu služi snovanje individualnega duha, o katerem trdi, da v svojih stopnjah razvoja posnema samo faze «svetovnega duha», ki «je imel potrpljenje, prehoditi v neizmernosti časa te forme in prevzeti ogromno delo svetovne zgodovine, v katere slednji je izoblikoval vso svojo vsebino, ki je je bil zmožen».²³⁷ «Svetovni duh» se je torej udeleževal v svetu po metodi, po kateri snuje še sedaj individualni duh, po dialektični metodi, katere bistvo obstoji v naslednjem: Vsak pojem in vsaka stvar vsebujeta v sebi, kakor hitro ju opredeliš, obenem tudi svojo negacijo. Vsaka trditev predpostavlja in vsebuje obenem tudi zanikanje, tezo in antitezo, obe pa zedinja sinteza, višja enota, združujoča v sebi pozicijo in negacijo. Ako vzamemo n. pr. najabstraktnejšo vseh misli, pojem bivanja (Sein), si pojma bivanja ne moremo misliti brez pojma nebivanja (Nichtsein). Sinteza obeh pojmov, bivanja in nebivanja, pa je nastajanje (Werden). Dialektična metoda hoče pokazati, da je vesoljstvo zvezano med seboj kakor razvojne stopnje duha, da je prava formula za vse, kar je: vse je duh in duh je vse. Odtod Hegelov zaključek, da je tudi zgodovina, torej vsota dogodkov človeške prirode — objektiviran duh, da je torej resničnost razumna in boj zoper njo upor zoper duha. Odtod znameniti Hegelov konservativni kvietizem. — Hegelov sistem se deli v tri dele: 1.) v logiko, ki Hegelu ni samo nauk o formah mišljenja, ampak ideja principa, ustvarjajočega in urejajočega vesoljstvo v zmyslu dialektične metode; 2.) v prirodno filozofijo, ki od svoje strani razpada zopet v mehaniko, fiziko in organiko, tri stopnje prirode, prehajajoče druga v drugo ne prirodnim, neposrednim potom, ampak posredstvom pojmov (ker leži za Hegela razvoj edinole v izpremembah pojmov) — to je najslabotnejša stran Hegelovega sistema — in 3.) v filozofijo duha, v katere prvem delu se bavi Hegel najprej s «subjektivnim (ali individualnim) duhom», s tem, kar imenujemo danes psihologijo; nato prehaja k svojemu znamenitemu «objektivnemu duhu» (zakladnici dokumentov socialnega in duševnega življenja, ki si jih podeljuje človeštvo od roda do roda) in završuje z «absolutnim duhom», najvišjo enoto subjektivnega in objektivnega duha.

²³⁷ Predgovor k «Fenomenologiji duha», 1807.

Ta tretja stopnja je domena «svetovnega duha», h kateremu se povzdigne človek s pomočjo filozofije, umetnosti in religije. Religija se po Hegelu loči od filozofije kot prvotnejši štadij od poznejšega v tem, da vidi v podobah, kar ugotavlja filozofija pozneje in za njo v pojmi. Filozofija neče podreti religije, marveč izkuša samo v veri obseženo resnico prečiti v obliko misli. Verske dogme so Hegelu filozofski začasni simboli. V nasprotju s tem Hegelovim precej racionaliziranim verskim pojmovanjem je osnoval najodličnejši verski filozof nemške romantike, Schleiermacher, svoj psihološko bolj utemeljeni verski nazor, v katerem sicer tudi dopušča, da se versko pojmovanje neprestano razvija in «se simbolično cvetje dogem osiplje v naročje misli», kljub temu pa Schleiermacher ugotavlja, da še vedno ostaja na mestu neki čustven ostanek, ki je dal pobudo k tvorbi dogem, čustvo neposredne zveze ali odvisnosti individualnega principa od univerzalnega.²³⁸

Da je Čop dobro poznal to nemško romantično filozofijo, stoječo v ozki zvezi z romantično poezijo, za katero se je on zlasti in v prvi vrsti zanimal, je več ko verjetno. Da je čital Schellinga, imamo vrhutega direkten dokaz v njegovi korespondenci. Dne 31. januarja 1828. je pisal Čop Saviu: «Lepo je, da v Italiji tako živahno cvete študij Danteja; a skoraj isto se lahko pohvalno reče o Nemčiji; da, duha velike pesnitve bodo ljudje v Nemčiji polagoma boljše spoznali. V tem oziru je med drugim zanimiv neki starejši članek v časopisu ‚Kritisches Journal der Philosophie, herausgegeben von Schelling und Hegel‘... napisal ga je brez dvoma Schelling sam, ki kaže tudi sicer, da pozna Danteja.» Nato sledi naslednja dolga Čopova parenteza o nemških znanstvenikih: «Že leta 1803. je pisal Schelling v svojih Vorlesungen über das akademische Studium: ‚Nicht geistreich aber ungläubig, nicht fromm und doch auch nicht witzig und frivol, ähnlich den Unseligen, wie sie Dante im Vorgrund der Hölle existieren lässt, die etc. — und die Hölle nicht aufnahm, weil auch die Verdammten keine Ehre von ihnen haben würden, haben vornehmlich deutsche Gelehrte mit Hilfe einer sogenannten gesunden Exegese, einer aufgeklärten Psychologie und schlafen Moral alles Spekulative und selbst das subjektiv-Symbolische aus dem Christentum entfernt‘ etc.» Čop pošilja Saviu to mesto sicer v prvi vrsti zaradi Schellingovega prevoda spornega Dantejevega izraza «alcuna

²³⁸ Prim. Höffding, o. c. II., 233.

gloria» s «keine Ehre», a obenem značilno za svoj filozofski in religiozni nazor, pač soroden Schellingovemu, pristavlja: «ich konnte mich nicht enthalten, aus Veranlassung des ‚keine‘ [Ehre], diese so wahr e Stelle herzuschreiben.»²³⁹ V tem Čopovem pritrjevanju Schellingu je seveda obseženo najprej Čopovo obsojanje hladnega in suhoparnega racionalizma, kateremu so bili vdani takrat nekateri nemški učenjaki še izza prosvetljene dobe, obenem pa se čuti iz njega Čopovo soglasje z romantično, specielno Schellingovo spekulativno filozofijo in v zmislu miselnega subjektivizma simbolično pojmovano religijo. Potemtakem bi torej lahko ugotovili Čopov religiozni nazor kot filozofsko - simbolični nazor v zmislu Schellingovega in Hegelovega sistema. — V istem pismu postreza Čop Savia na njegovo prošnjo s podatki o najnovejših pojavih v svetovni literaturi in filozofiji. Glede poslednje pravi kratko in značilno: «V filozofiji se zdi, da najbolj vlada Hegel.»²⁴⁰

Na drugih mestih in obširneje se Čop v svoji precej pičlo ohranjeni korespondenci sicer ne spominja Hegela. In vendar je bil to pravi njegov filozof, ki je obvladoval njegov svetovni nazor. Podatke za to svojo trditev imam najprej iz osebne, resda že tretje roke. Leta 1907. sem na Dunaju mnogo občeval z vpokojenim ministrskim svetnikom, sedaj že umrlim drjem. Johannom Schulzem von Strasznitzkim, čigar oče Leopold Karl, poznejši lvojski univerzitetni in dunajski tehnični profesor, je bil od 1827.—1834. licejski profesor v Ljubljani in prijatelj Čopov. Kakor mi je zatrjeval Schulz-sin, je njegov oče še v poznih letih posebno rad govoril o Čopu in o tem, kako je za časa svojega službovanja v Ljubljani vodil dolge filozofske razgovore s Čopom, izkušajoč tega svojega prijatelja odvrniti od Hegelovih nazorov ter ga izpreobrniti k Jacobijevi filozofiji, katere pristaš je bil Schulz sam, a vsi njegovi poizkusi da so bili brezuspešni.²⁴¹ Nekako potrdilo teh spominov Schulza-sina na pripovedovanja očeta nahajam sedaj v publiciranih Čopovih pismih na Savia. L. 1828., ne še prav eno leto po Schulzevem prihodu v Ljubljano, res čita Čop, pač pod vplivom teh svojih disputov s Schulzem, spise Jakobija in piše dne 7. marca 1828. svojemu italijanskemu prijatelju: «Ravnokar čitam v nekem pismu Hamanna (v Fr. H. Jacobija ‚Delih‘, IV. zv.): ‚kako mi je

²³⁹ Veda, IV., str. 109—110.

²⁴⁰ Ibid., str. 112.

²⁴¹ Prim. ZMS., IX., str. 6.

pogodu Galianijeva knjiga Della Moneta!... Ali poznate to ali kako drugo delo Galianijevo?... V istega Jacobija delih nahajam izvleček iz knjige Giordana Bruna ‚De la causa, principio et Uno‘. — Ali se vidi v Italiji še kaj Brunovih del?»²⁴² To mesto mi pa ne služi samo v podkrepitev Schulzevega dokumenta, govorečega o diskusijah nemškega jacobijanca in slovenskega hegelijanca (kateri je začel najbrž pod Schulzevim vplivom čitati Jacobija), ampak v njem je obsežen še en nov prispevek o Čopovem zanimanju za še enega odličnega, samostojnega misleca, Giordana, kar vse govori za to, da je bil Čop izrazit filozofski duh. Kar je seveda tudi samo ob sebi umevno: človek, ki se zanima za jezike v prvi vrsti zaradi v njih obsežene literature, umetnosti in estetike, se mora zanimati tudi za filozofijo, v kateri nahaja to duševno snovanje svojo najvišjo ocenitev.

Kaj več se iz maloštevilnih spisov in dosedaj znanih pisem Čopovih ne dá pridobiti za ugotovitev svetovnega nazora našega «velikana učenosti»; za vse ostale podatke se moramo zateči k — Prešernu, v čigar duševno ognjišče je stresal Čop tudi svojega duha žerjavico, da je tam zaplamtela v žaru genijalnih «Poezij» našega plemenskega narodnega genija.

O tem, kakšna je bila Prešernova osebnost, kakor je bila potekla iz rok prirode, kako se je razvijala pod vplivom izobrazbe in pod vtiski dobe, kako se je zaokročila in završila v podobi svojevrstnega svetovnega naziranja, o vsem tem nam je marsikaj povedalo naše ne več neznatno prešernoslovje.

Vsi podatki, ki nam jih nudi literatura o Prešernu, so edini v tem, da je bil naš veliki pesnik brez posebnih vnanjih, to se pravi, telesnih prednosti in spretnosti. Po postavi je bil sicer «prej velik nego majhen»,²⁴³ v mlajših letih jako slok, kot štiridesetletnik «korpulenten».²⁴⁴ Imel je «čelo belo in neprevisoko»,²⁴⁴ «usta majhna», kar spričujeta obe dami, ki sta nam ga popisali, kakor se tudi strinjata v trditvi, da je imel «posebno drobne oči», ali, kakor se izraža njegova hči: «Oči, sive in bolj majhne, je imel le na pol odprte». Te pa najbrž niso bile «sanjave», kakor po vsej priliki napačno razlaga popis Jelovškove Finžgar;²⁴⁵ pogled nje-

²⁴² Veda, IV., str. 255.

²⁴³ [Betty Koglova] Kakšen je bil Preširen, Slov. narod, 1875., šte. 72.

²⁴⁴ Ernestina Jelovšek, Spomini na Prešerna. Lj. 1903., str. 5.

²⁴⁵ Fr. S. Finžgar, Dr. France Prešeren, Kat. obzornik, VIII., str. 109.

gov je delal drugačen vtisek, zakaj njegova hči pristavlja izrečno: «...njegov pogled je bil navadno resen in je dajal očem nekaj motnega, vsled česar so ljudje uganili, da gleda temno». Soglasna je sodba dam o tem, da je imel pesnik majhne noge in roke. Koglova pravi, da je imel «noge čedne, roka mu je bila mesena, a ne velika»; njegova hči pa poroča po materini pripovedi: «In čeprav je bil kmečki sin, imel je majhne roke in noge». Hoja njegova je bila vse prej nego reprezentativna; o nji piše Jelovškova takole: «Hodil ni nikdar pokoncu, ampak bil je navadno nekoliko upognjen. Korakal je naglo, hud pa je skoro tekal; včasih zopet je stopal neskončno počasi in povešeno. Stopinje so mu bile kratke in goste, in eno nogo je vlekel nekoliko za seboj.» Slično se ga spominja tudi Matija Torkar, pišoč v svojih spominih:²⁴⁶ «Hodil je bolj s pobešeno in prihuljeno glavo, nosil dolge, za ušesa sčesane lase, z nazaj proti zatilniku pobešenim cilindrom. Na vnanjščini je bilo videti, da kot pesnik in modrijan ni dosti maral za nove šege v oblačilih.» O načinu, kako se je nosil, pripominja Koglova: «Nosil je precej dolge lase (Jelovškova: «zelo goste, mehke in svetle, temnorujave, skoro črne, zelo dolge») pa temno obleko, po tedanji šegi večjidel frak. Nikoli ga nisem videla v svitli obleki, a vedno s cilindrom na glavi.» Njegovo obleko je opisoval Janez Trdina svojim dijakom na Reki z besedami: «Na glavi je imel strašno velik cilinder, dolg frak, čez katerega je pozimi še stari plašč iz debelega ruškega sukna, za večnost narejen, ogrinjal.»²⁴⁷ A Viktorju Steski je v tem oziru pravil dobri pesnikov znanec Sertič tole: «Nosil je navadno črno obleko in sicer tako dolgo (časa), da ni bila več dostojna za takega moža. Dr. Chrobat mu je ob taki priliki dejal: ‚Priatelj, pojdi h krojaču in naroči si novo oblačilo, tak ne moreš že nikamor.‘ Prešeren je šel, naročil obleko in jo takoj oblekel, ko jo je dobil. In stara pesem se je ponavljala.»²⁴⁸ Z ozirom na vse te vnanjosti svoje osebe vzklika Prešeren sam v svojem nemškem sonetu v «Carniolii» 1840.:

«Nichts trägt an ihm des Dichtergeist's Gepräge,
,Wie kommt', fragt mancher, ‚dieser Mensch zum Singen‘...?»

²⁴⁶ Mat. Torkar, Nekoliko črtic iz mojih mladih let. Dom in svet, VIII., str. 547.

²⁴⁷ Finžgar, l. c., str. 106.

²⁴⁸ Viktor Steska, Paberki o Prešernu, Kat. obzornik, V., str. 21.

Viktor

Z ozirom na oni dar vnanje prirode, v katerem se najbolj očituje in neposredno razodeva notranja priroda človeka: z ozirom na govornico Prešernovo, so si vse priče v tem edine, da so bile izrečno vnanje kvalitete pesnikovega govora v soglasju z ostalimi vnanjostmi njegovega značaja skromne in neznatne, notranje pa tako izredne, kakor je bil izreden njegov genijalni duh. Že iz visokošolskih njegovih let imamo pismo njegovega ožjega rojaka in kolega na dunajski univerzi, Mat. Golmajerja, v katerem ta poroča Čopu, da so hoteli sošolci Prešernu preskrbeti neko instrukcijo, nadaljujoč: «... allein weil sein Äusseres so wenig verspricht und er eine langsame Sprache hat, so hat er nicht gefallen.»²⁴⁹ Fr. Sertič je pripovedoval Viktorju Stesku, «da je imel v govoru malo hibo, da se mu je jezik nekoliko zatikal, kakor bi jecljal; če je bil pa že bolje volje, se mu je vez razrešila in šlo mu je gladko.»²⁵⁰ Tudi Fr. Levec, ki je v svoji biografiji Prešerna²⁵¹ vestno porabil vse avtentične popise našega pesnika, poroča podobno: «Govornik naš pesnik ni bil; od rojstva je imel to napako, da je nekoliko jecal; posebno prvo besedo je težko izpregovoril, a kedar je prišel v ogenj, letele so mu besede iz ust, kakor lep solnčni dan bučele iz panja.»

Moške družbe ni iskal, razen v svojem običajnem gostilniškem krogu, v katerega je zahajal posebno v zadnji tretjini svojih let vsak večer. A tudi v teh družbah je sedel ponavadi tih in molčeč, razen kadar sta ga razvnela pogovor in vino. V takem položaju se je razvezala njegova skopa in težka govornica v elastično zgovornost, iskrečo se od duhovite šale in šegave zbadljivosti. Dobro opisuje Levec njegovo domiselno in kombinatorično zmožnost: «Preširen je bil eden tistih berzo mislečih, silno nadárjenih in bistrournih ljudi, ki v vsaki izpregovorjeni besedi, v vsaki opaževani situaciji, v vsaki pripovedovani dogodbi, kakor bi trenil, najdejo svojo zanimivo stran, katere navaden človek ne vidi. V njegovih ustih spremenilo se je vse v verz, dovtip, sarkazem, ironijo.» Razume se, da so se mogli v njegovi družbi dobro počutiti samo možje s širokosrčnim, lehkotnim, duhovitim, za umetnost dostopnim umom; ozkosrčnim, suhoparnim, filistrskim dušam, iz kakršnih je obstojala takrat povečini ljubljanska uradniška inteli- genca, pa je moral biti naravnost kamen spotike. In res ga ozna-

²⁴⁹ Ljub. zvon, 1902., str. 634.

²⁵⁰ Viktor Steska, l. c., str. 22.

²⁵¹ Zvon, 1879., str. 51.

čuje dr. Uhrer, ljubljanski policijski predsednik, leta 1845. tako-le: «Über seine Redlichkeit lässt sich nichts Nachtheiliges sagen, aber bei seinem Hange zum Trunke, und zur Sinnlichkeit, bei seinen excentrischen Grundsätzen (mišljena je njegova svobodomiselnost) und bei seiner Tadelsucht, welche — die eigenen Fehler übersehend — alles andere launenhaft und rücksichtslos geiselt, ist ihm die öffentliche Meinung nicht günstig, und deswegen ward er auch bei seinen Bewerbungen um die Advocatur nicht berücksichtigt; was ihn freylich erbitterte.»²⁵² Jako dobro ga je v tem oziru opisala Betty Koglova, označujoč njegovo razmerje do moške, zlasti birokratične družbe: «Na policiji mu niso mogli nič. Splošno so mislili, da bi bil Preširen izvrsten advokat (kar je tudi bil; Levec trdi, da ni nobene pravde izgubil), a advokacije mu 533 samo zato niso dali, ker je bil ‚freigeist‘. Birokratje ga niso iskali, ampak samo neodvisni možje; družbe nobene nij kalil, govoril je malo, a govor njegov je bil sarkastičen, dovtipen in dobro osoljen... Nikoli nijsem nič slabega o njem slišala, temveč milovali so Preširna kot povsod preziranega ženijalnega moža, kar je sam najbridkeje čutil, pa se vendar nikoli proti nobenemu nij pritožil. Nego v svojih prsah je nosil svoje bolečine, otožen in hud na usodo, se je vsak dan bolj vinu udajal, in kdo se upa zaradi tega prvi kamen vzdigniti nanj.»

Kar se tiče Prešernovega nagnjenja do pijače, se mora reči, da se je začel pesnik vdajati vinu zlasti v zadnji dobi svojega življenja²⁵³ pod vtiskom nezgod, ki so se v duševnem in telesnem

²⁵² Bleiweisov zbornik, str. 256.

²⁵³ Glej, Levec, I. c., str. 53. — Janez Trdina v svojih, po Finžgarju v izvlečkih priobčenih predavanjih (Kat. obzornik, VIII., str. 104) sicer trdi, da je bil že od pete šole član neke «Studentenweinvertilgungskommission», a bogve če ni to legenda, nastala na ta način, da je ljubljanska fama dogodke starejših let projicirala v mlada leta. Trdinova izvajanja so tudi sicer precej subjektivno pobaryana. O poznejših letih imamo avtentično poročilo Sreznjevskega iz leta 1841., v katerem ta kot Rus, nenavajen večernega obiskovanja gostilen, piše svoji materi: «...večer pa — vi mi ne bodete verjeli, mila mamica — vsak večer prebijem v tej ali drugi gostilni, kjer se zbirajo naši znanci pri vinu (sicer pijem jaz le po pol maseljca, t. j. polno kupico in že to mešam z vodo). Naši znanci so dr. Prešeren (on je izmed najboljših živečih pesnikov kranjskih), dr. Horvat — advokat, knjižničar in nekoliko profesorjev. Vsi ti pijejo vino kakor vodo.» (Dom in svet, 1899., str. 166.) — «Po dr. Chrobatha n. pr. je prišel vsak večer [v gostilno] hlapec, da ga je varno spremil domov.» (Ernestina Jelovšek, o. c., str. 107.)

oziru zgrinjale nad njim, zvest resigniranemu svojemu načelu in odloku, ki ga je javno izrekel v svojih pesmih:

«Te leta, ki so meni, še ostale,
cel dan iz pravn koval bom rumenjake,
zvečer s prijatli praznil bom bokale,
preganjal z vinom bom skrbi oblake.»

Pristavek «s prijatli» je tu važen in resničen, dokazujoč, da Prešeren ni bil habituelen pijanec, ki bi bil pil samo zaradi pijače. Takšni pijo sami. V tem oziru je podal pravo razlago temu Prešernovemu nagnjenju do večernih pivskih družeb v gostilnah v že navedenih svojih spominih stari častitljivi duhovnik Mat. Torkar, pišoč: «Ako je včasih nagnil kozarec, pač ni kapljice izpljunil iz ust. A če je zvečer šel v kako krčmo, ni šel zaradi pijače, temveč, da je opazoval svet in slišal kako novo; kjer pa ni našel dovtipov, plačal je maseljček, ne da bi ga pokusil in odšel naprej.» — K temu je treba pripomniti, da vsi viri pritrjujejo Ernestini Jelovškovi, ki po materinem pripovedovanju poroča, da ga je mati videla pijanega samo enkrat, in še takrat je bila tega ona kriva.²⁵⁴

Dočim je torej Prešeren iskal le izbrano moško družbo in je celo v tej najrajši molčal, razen če sta mu vino in ugodna prilika razvezala jezik in umetniški temperament, se zdi, da je rad prisedal k ženskam, zlasti k mladim, s katerimi ga je mikalo kramljati. Njegova hči beleži, da «je rad dvoril deklicam», in tudi gospa Koglova pripoveduje, da je ljubil družbo deklet, pristavljajoč, da je z ženami in deklicami najrajši govoril o erotičnih stvareh, in sicer v duhovito-dvoumni obliki. V gostilni «pri Metki» se je kot večerni gost pogosto oglašil v kuhinji, kjer so se gostilničarične hčerke v kratkih rokavcih sukale okrog ognjišča. Pri tem je imel navado, da se je rad s prstom doteknil lepega lakta ene izmed živahnih hčerk. Ta ga ni nikoli zamudila s kuhalnico udariti po prstih, dokler mu ni tega kategorično prepovedala. Od tu ima baje postanek njegova pesem: «Da ne smem si ukazala — belih rok se doteknit'». Gospa Koglova še pristavlja naslednje: «Večkrat sem slišala svojo mater in svoji sestri reči, ko so njegovega najljubšega pogovora znamenja na njem opazile: ‚Doktor, če ne moičite, boste dobili eno po hrbtu!‘ In včasi jo je tudi res dobil.» --

²⁵⁴ Ernestina Jelovškova, o. c., str. 9. — Tudi Betty Koglova poroča v citiranem članku: «...dasiravno ga je večkrat malo imel, vendar nikoli ni bil popolnoma pijan.»

Zadnja beseda

Vse to govori za to, da je bila v Prešernu razvita krepka, zdrava čutnost, okoliščina, ki je važna za umevanje njegovega razmerja do nemške romantike.

A tudi v njegovih odnošajih do ženske je značilno, da se je dal naš pesnik voditi predvsem neposredni prirodnosti, dočim ga je vsaka formalnost in oblizanost priučene, običajne olike odbijala. Kot človek, ki je tudi na sebi zanemarjal pravila bontonskih forn., se ni približeval umetnim oklepom ženskih src takozvane višje družbe. Za nevesto, je rekel drju. Chrobatu, da si izbere «tako kakšno čedno in brhko hišno», z gospicami pa da ne mara «imeti ničesar opraviti». To je pozneje tudi storil, ko je začel svoje intimno razmerje z duševno nedorastlo mu Ano Jelovškovo, s čimer se je zapletel v ne sicer formalno, a stvarno podobno — tragedijo, v kakršne se zapletajo pogosto naši izobraženi kmetiški sinovi in kakršnih eno je tako plastično naslikal Janko Kersnik v svoji «Jari gospodi». Med ostalimi njegovimi lastnostmi vsi viri soglasno potrjujejo njegovo izredno dobrosrčnost, ljudomilost in darežljivost.

Prevesna težnost sposobnosti Prešernove osebnosti je bila borej pomaknjena globoko v notranjost in se niti malo ni zmenila za ravnotežje z izrazi vnanje nature. Na površno oko in uho Prešeren ni delal vtiska. A bili so hipi, ko je tudi navzvun zasijal njegov genijalni duh, ki je v viharjev jeznih in mrkih tedanji naši domačiji v zvezi s Čopovim duhom svetil kakor luč v temi, ko se je na vso rast vzel um, ki je v «Arabje puščavi» iz neplodnih tal pognal visoko v zrak kakor vitka palma na oazi. Pa malo je bilo takrat ljudi v Ljubljani, ki bi bili zmožni se udeleževati njegovega zamišljenega, v lastni notranji svet pogreznjenega pomenka, saj je bilo celo malo takih, ki so se znali radovati nad njegovim od časa do časa razigranim temperamentom, iskrecim se od domislic, polnim epigramatične soli in duhovite šale. Večina plitvoformalistične uradniške in vnanjematerialistične meščanske gospode takratne Ljubljane je videla v njem samo zanemarjenega «jezičnega doktorja».

Tovarišija in prijateljstvo, osebno drugovanje in vzajemno izmenjavanje čuvstev in misli je igralo v tisti dobi pomanjkljivega javnega življenja veliko vlogo. Mnogo tega, kar dandanes pri izomiki duha, ustvarjanju značaja in formiranju svetovnega naziranja opravlja tisek, časopisni in knjižni, se je takrat podeljevalo medsebojno od osebe do osebe, od ust do ust. Duševne zveze med

532 PRIJATELJ: DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV.

prijatelji so bile zadnje visoke šole za mladino, stremečo po tem, da se duševno dvigne nad povprečno izobraženstvo.

Prešeren je imel dva prijatelja: Čopa in Smoleta. Družba obeh teh mož je za našega pesnika značilna po reku: povej mi, s kom občuješ, in povem ti, kdo si.

Smole Andrej Smole je bil sin bogatega ljubljanskega žitnega trgovca in spediterja. Bil je izobražen v jezikih, ki naj bi mu bili služili pri trgovini, ki jo je sprejel po očetu. Smole je v resnici, kakor smo že omenili pri Čopu, mnogo popotoval po kupčiji. A pri tem ni nakupoval samo žita, ampak iztikal obenem marljivo za knjigami in si jih nabavljal. Čital je Petrarca, Ariosta, Molièrja in Shakespearja v originalu. Veselje do literature je bil najbrže oni kit, ki ga je združeval s Čopom, kateremu je Smole dopisoval v Lvov v drastični ljubljanščini. Iz nekega teh njegovih pisem se vidi, da je Čopu-dijaku — kakor tudi drugim dijakom — pomagal obenem z denarjem. Prim. njegov list z dne 1. avg. 1824., v katerem piše Čopu: «Če so Vam gune goldinarji odveč, tok prosim jih pošlijte an Hrn. Blas Chrovat, Jurist in Wien... Če jih pa še nucate, jih pa le obderžijte dokler se Vam poljubi, ker veste de če se jih Vam glih več poljubi, Vas s veseljam poslužim.»²⁵⁵ Denarja namreč Smole ni obračal po trgovsko skrbno in varčno po rokah, nasprotno: prav lahko mu je uhajal izpod palca, posebno v literarne in veselo-zabavne namene. Navdušen po Ossianu je nabiral že v prvih dvajsetih letih slovenske narodne pesmi, ki jih je nameraval izdati že leta 1823., a jih je začel priobčevati šele v «Čebelici». Neuspela zaroka z «glažoynato princezinjo», lepo hčerko ljubljanskega steklarja Zeschka, ga je vrgla povsem na veseljaško plat. Leta 1827. je zabredel s svojo trgovino v konkurs in za nekaj let pobegnil v inozemstvo,²⁵⁶ odkoder se je vrnil v prvih tridesetih letih s tako pokvarjenim živčevjem, «da ni mogel hoditi brez opore, akoravno še ni bil štirideset let star».²⁵⁷ Po svojem povratku iz inozemstva je živel deloma v Ljubljani, povečini pa je bival v čistem zraku na Gorjancih v gradu Preseku, ki mu ga je bila kupila mati, katera si je bila ob konkurzu zasigurala svoje imetje z intabulacijo. S tem imetjem je mati gospodarila pozneje tako srečno, da je poplačala vse pri konkurzu oškodovane upnike. Ker

²⁵⁵ ZMS., VI., str. 178.

²⁵⁶ L. Pintar, Satura, Lj. zvon, 1911., str. 406.

²⁵⁷ Ernestina Jelovšek, Spomini na Prešerna, str. 37.

je neekonomični in ljudomili Andrej na svojem gorjanskem gradiču izvajal svoje graščaške pravice napram podložnim kmetom jako ohlapno in mu je bilo vseeno, ako tlačani vrše svoje tlačanske obveznosti, ali ne, češ: «Boga zahvalim, da mi hočejo kaj dati, saj jim nisem nič posodil»,²⁵⁸ mu je morala mati pomagati tudi z denarjem, kar je storila na ta način, da je zanj pri sodišču depoinirala glavnico 12 tisoč goldinarjev, od katerih je smel sin rabiti obresti.²⁵⁹

Andrej Smole je bil duša, silno navdušena za slovensko literaturo, zlasti pesniško. Sam sicer ni imel produktivnih talentov, a bil je entuziastičen uživatelj in pospeševatelj umetnostne literature. V času, ko je bila po Vodnikovi smrti slovenska Muza v javnosti malone docela onemela, je pisal dne 24. februarja 1823. Čopu v Lvov: «Štedentje zméram Kranske pésem kujejo pa sem zdi de neč pravga vkupej ne spravjo. Če jest zdej to velko grašino Ernestorf dobom tok pridem k vam v vas, potlej grevo na rajže, se bovo kej navučla, in ke dam pridevo hočvo mi dva kej počet — mene jezi de so Kranci tak zaspanci.»²⁶⁰ Prešeren je Smoleta označil Čelakovskemu z besedami: «Smolè... je premožen kupec, za Kranjšino posebno vnét, in zraven dovolj podučen (zná laško, francosko in englandarsko do verhá) vunder brez posebnih pisarskih daróv.»²⁶¹ Prešeren je v njem ljubil njegovo razmahnjeno, nezaprto široko naturo, njegov dionizijski polet, bohemsko-brezskrbni značaj življenja, njegov idealizem, iščoč po celem svetu «bratoljubja oltarje», in ono njegovo srce, kateremu je sam postavil spomenik v prekrasni osmrtnici z besedami: «Bolj'ga srca ni imela Ljubljana.» Družilo je oba prijatelja tudi svobodomiselnoprepričanje. Ernestina Jelovškova pripoveduje v tem oziru naslednje: «Ljudje so moji materi vedno zatrjevali, da je Prešeren :

²⁵⁸ Prim. Janez Trdina, Dolenjci, Slovan 1884., str. 213 in moj sestavek «Dvoje Prešernovih pisem», ZMS. IV., str. 193.

²⁵⁹ Kako je pod konec svojega življenja Smole svoj grad prodal, se preselil v Ljubljano in zasnoval na temelju izkupička s Prešernom pravo pravcato literarno izdajateljsko družbo, v kateri je nanovo izdal obe Linhartovi komediji, Vodnikove pesmi, svoj prevod «Varha», v kateri je kanil izdati v svojem prevodu iz angleščine še igro «Norenje sreče», Malavašič-Kotzebujevo «Stisko» in započeti izdajanje političnih «Ilirskih novic» z literarno prilogo «Ilirski Merkur», o vsem tem prim. moj članek «Dvoje Prešernovih pisem» (ZMS., IV., str. 193—198).

²⁶⁰ ZMS., VI., str. 177.

²⁶¹ Ibid., str. 179.

nikdar ne vzame, dokler bode občeval s Smoletom, ki je sprijen
,prostomislec'.»²⁶²

Pri vseh teh ozkih vezeh, obstojajočih v sorodnih literarnih zanimanjih in enakem suverensko-malomarnem pogledu na praktično življenje, pa se mora reči, da je bil Smole le bolj prijatelj Prešerna kot človeka, drug njegovega življenja, kompanjon nefilistrskega kljubovanja malomeščansko-ozkosrčni okolici, soudeležnik hipnoveselega gostilniškega «klubovanja» pri čaši, iz katere «vseh bolečin se pozabljivost pije», potem ko se jima je obema v to svrhu zaželjeni idealistični napoj v obliki vzvišene ženske ljubezni bil odrekel. Drug Prešernovega duha, tihi sobesednik skrivnostnih snovanj njegove duše, veliki mentor njegovih idejnih iskanj in umetnostno-izraznih prizadevanj pa je bil in ostal do svoje prezgodne smrti — Matija Čop. (Dalje prihodnjič.)

²⁶² Ernestina Jelovšek, Spomini na Prešerna, str. 35. — Prim. tudi istotam str. 70: «Moja mati je dejala, da ga nikdar ni videla iti s kom drugim kakor s Smoletom; če ni bil v večji družbi gospodov, je bil sam. Zdi se mi, kakor bi se bili ljudje bali jezikov, če bi bili preveč občevali z njim.»

Č. Mistia, ki je slednjega zatiral, ni je v službi ali v vednosti obdržal z liberalno mističnimi npr. jaz + svetem, fr. vsjakom, kot mestni obornik + kole

MIRKO PRETNAR:

LEŽEČ V TRAVI.

Koliko solnc je, naj jih preštejem,
kar mi jih sveti s čarno močjo?
Kača na pesku — samotno se grejem, —
bel dijamant krasi ji glavo.

Komu naj dam vse skrite dragulje,
komu poklonim naj krono zlato?

— — — — —
Kot cvetje iz češenj se name vsul je
spomin tvoj z novo omamno močjo.

Kaj ste penki?

Dr. IVAN PRIJATELJ:

DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV. (Dalje.)

Čop in Prešeren sta si bila najbližja rojaka in sta se sprijateljila že v zgodnjih dijaških letih. Tomo Zupan pripoveduje mično dogodenco o prvem njunem sestanku leta 1812. v sobi rojinskega župnika, h kateremu sta se bila prišla istočasno posloviti, nanovo odhajajoč v ljubljanske šole. Prešeren se je odpravljaj v tretji razred mestne ljudske šole, ki je bila takrat pod francosko vladjo slovenska,²⁶³ a tako, da so se v nji kakor tudi v kmetiških ljudskih šolah dajali tudi osnovni pojmi francoščine. Čop vpraša malega Prešerna: «Deček! mi li znaš povedati, kaj se pravi ‚prav dobro‘ francoski?» «Très — bien», se vprašanec brez pomisleka odreže. Čop ... pohvali dete Prešerna rekoč: «Le lepo napreduj, mali, potem utegne še kaj biti iz tebe».²⁶⁴ Kot dijak latinških šol sta si postala Prešeren in tri leta starejši Čop najožja prijatelja, ki sta zlasti o počitnicah skupaj prebila marsikatero urico. Prešernova sestra Mina je pripovedovala Levcu, «da o počitnicah skoraj ni bilo dné, da ne bi bil prišel ‚žirovniški študent‘ Prešerna obiskat. Ta je navadno ali v svoji sobi bral, ali s knjigo v roci pri sv. Marku v travi ležal. Kedar je prišel Čop, brala sta skupaj po več ur, ali v živem razgovoru hodila ob savskem brodu, ali sprehajala se po lepi okolici.»²⁶⁵

Med leti 1820. do 1827., ko je bival Čop na Reki, oziroma v Lvovu, je sicer usoda začasno osebno ločila Čopa od Prešerna, kateri je v jeseni 1821. odšel na dunajsko univerzo. A tudi v tem času ju je združevalo prijateljsko dopisovanje. Njunih pisem iz te dobe se nam ni sicer nič ohranilo, vendar pa o eksistenci takega dopisovanja lahko s precejšnjo sigurnostjo domnevamo po pismih, ki sta jih pisarila Čopu dunajska Prešernova sodijaka, Golmajer

²⁶³ Prim. Čopovo opazko v Šafaříkovi «Geschichte der südslawischen Literatur», str. 59.

²⁶⁴ Tomo Zupan, Iz Preširnevega življenja, Ljub. zvon, I., str. 271.

²⁶⁵ Zvon, 1879., str. 35.

in Perko, in ki so ohranjena v Čopovi zapuščini. Tako piše n. pr. dne 1. junija 1823. Golmajer Čopu, da je dobil mesto učitelja pri Klinkowströmu, «v zavodu, kjer je Prešeren», in omenja med imeni dunajskih, Čopa pozdravljajočih dijakov na prvem mestu Prešernovo ime. Isti dopisnik dne 15. januarja 1824. Čopu podrobno razlaga vzroke, iz katerih je moral Prešeren zapustiti Klinkowströmov zavod. In zopet dne 23. novembra 1824. mu javlja, da gre Prešernu dobro. Dne 21. maja 1825. mu popisuje, kako je po dokončanih študijah peš zapustil Dunaj in kako so ga z Dunaja pospremili Chrobat, Prešeren, Hladnik i. dr., med potjo veselo popivajoč, prav do Perchtoldsdorfa, kjer so se kordialno poslovili. — Že znani nam Perko, ki je Čopa v Lvovu obiskal, dopisuje Čopu kot dunajski dijak in v svojih dopisih ne pozablja pristaviti kaj malega tudi o Prešernu. Dne 10. oktobra 1826. napr. Čopu sporoča, da je Prešeren to leto zgodaj odpotoval v domovino; a dne 5. novembra 1826. omenja naravnost Čopovo pismo na Prešerna, katerega temu ni mogel izročiti osebno, ampak mu ga je pustil na univerzi. [«Non ho potuto vedere ancora il sig. Prehern, ma ho messo la lettera speditami all' università, ove come spero (se mai è a Vienna) l'avrà fra poco.»] V Perkovem pismu z dne 5. maja 1827. pa imamo direktno potrdilo, da je v teh dijaških letih tudi Prešeren dopisoval Čopu. («Preschern è arrivato per far il primo esame di rigore; egli La saluta e dice di volerla scrivere.»)²⁶⁶ V jeseni leta 1828., ko je Prešeren vstopil v prakso pri ljubljanskem advokatu dr. Baumgartnerju in je bil Čop že eno leto ljubljanski humanitetni profesor, je združila Ljubljana oba prijatelja zopet v osebno, za našo literaturo tako plodonosno zvezo. V teh zadnjih dvajsetih letih, ko je Smole po nesrečnem konkurzu in nesrečni ljubezni bival v inozemstvu, ko se je bil Prešeren pravkar vrnil v domovino, stopajoč v življenje in delovanje še z vročim, nerazočaranim idealizmom ter z vzbujenim in razcvitajočim se velikim pesniškim talentom svojim, takrat se je iz srečne Čop-Prešernove zveze porodila «Čebelica», v katere okrilju je prvič v večji množini zagledala svet leporasla deca Prešernovih poezij.

Kakor smo videli, je bil Čop človek, zakopan v knjige, živeč v študijah, uživajoč v leposlovju klasiko in romantiko, na ta način za silo pozabljač v duševnih užitkih na svojo osebno srčno

²⁶⁶ Vsa ta pisma v Čopovi zapuščini v ljubljanski licejki.

* Zvezo, da to brez nje ne bilo vsej tega Prešerna mi žito,

rano, ki mu jo je bila vsekala nevračana ljubezen. Podobno prevaro svojih čuvstev je imel skoro doživeti tudi njegov prijatelj Prešeren. 593.6

Nič nam ne nudi globljega pogleda v Prešernovo osebnost in še posebej v sklad njegove duševnosti kakor analiza razmerja našega pesnika do ženske. Prešeren je bil po naturi in izobrazbi svojega uma, kakor bomo še videli, močno in izrazito idealistična narava. Bil pa je obenem po svojih nagonih in fizični prirodi svoji krepak, zdravočuten človek. Jaka erotika je značilna komponenta njegove prirode. Da bi bil kot že dorasel dijak erotično tako malo vznujen in podučen, kakor poroča njegova hči, trdeč, da ga je kot šestnajstletnega mladeniča šele doma veliki hlapec «poučil prijazno o razliki med obema spoloma in o medsebojnih razmerah»,²⁶⁷ si pač ne more misliti nihče, ki pozna življenje kmetiških otrok in mnogotere prilike, v katerih se deca na kmetih podučijo o teh stvareh. V skladu s Prešernovo idealistično izobrazbo pa bi utegnilo biti to, kar sporoča po materini pripovedi ista dama o njegovem bivanju na stanovanju pri neki dunajski vdovi in njeni hčerki, trdeč, da pesnik ni ugenil postranskih namenov, ki sta jih imeli lehkoživi Dunajčanki z ozirom nanj.²⁶⁸ Da je Prešeren že v dijaških letih rad pogledal za kakšnim lepim ženskim obrazkom, potrjuje sam, ko piše dne 14. marca 1833. Čelakovskemu, «de se mu je ljubezen z' nekakšino Gospodično v Gradcu le zavolj tega poderla, ker ji je premalokedaj pisal»,²⁶⁹ označujoč na ta način sam površnost in vnanjost teh in takih mladostnih znanj.

²⁶⁷ Ernestina Jelovšek, o. c., str. 10.

²⁶⁸ Ibid., str. 12.

²⁶⁹ ZMS., VI., str. 180. — To razdrto graško ljubezen omenja Prešeren tudi v pismu na Čopa z dne 24.—31. marca 1832., ko mu piše iz Celovca v Ljubljano: «V Gradec si ne upam nič več pisati.» (Ljub. zvon, 1888., str. 691.) Istemu Čopu piše iz istega mesta dne 5. februarja 1832., da je tu neka Celovčanka napravila nanj takšen vtisek, da «ne sme nekdo o njem nič zvedeti». (Ibid., 568.) Dalo bi se tu misliti na «lepo Reziko nemškuto», ali pa morebiti že na — Julijo. V dobi, ko je Prešernu «trideseto leto predla Parka», pa pravi sam vzvišeno šaljivo, da «nobena ga deklet še ni ljubila». V sonetu «Dve sestri videle...», nastalem najbrž leta 1831., sicer trdi, da je pobegnul pred pogledom neke lepote kakor srna «v prejšnjih časih osterljena», vspomnivša se «stare rane».

A ta «stara rana» je po vsej verjetnosti izraz poetične hiperbole; več dejanske resnice pa bo v Prešernovi stanci iz istega leta 1831., ki je najprej bila brez naslova in jo je poet pozneje značilno naslovil: «P r v a ljubezen», menim v naslednjih treh verzih te pesmi:

Z enointridesetim letom pa je dospela Prešernova idealistično-duševna in krepka čutno - fizična natura do silnega moškega izbruha, njegovi duševni toki in prirodni soki so se razcveli v krasno, opojno cvetko njegove ljubezni do Julije.²⁷⁰ V osmrtnici, posvečeni Čopu, govori Prešeren o silnem «notranjem žaru» (innere Glut) ne samo Čopove, ampak pač tudi svoje prirode. Pri oznaki pesnikove ljubezni do Julije, si ne moremo misliti, da bi bil žarek, ki je tako sijajno obžaril Primičevo hčerko, iz Prešernovih prsi šinil na dan samo zato, da doseže in obsine njo, o kateri se nam sporoča, da je bila res nežna, a niti ne posebno lepa devojka. Popek je dosegel štadij, v katerem se je moral razviti v cvet, in hčerka ljubljanskega trgovca je bila pač tak vnani in vidni povod, kakršni so bili vsi formalni vzorci, ki si jih je Prešeren izposojeval od romantike in nji priljubljenih pesnikov, zlasti od Italijana Petrarka, po čigar vzgledu tudi Prešeren s srcem za ljubljeno damo užganim «ji želi v ljubezni služiti» — prav po trubadursko. O kakšni zavestni pesniški fikciji seveda kljub temu ne smemo govoriti. Da Prešeren ni bil sanjač, ampak krepko konkreten človek, da je tudi Julijo resnično ljubil, to dokazuje dokaj konkretnih podrobnosti v njegovih pesmih.²⁷¹ A Prešeren ni ljubil samo take Julije, kakršna je posedala v družbi staromodnih tet in ljubljanskih dam, ki «so si brusile jezike in si štele na perste per kafeti, kar jih ni in kar jih je ljubil device», ampak on je v nji ljubil

«Domače sem lepé poznal dekleta,
dežel sem tujih videl hčere zale;
bila srca ni prostost men' odvzeta.»

S to pesmijo datira začetek ljubezni do Julije. (Prim. o tem dr. Žigonovo temeljito razpravo «Letnica 1833. v Prešernovih Poezijah» v ČZN. 1906.)

²⁷⁰ Podrobnejšo analizo Prešernovega razmerja do Julije in Ane glej v moji razpravi «Drama Prešernovega duševnega življenja» v posebni številki «Naših zapiskov», III. (1905.), št. 10 in 11.

²⁷¹ Proti Stritarjevi proglasitvi Prešernove ljubezni do Julije za zgolj pesniško fikcijo, za kar bi to ljubezen svojega očeta rada proglasila tudi Ernestina («Spomini», str. 7), je odločno nastopil Murko v svojih «Mislih k Prešernovemu življenjepisu» (Lj. zvon, 1901., str. 134.) in že poprej v svojih univerzitetnih predavanjih; v istem zmislu je razpravljal o tem ljubezenskem vprašanju prof. Korš v uvodu k svojemu ruskemu prevodu Prešerna, v delu, za katero mu je pisec teh vrst dobavljal gradivo. Dalje prim. V. Steska (Kategorizacija, 1901., str. 27.), dr. Tominšek (Lj. zvon, 1905, str. 544.) in dr. Žigon (v citirani razpravi).

kot v vidni realizaciji obenem vse one idealistične pritikline, s katerimi — vzetimi iz svoje prepolne idealistične duše — je bil on sam obdal predmet svoje ljubezni. Prešeren je gledal «sled sence zarje onstranske glorijske», vtisnjene v oltar, ki si ga je bil naredil iz Julije. In ko je gledal to po svoje in iz sebe narisano «podobo nebeške lepote», so se mu hladile želje «ljubezni verne», to je: njegovega idealističnega stremljenja po lepoti. Julija je dala njegovemu idealu realno »ime«, in pesnik se morebiti niti sam ni zavedal, da zliva z lepoto ideala, nosečega slučajno ime «Julija», v en akord lepoto noči, svetle zarje, dneva porodnice, jutra, poldneva, mračnega hladu večera, samote, nepokoja mesta, rože, tice, vsakega kamena, z eno besedo: lepoto vsega vidnega sveta, od katere je imel pesnik v duši neminljiv, neizbrisljiv občutek in o kateri je bila pravzaprav v njegovih pesmih «vedna, sama govorica». A «gospod» vsega tega poslednjega ni bilo že več Julijino «ime», ampak v to «ime» zajeta ona idealistična težnja, s katero je pesnik obdal svojo nezavestno iluzijo. Ko je pozneje spoznal to iluzijo, je pesnik mirno ločil realno podlago njeno — «lepo stvar» — od tega, kar ji je bil dodal iz svoje duše, od ~~A~~ «božtva».

Ljubezen do Julije je pomenjala za Prešerna ono srečno zlitev njegovih čuvstev in čutov, s katero je razmeroma še mladi pesnik tako zmagoslavno krotil in uglašal «življenja zmede». Bila je ta ljubezen zanj kombinirani žarek one «svetlobe zorne», o kateri pravi:

«Le nji teme kraljestvo je pokorno,
samo njo ubogajo viharjev sile.»

Bila mu je ta ljubezen «zvezda na visokem nebu». In naj je še tako razsajal «piš ob hudi uri» lastnih instinktov, in naj so se še tako «tepli valovi» in je «udarjal grom» sodobne splošne reakcije predmarca, pri svitu te zarje je «na razjasnjem azuri» njegove duše kraljeval mir in na morju javnosti in v kotlu njegovih čuvstev in nagonov je utihal zanj šum viharja. Prešeren je že takrat vedel, da so slučajne sestavine in slučajni odnošaji realnega življenja, ki sodoločajo individualno življenje visoke, idealne osebnosti, sovražni in nasprotni idealističnim težnjam njenim — o tem spoznanju priča njegovo mladostno «Slovo od mladosti» — vedel je torej že takrat Prešeren za «jezo sreče», t. j. usode, a takrat je imel še oči uprte v svoj realizirani ideal in je mirno rekel:

«Ak' še tako vihari jeza sreče,
nebo se koj zvedri krog moje barke.»

101.596 V teh dveh stihih vidimo Prešerna še v polni idealistični samozavesti kot krotitelja' «jeze sreče», kot polnosilnega gospodarja «barke» svojega življenja. Toda pesnikova ljubezen ostane neusliššana, in sicer v oni moški dobi, ko njegova krepko-čutna natura ne more več živeti od samega «neba», ko njegova noga stremi po tem, da stopi na «zemljo». «Svetloba zorna» Julije se začne zavijati v zemeljske megle. In ko se mu že oddaljuje izpred oči, se mu pogled še enkrat upre v njegov ideal, in najlepša njegova pesem mu prikipi iz prsi: «Sonetni venec», v najbolj belem marmorju okameneli oni hip, ko

«Sijalo solnce je podobe zale,
pogleda tvoj'ga pil sem žarke mile,
ljubezni so cvetlice kal pognale».

A obenem so v tem ljubezenskem spomeniku že začrtane sence one noči, v katero je imel pesnik pasti poslej:

«Zbežale so te sanje kratkočasne,
biló blisk nagel upanje je celo,
ki le temnejši noč stori, ko ugasne.»

Pesnik, kakor da bi čutil, da se s tem spomenikom, nagrobnikom svoje ljubezni, poslavlja od svojega ideala, krasnega, a zanj težkega kot gola, večna, neizpolnjiva ideja, da se poslavlja v korist resničnega življenja, «življenja noči», v katero kmalu «noben žar'k ne bo svetil», v korist realnosti, razločujoče se od idealnosti kakor se razločuje teléga od zrakoplova.

Prihajal je čas, ko je začela Prešernu postajati njegova idealna ljubezen težka, mučna in bridka kakor «solz grenkih kupa». Njegova zdravočutna priroda je začela spraševati po ženski, ki bi mu bila dušna in telesna družica. Bližal se je odločilni trenotek, ki je zahteval od Prešerna, da združi idealne zahteve svoje duše z realnostjo, da stopi na trdna tla. Ta prehod se ni posrečil pesniku. Morebiti je bila že sama po sebi premalo v soglasju njegova vnanost ž njegovo notranjostjo, da bi bil mogel upati na vsaj približno duševno in telesno ter socialno enakorodnost, saj smo čuli, da je Chrobotu govoril o «kaki hišni». Tudi je bil padeč njegov iz nebes na zemljo v Julijini ljubezni prestrmoglav, da bi se bil mogel ustaviti v primerni višini. Bodi temu kakorkoli:

Prešeren, poprej — z očmi, uprtimi v zvezdo «visoko na nebu» — gospodar «barke» svojega življenja, se sedaj zlije z realnostjo, z elementom in postane val, ki ga giblje element in goni vihar. Pesnik stopi v intimno razmerje z ^BAno Jelovškovo, mladim, čednim dekličem, do neverjetnosti naivnim, malo inteligentnim, pri svojih in pesnikovih ^{preh} nezakonskih otrokih skoro nesrečnim bitjem, ne osrečujočim tudi pesnika. Prešeren je poizkušal Ano izobraziti, nosil ji je knjige, vodil ž njo prosvetljene pogovore, dajal ji novcev, da bi hodila v gledališče. A kakor pripoveduje njena hčerka Ernestina, se zdi, da je hodila Ana menda rajši kramljat h gledališki gostilničarki in dajat pri zopetnem svojem blagoslovljenem stanju ljudem v zobe sebe in njega.

Spoznavši brezuspešnost svojih visokih prizadevanj, zvezati svojo življenjsko usodo z bitjem svojega idealizma, se je Prešeren združil z navadno ^Bzemljanko», odpahnjem od ^A«božtva» se je oklenil «smrtnice» Ane in se zapletel v težke brige in bridkosti, ki jih je nosil možato, čeprav s sklonjeno glavo in ginečimi življenjskimi silami. Namesto prejšnje idealne «solz grenkih kupe» hrepenenja je pil sedaj iz še grenkejše realne lončene posode življenja. Globok pogled v to trpko stanje, v katero je bilo privedlo to razmerje Prešerna, nam nudi «čudovit in skrivnosten» dogodek, ki ga po materinih lastnih besedah sporoča v svojih «Spominih»²⁷² pesnikova hči: «Neko nedeljo popoldne je prišla (Ana) k njemu; bil je nenavadno dobre volje. Dejal je, da se čuti zelo srečnega, da ima hčerko; kadar umrje, bode vsaj kdo plakal za njim. ,Tudi ti boš jokala; izpoznaš še-le, kaj imaš, ko me že več ne bo, kajti sedaj me ne umeš! ... S tem sem le hotel reči, da sem srečen, ker imam bitje, kateremu je moje življenje res potrebno ... O, ko bi tudi tebe mogel res osrečiti!« — ,Vzemi me, saj veš, da bi bilo to moja največja sreča.« Prešeren je globoko vzdihnil, podprl se s komolci, zakril oči ter se zamislil. Črez dolgo se je sklonil — bil je za deset let starejši. Nato je vstal, prijel mojo mater za rameni ter jo potisnil ven rekoč: ,Idi sedaj ...!«

Sedaj, ko smo se v glavnih obrisih seznanili s Prešernovo osebnostjo v njenih prirodnih sestavinah, nagnjenjih in svojstvih, lahko pristopimo h kratki označbi najizrazitejših poti poetove misli, h karakteristiki one končne zaokrožene duševnosti, ki ji pravimo svetovno naziranje.

²⁷² Ernestina Jelovšek, o. c., str. 46.

Prve direktive Prešernovemu pogledu na svet in življenje je dal brezdvomno Matija Čop, ki je kot bivši dunajski modroslovec in za profesorski izpit iz klasične filologije se pripravljajoči ljubljanski teolog sigurno mnogo občeval z višjegimnazijcem in ožjim rojakom Prešernom, kakor je to delal glasom znanega nam pisma v tem času z Goričanom Saviem, zanimajočim se za literaturo. Od Čopa se je Prešeren po vsej verjetnosti že v teh letih navzel globokega zmisla za najboljše poete grškega in rimskega klasicizma, zlasti za elegike, tako mnogo govoreče tudi umu in srcu tedanjega modernega človeka. Nemška romantika s Friedrichom Schlegelom na čelu je baš takrat vzbujala nov interes za proučevanje staroklasične literature. Lehko si mislimo, da je Čop že takrat zainteresiral mladega Prešerna tudi za starejšo italijansko poezijo, za katero je istotako kazala takrat gospodujoča nemška romantika posebno umevanje in navdušenje.

Veselje do izobrazbe v materinem jeziku so budila v tistih letih predvsem predavanja Metelka, prvega od države nastavljenega javnega predavatelja slovenščine na Kranjskem, in sicer na ljubljanskem bogoslovju. Ta predavanja so smeli v zmislu najvišjega odloka z dne 26. decembra 1815. poslušati tudi dijaki liceja, tedanje gimnazije. Kakor trdi Marn,²⁷³ je tudi Prešeren poslušal Metelka, ki je bil začel s svojimi predavanji dne 16. aprila 1817. To stolico slovenščine je bil s pomočjo Kopitarja izposloval in predavateljsko mesto na nji pridobil Metelku ravnatelj filozofskih študij ljubljanskih, Matevž Ravnikar, ki je med leti 1815.—1817. stanujoč z Metelkom, semeniškim ekonomom in spiritualom, pod isto semeniško streho, pisal svoje «Zgodbe sv. pisma za mlade ljudi», polagajoč zlasti s to knjigo one smernice razvoju knjižne slovenščine, po katerih si je pridobil v slovenski literaturni zgodovini ime «očeta slovenske proze». Ravnajoč se po zgledu onega Ravnikarja, ki si je bil svoje jezikovnorazvojne smernice priredil po Kopitarjevih nasvetih, se je oprl Metelko s svojimi duhovniškimi učenci na preprosti in nepokvarjeni jezik kmeta, ne prihajajočega mnogo v dotiko z mestnim, slovenščino kvarečim prebivalstvom. Uspeh te stolice je bil velik. Skoro se je razlegla s prižnic cele dežele enotnejša, slovniško pravilnejša in blagoglasnejša slovenska beseda. Pa tudi v novih, v prvi vrsti nabožnih knjigah, ki so jih začeli v obilnem številu pisati in izdajati Kopitarjevi, Ravnikarjevi

²⁷³ Jezičnik, IX., str. 28.

in Metelkovi učenci, se je razodeval isti jezikovni napredek. Ko pride stvar enkrat v tok, običajno ena ^{evolucija} evolucija brzo vodi za seboj drugo. Laiški učenci, po teh učiteljih v slovenščini vzgojeni in zanjo ogreti, so se že po dobrih desetih letih tako izpopolnili, da so — po pravici čuteč se ne nižje od svojih nekdanjih učiteljev — posegli po novi, višji stopnji razvoja domače literature. In na čelo te nove evolucije in v opozicijo s staro sta stopila baš Čop

Prešeren Prešeren z almanahom «Čebelico». Toda o tem pozneje.

starejša Kar se tiče Prešernovega svetovnega nazora, si moramo misliti, da je prinesel poet že iz dosedanjega drugovanja s Čopom neko izvestno orientacijo v pogledu na svet in življenje. Ta je mogla sloneti edino na staroklasičnem naziranju z vzbujenim zmisлом za naziranje romantikov, polagajočih baš v tistem času

Starogrški romantiki y mnogem oziru mostove med svojim in starih Grkov duševnim svetom. — V jeseni 1821. je prišel Prešeren na Dunaj, v široki

svet, v ozračje misleče avstrijske mladine, v dotik z oficialnim duhom časa stare generacije in v kontakt z opozicijskimi težnjami mladega pokolenja, v ono gibanje, ki se je bilo začelo s kongresi

X. v. in končalo z revolucijo leta 1848. Tresljaji tega pokreta izpreletujejo in napolnjujejo tudi Prešernovega duha. Prešeren je na lastne

oči videl, kako se je zaključeval sredi maja 1821. v Ljubljani eden izmed kongresov. Videl je razsvetljena okna, za katerimi je

Metternich s pretkanimi zvižaçami pridobil diplomate Evrope za to, da se skujejo in nadenejo verige narodom. Ko je prišel Prešeren

na Dunaj, je tu našel docela drugačno tendenco na barometru družabne atmosfere, zlasti med mladino, nego je bila ona, ki bi

jo bil našel, recimo, deset let prej. Desetletje prostovoljnih pridigarjev, vedre restavracije katolicizma, je bilo pri kraju. Med

dunajsko inteligentno mladino je bilo sedaj zavladovalo mnenje, da je Metternich zato pripustil redemptoriste in jezuite v državo, da

izvrši «neki teman, velik načrt vlade», stremeč po tem, da s pomočjo duhovnih redov in bratovščin izvede vseobče duševno

robstvo.²⁷⁴ Tudi je vedela ta mladina, da redemptoristični konvertiti v sporazumu z Metternichom ustanavljajo takšna vzgajališča, kakršno je bil znani nam Klinkowström^{ov} zavod. In ako se

je slučajno sama vzgajala ali ako je sama podučevala v takih zavodih, je začela kazati odpor proti temu izrabljanju vere v

nje vere reakcijske državne svrhe. V tem svojem odpornem zaletu se je

²⁷⁴ Prim. Eugen Guglia, l. c.

začela ta mladina obračati proti veri sploh in se oklepati smelega, čeprav neredko brezcilnega «freigeistovstva». Tipični predstavitelj te mladine je renitentni Klinkowströmov gojenec grof Anton Auersperg, poznejši pesnik Anastasius Grün. Auerspergu pa je bil v imenovanem institutu inštruktor in drug — naš Prešeren. Prijateljstvo in somišljeništvo, razvivše se med obema mladeničema, je bilo tudi vzrok, da je moral naš pesnik stran od Klinkowströma. Veleinteresanten dokument o tem dogodku iz Prešernovega življenja tvori Golmajerjevo pismo Čopu z dne 15. januarja 1824., ki ga je leta 1902. odkril v Čopovi zapuščini pisec teh vrst.²⁷⁵ V tem pismu Golmajer poudarja zlasti naslednje, za naša izvajanja važne stvari: «Prešeren je presvoboden in preodkritosrčen, da bi mogel ostati v tej hiši, zakaj tukaj je exempli causa kakor v kakšnem semenišču; kdor se zna bolje hliniti, ta boljše izhaja. Liguorijanci so se menda popolnoma polastili Klinkowströma; on sam ima seveda pri tem najboljšo voljo, kljub temu ne ustvarja drugega nego hinavce, ne izvzemši inštruktorjev; mi učitelji smo na boljšem, pri nas zadostuje, ako točno prihajamo in ne oznanjujemo nevere in krivoverstva. Prešeren pa je n. pr. bral premalo molitvenikov kakega Passyja ali Frinta²⁷⁶ in drugih duhovnih nabožnih knjig ter se preveč ukvarjal s posvetnimi, grškimi in latinskimi klasiki, s Homerjem, Hesiodom, Evripidom, Sofoklom, Plavtom, Tibulom, izmed katerih so zadnji nekaj posebno pregrešnega, ker vsebujejo komedije. Vedeti moraš namreč, da ne sme hoditi noben gojenec zavoda, kakor tudi noben inštruktor, v gledališče, naj bi se predstavljalo tudi najboljše delo. Semtertija je Klinkowström pri Prešernu našel tudi druge knjige, kakor Boccaccija, Guarinijevega ‚Pastor fido‘, Ovida itd. Tudi ni hodil Prešeren nikdar k izpovedi ter k obhajilu in ne vsak dan k maši, premalo mu je dvoril. Zadnji udarec pa mu je zadala ta okoliščina, da je čital grof Auersperg knjige iz njegove knjižnice, pri čemer je naletel tudi na pregrešne, ker je imel od Prešerna ključ do njih; to je dalo Klinkowströmu povod, Prešerna odpustiti.»

V tem Golmajerjevem pismu so za naša izvajanja pomembe polni zlasti podatki o tem, kako se je Prešeren kot pravi Čopov učenec tudi za časa svojega dunajskega jurističnega študija še nadalje bavil s čitanjem in proučevanjem staroklasičnih pisateljev,

²⁷⁵ Priobčil je to pismo L. Pintar v «Ljub. zvonu», 1902., str. 633.

²⁷⁶ Prim. gori str. 81.

zlasti elegikov, kako je užival staroitalijansko poezijo tudi oddaljen od mentorja, po čigar posredovanju se mu je bila priljubila, in naposled: kako se je Prešeren pod vplivom gesel dunajske napredne mladine odvrčal od take vere in takega katolicizma, kakor se je ob tistem času državnim potom po Metternichu uvajal v življenje in izrabljal v restavracijsko - nazadnjaške namene. Ako je pisaril Klinkowström Auerspergovi materi na Kranjsko, da mladi grof «javno kaže neko za dečka smešno omalovaževanje duhovskega stanu»,²⁷⁷ ako poroča Wolfgang Menzel v svojem literarnem potopisu, da se dunajsko ljudstvo «na cesti norčuje iz ligurijancev»,²⁷⁸ so nam znana iz Ernestininih «Spominov» tudi glede Prešerna dejstva, porojena iz podobne mentalitete; njegova hči nam pripoveduje, da je n. pr. Prešeren ob priliki, ko se je veselil sina, dejal Ani: «Moj sin ne bode nikdar duhovnik, in če bi bil — tedaj ni moj otrok»; ko je Ana vmešavala v njuno razmerje šentpeterskega župnika Svetličiča, se je baje izrazil, da «se poslej ločita njiju poti ... naj pa vzame — župnika Svetličiča»; dalje pripoveduje hči po materini pripovedi, da je bil vesel tudi hčerke, češ, da bo po njegovi smrti vsaj kdo plakal, pristavljajoč: «Moja sestra ne bode jokala po meni, kajti tercijska nima srca»; da je bil hud na svojo Ano, ko je bila šla se izpovedat duhovniku, kateri jo je izpraševal o neznanih ji «sodomskih grehah», dajajoč duška svoji nevolji v naslednjem poduku: «Če misliš, da se že moraš spovedati, povej meni in jaz ti nasvetujem spovednika, kajti še je nekaj pametnih duhovnikov»; sam zase pa da je bil mnenja: «Nič ni za moža bolj poniževalnega — skoro bi rekel onečaščujočega — kakor spoved ... Če krivice ne poravnaj, mu ne more dati odveze noben duhovnik.»²⁷⁹

Iz vsega tega se vidi, da je bila Prešernu že od mladosti pot verskega doživljanja po časovnih razmerah jako zagrenjena in da je izmed oficialnih voditeljev na tej poti — duhovnikov — uvaževal le redke izjeme in še te priporočal — drugim, ne sebi.

V tem se je temeljito ločil od večine zastopnikov takratne nemške romantike, tvoreče v ostalem ozračje, v katerem je dihala njegova Muza. Nemški romantiki so se v pretežni večini nagibali

²⁷⁷ Glej Franklov sestavek «Anastasius Grüns Jugend». Neue fr. Presse, 1896, Nr. 11.334.

²⁷⁸ W. Menzel, o. c., str. 133.

²⁷⁹ Ernestina Jelovšek, o. c., 43—44, 46; prim. tudi 78, 25—26.

* To je tisto, da si Anina = Ernestina le malo čisto tega zapisala o prešernu. Za prešernovo zgodovino naj ti spominov ne bodo. Vendar pa čisto vsi mi mislimo v "Spominih". Prešeren je bil matini večkrat pravejši; posebno, če ga je mčila: Vani ...

li katolicizmu in veri. Kakor smo čuli, so to delali povečem v starejših svojih letih kot disidenti in utrujenci dokaj razuzdanega mladostnega življenja, stremeč po novih sublimnih užitkih in senzacijah. Prešeren je temeljil kot sin mladega, prirodnega naroda preveč v zdravi čutnosti, tudi je bil vzgojen preveč ob lepoti krepkočutne grške antike,²⁸⁰ da bi bil prenašal poetične doživljaje svoje duše v nadnaravne sfere, ko se je lahko pesniško izživljal bodisi v neposredni narodi, bodisi v onih oblikah, v katere sta bili narodo dvignili in jo poplemenitili antika in italijanska renešanca.

Kljub temu pa se mora reči, da je Prešeren v mnogem oziru ^{Prešeren} ^{je} ^{ne} ^{mu} ^{st.} sin nemške romantike, čeprav ne zgolj njen pevec. Kakor nemški in sploh vsi romantiki je tudi Prešeren poet čuvstva par excellence. Ta pesniška struja je očitno tudi bila, ki ga je napolnila z ^{Poeti} ljubeznijo do vsega ljudskega in narodoslovnega, posebno pa z ⁵⁹⁵ zmyslom za narodno pesem. Primeriti je treba samo njegove čudovito lepe prepesnitve narodnih pesmi, n. pr. «Lepe Vide». Pri romantikih se je Prešeren naučil tudi ceniti umetnost in staviti njen pomen na najvišjo stopnjo duševnosti. ^{Prešeren} Od romantikov ima tudi svojo univerzalnost. Kakor pesniki te smeri išče tudi on umetnostnih oporišč v tujih literaturah, vendar bolj v oblikah, nego v vsebini. Z ljubeznijo do romanskih poetov so brezdvomno Čopa in njega napolnili nemški romantiki, n. pr. do Petrarka, katerega ⁵⁹¹ je A. W. Schlegel mojstrsko prevajal, do Guarinijevega «Pastor fido», priljubljenega vsem romantikom, do Boccaccia itd. — Temeljito pa se loči naš gorenjski fant od onih utrujencev rafinirane kulture, ki so stopnjevali fizične doživljaje v neke sublimne in se dajali za to ceno duševno vezati. Zato tudi spirale Prešernovega duševnega razvoja niso tako skodržane, ampak celo takrat, kadar štrlé proti obupu ali se povešajo v resignacijo, prirodno enostavne in klasično umerjene. Večina nemških romantikov je iskala v starejših letih stalno nekega miru in novega užitka v bolj ali manj vnanjem katolicizmu, dočim je Prešeren samo mimogrede posegel po podobnem «leku» in «hladilu». Vobče pa je ostal Prešeren vse svoje življenje «Freigeist», kar pri njem ne pomeni človeka vulgarnega pojmovanja te smeri, ampak ^{Prešeren} ^{je} ^{le} ^{sem} ^{ostojen} «samostojno mislečega»

²⁸⁰ K poznanju tesne zveze Prešernove poezije z antiko z ozirom na pesniško dikcijo prinaša nekaj doneškov L. Pintar v svojih «Književnih drobtincah» (ZMS., IV.); o njegovi idejni potopljenosti v duševni svet starih Grkov in Rimljanov govori dr. Puntarjeva knjiga: «Zlate črke na posodi Gazel» itd.

človeka. Zato pri Prešernu zastoj iščemo eksaltacij raznih nemških romantikov. Mladi Prešeren, ki je rajši izgubil košček kruha, nego da bi hodil po pobožnjaških kolotečinah umetnostnih kalkulantov in konvertitov, je moral v tem oziru čutiti naravnost odpor, tako, kakor ga je čutila v dobi, ko se je on na Dunaju šolal, vsa dunajska mladina, ki je — kakor smo čuli — leta 1809. še oblegala kateder A. W. Schlegela, leta 1827. pa pustila njegovega brata Friedricha predavati pred praznimi klopmi. Z ozirom na svetovno naziranje je moral Prešeren — podobno kakor Grillparzer²⁸¹ — o romantiki misliti, «da je nezdravo omahnila nazaj v temo in vražarstvo».

Vsa znamenja kažejo, da so simpatije mladega Prešerna veljale oni delni struji nemške romantike, ki je v nasprotju z glavno Schlegelovo šolo v svojih stremljenjih predvsem podčrtavala narodni značaj ter svobodomiselne tendence, ^{595. 599} t. j. takozvani «švabski šoli» z Uhlandom na čelu. Podobno kakor v pesmih Grūna in Lenaua, se čutijo razločni sledovi Uhlandovega vpliva pri Prešernu²⁸² in Stanku Vrazu. Uhlandova poezija odmeva od prostodušja, veselja, mladosti, zdrave ljubezni, želja in sladkih bridkosti srčnega nagnjenja. Podobno tudi Prešernova v prvi dobi.

²⁸¹ Prim. A. Sauer, Grillparzers Gesammelte Werke, predgovor str. XXVI.

²⁸² Naj navedem iz Uhlanda samo par sozvočij v dikciji:

«Ihr Saiten, tönnet sanft und leise» (Teelied).
 «Dass sie (pesniki) ernst und düster blicken,
 ihre Saiten traurig tönen,
 dass von Lust sie wenig singen,
 aber viel von Schmerz und Sehnen...»

Prešernova pesem «Prekop» močno spominja na Uhlandovo «Des Sängers Wiederkehr». Poznavatelj Prešernovega izražanja takoj na prvi pogled občuti podobnost dikcije, ako prečita n. pr. takele verze Uhlandovega soneta «Vermächtnis».

«So ich Geliebte! der nur dich gefeiert,
 verblute fern von Dir in Liebesschmerzen;
 schon decket meine Wange Todesblässe.
 Wann deinen Sängers Grabesnacht umschleiert,
 empfangen du das treuste aller Herzen
 in des Sonettes goldenem Gefässe.»

Kakor Uhland tudi Prešeren posebno ljubi stanco za pomembnejše, večje snovi; oba pesnika pojeta romance z asonancami, v katerih pa Uhland opeva izključno španske, a Prešeren domače predmete itd. itd.

«Dekletom» kliče pesnik v prvi svoji tiskani pesmi, naj vstopijo v kolo z mladeniči. Še bolj pa so romance takega značaja, da se mora o njih reči, da so napisane v Uhlandovem tonu. Plemenske razlike utemeljujejo seveda tudi izrazito raznoličnost obeh pesnikov. Uhlandove pesmice so bolj vesele popevke nemškega potujočega rokodelskega pomočnika, ki si na daljnji beli cesti kroži številne poskočne «viže» o vincu v obcestni gostilni, o prigrizku v nji in še številnejše o zali krčmarjevi hčerki, ki mu streže. Prešeren pa se kaže v svojih prvih pesmih zdaj kot gorenjski kmetiški fant, ki marsikatero lepo noč presloni in prekramlja pod oknom svojega dekleta, potem zopet kot študent, preklinjajoč na pepelnično sredo Pust, da mu je «mošnjico rejeno djal popolnoma na suho» in omožil njegovo «mlado deklico nezvesto». Iz večine Prešernovih romanc zveni žalost in tožba zaradi hladne in nezveste devoyke. Slovenski pesnik se ne raduje tako naivno nad naravo kakor nemški imenovane struje. V tem oziru je spevana Uhlandova poezija popolnoma v duhu srednjeveških nemških spomladanskih praznikov na prostem. Prešeren se nagiblje bolj na jug, se oklepa italijanske umetnosti, ki se izprehaja v umetnostnih dvorcih, noseč pod gubami lepotno zaodetih form od ljubezni ranjeno srce. Njegova ljubezen do pičice nalikuje skritemu žaru italijanskega pesnika, ki se je pri svečani procesiji zagledal v lepo lice device in ga opeval vse svoje življenje. Prešeren ne gre za švabskimi liriki v tem, da bi kakor oni dolgo prepeval o pozdravljanju in poljubljanju na cvetoči livadi, o cvetlicah, polju, sinjem nebesu in solnčnem zraku — v lehkotnih, poskočnih in pojočih ritmih; on pripoveduje o tem, kako mu je bilo v cerkvi gorje rojeno iz dveh dekliških oči in kako se je vsega njegovega bistva polastila ljubezen žgoča, uničujoča, breznadejna, neuslišana. Ne veseli ga več svet in pisana narava, v svojo sobico se zapira in izliva svojo boleost v otožne, umetniško spletene sonete.

Prešernova poezija je vzrastla v romantiki, v tem morebiti najkompliciranjšem literarnem pravcu, prebogatem najraznovrstnejših gesel, med seboj pogosto tako različnih, kakor sta si različni že gori omenjeni dve gesli: eno, propovedujoče katoliško versko vdanost, drugo proglašajoče svobodomiselstvo. Dva podobna tečaja romantične struje se nam odkrivata tudi v tem, da romantika izda parolo o svetovni literaturi, o obogačenju domače literarne umetnosti s snovmi in oblikami umetnostnega iskanja vseh narodov in časov na eni strani, na drugi strani pa se potaplja v lokalno

intimnost, v rudimentarno snovanje lastnega rodu, v narodno pesem, običaje, nrave itd. Nekateri romantiki imajo izrazitejši zmisel za ena gesla, drugi za druga. Mislim, da literarna zgodovina še do danes ni do dna izčrpala romantičnih gesel iz enostavnega vzroka, ker je čuvstvo, ta glavni živelj romantike, sploh neizčrpljivo. — V dve veliki četi deli romantike med različnimi drugimi sestavinami tudi bridka, globoka in trpka svetovna bol, disharmonija med življenjem in idealom, najprej med lastnim življenjem in lastnim idealom in potem med tedanjim javnim, oficialnim, političnim življenjem, kakor ga je narodom predpisovala «sveta alianca», in med idealom življenja, po kakršnem so v imenu svojih posameznih narodov stremeli romantični pesniki-preporoditelji.

I Prvi izmed teh dveh čet je stal na čelu veliki Byron, pesnik «bréž-upnega in ponosnega, na samega sebe oprtega obupa», pesnik, ki «je ljubil človeštvo in preziral ter sovražil ljudi, med katerimi se je videl osamljenega in zavrženega s svojo ponosno borbo, s svojo nesmrtno boleščjo» (Bjelinskij), pesnik genijalnih del, ki so bila «menschenfeindlich bis zur herbsten Grausamkeit, menschenfreundlich in die Tiefen süssester Neigung sich versenkend» (Goethe). To je bila poezija priklenjenega titanstva, na skalo predmarca prikovanega prometejstva, časovne srčne in umstvene zagrenjenosti. Drugi četi tedanjih romantikov pa je to svetovno bol več ali manj zaslanjala ter odpravila v ozadje neka bližja domača skrb za upostavitev, preroditev in okrepitev plemenske, narodne samobitnosti, katero so izkušali ti pesniki rekonstruirati z namenom, da svoj narod uvedejo v kulturno družino s tem, da so gojili, požlahnjevali svojega plemena narodno pesem, oživljali narodne običaje, nrave itd. K tej drugi četi spadajo skoraj vsi slovanski romantiki, k nji se v starejših, zrejših letih pridružujejo med njimi celo oni, ki v mladih letih začenjajo kot byronisti (n. pr. Puškin, Mickiewicz). — Prešeren spada po vsem skladu svoje duševnosti in značaju svoje Muze v Byronovo četo. In res se že l. 1833. loti prevajanja Byronove «Parisine».²⁸³ A že samo dejstvo, da si je naš pesnik izbral to Byronovo ljubavno delce v poslovenitev, znači, da on ni bil tolikanj borec javne svetovne boli, kolikor bolj elegik individualnih srčnih kriz in od časa njemu samemu prizadetih bolešč. Obenem pa se Prešeren že v tej zgodnji dobi nagiblje k drugi četi, ko se v družbi s Smoletom mnogo bavi z na-

²⁸³ Prim. Ljub. zvon, 1882, str. 52.

rodno pesmijo, kateri se pozneje po Korytkovem prihodu v Ljubljano posveti še intenzivneje, dokler ne sporoči dne 12. decembra 1843. Vrazu: «Ich arbeite gegenwärtig an krainischen Liedern, die den Bauernburschen gefallen werden».²⁸⁴ V skladu z gesli Byronovega kroga in v soglasju z ideali «švabske šole» pa ostane Prešernu v javnem in zasebnem stremljenju in delovanju trajna zvezda-vodnica — svobodomiselnost. (Dalje prihodnjič.)

²⁸⁴ Glej Ljub. zvon, 1900, str. 821, in primerjaj naslednje razprave: Dr. K. Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, ZMS., III., str. 1—22; dr. Ivan Prijatelj, Emil Korytko, JMD., XIX., str. 1—24, 79—81; dr. Fr. Kidrič, Paberki o Korytku in dobi njegovega delovanja v Ljubljani, Ljub. zvon, 1910, od 298 str. dalje ter istega pisca doneske v ČZN., 1910, snopič 3.—4.

ALOJZ GRADNIK:

ARDEGAST.

«Pošilja sle k Slovenom nas Bajan,
naš poglavar in obrski kakán,
da zdaj njegovo sprejmete oblast
čez zemljo to, ki bo njegova last.»

Zamislil se je mračen in temán,
potem pa je izprožil svojo dlan
in: «Le kot gostje spréjmite to čast!»
jim je odvrnil strogo Ardegast.

«Kdo je, ki solnce ga obseva božje,
takó mogočen, da nad nami vlada?
Navada naša je, da tuje kraje

lastimo si, ne da nam tujec daje
ukaze v naših. Takšna bo navada,
dokler bo ta-le meč orožje.»

DR. IVAN PRIJATELJ:

DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV. (Dalje.)

Svobodomiselna tendenca se Prešernu vsiljuje pod pero bolj v mladih, dunajskih letih, ko prevaja pesnik celo izrazito nemško-nacionalno Körnerjevo pesem «Lützow's wilde Jagd», pač zato, ker žari iz nje močan plamen svobode, ki hoče kar vse «rabeljne zatret' in tirane». Take aktualno-agitatorske tendence pozneje ne nadimljajo več sorazmerno-umetniških gub njega lastnih pesmi, v katerih ipak veje krepak dih svobode, a svobode filozofskega mišljenja. Prešeren tudi ne postane tako izrečen časovni pesnik kakor oba sodobna mu avstrijskonemška učenca «švabske šole», Grün in Lenau. Ta dva namreč govorita v imenu naroda, ki se pripravlja za naskok, da zavzame politične trdnjave. Prešeren govori navidezno bolj v svojem imenu, nego v imenu svojega naroda, ki še ni čakal pripravljen pred vrati časa, ampak je imel priti šele po njegovi smrti. Pri tem pa temelji Prešeren tako globoko v svojem plemenu, da tudi takrat, kadar govori sam zase, govori in misli obenem za svoj narod.

Kakor smo čuli, je veljala takrat v poeziji evropskih narodov predvsem parola o «srcu» (Gemüth). Pesniki so si prizadevali biti čim najbolj lirični in subjektivni; filozofija in miselna poezija ni uživala posebne veljave, češ, da ni zmožna postati «nevesta srca». Menzel s svojim nastopom zoper Goethejevo miselno ali «objektivno» poezijo je štel mnogo pristašev. Prešeren ni šel za temi pesniki in ni sledil takim mimohodnim geslom. Naj je tudi šel tok njegovega pesniškega doživljanja v pretežni meri skozi živelj srca in čuvstva, vendar je neprestano prepljuskoval v območje onega razuma, ki določno zaokroža Prešernovo duševnost. Že pri slovesu od mladosti naš pesnik priznava, da je «zgodaj okusil sad spoznanja». Gradeč svoji pesniški duši najsijajnejše gradove v zračnih višinah svojega čuvstvenega idealizma, obenem s treznim očesom, z ostrim pogledom motri okoli sebe in pod seboj nekazno, materijalistično resničnost in njeno za večino ljudi vse-mogočno oblast. Kljub temu se mu ne zahoče po toplem naročju,

ne po topem stanju te mehanične resničnosti, marveč v dnu srca se mu rajši toži po «temni zarji» idealistične mladosti. Kot pesnik, kot umetnik romantične dobe, odlikujoče poeta s posebnim, vzvišenim poslanstvom in poklicem, s suverenskim ponosom gleda na one, ki «grabijo d'narje vkup gotove, si kupujejo gradove, v njih žive brez trpljenja». Umetniška šetnja v lepi božji prirodi, «koder se nebo razpenja», v tem zanj mnogo lepšem «gradu brez vratarja», zraven pa tudi miselno kretanje v sferah duha njega bolj vabi, nego «sence košate, stezice zložne, cvet dišeč po medi, sad brez potu».

Prešeren zavzema med onodobnimi pesniki prav posebno stališče s tem, da v svojih poezijah ne kaže samo veselja do zgolj čuvstvenega doživljanja, ampak očituje hkratu krepko nagnjenje do umovanja. Njegovo tozadevno kretanje v območju uma se je brezdvomno vršilo v tesni duševni bratovščini s Čopom in je značilno za enega in drugega. Jasen dokaz za to trditev vidim v znani nemški osmrtnici na tega visokoumnega mentorja njegovega, katera dela vtisek, kakor da bi se v nji poet izpovedoval in javno razgovarjal o zadnjih tajnostih svojega pogleda na svet in življenje na podoben način, kakor se je najbrž večkrat privatno pomenkoval s tem prijateljem svoje duše, ko je ta še živel. Filozofski panteizem sodobnega nemškega romantičnega modroslovja diha iz te znamenite pesmi. Čopovo smrt, njegov prehod iz individualnega, dvomov, kesanja, bolesi in srčnih ran polnega lastnega bitja v neskončni živelj vesoljstva opisuje tukaj pesnik kot srečen povratak — domov, poslužujoč se pri tem prav spretno najpriljubljenejšega izrazoslovja te filozofije. O Čopu, potaplajočem se v valovih Save, pravi:

«Im Hintergrunde schautest du die kahlen
Giganten Oberkrains mit kühnem Baue,
rings um dich rauschten sanft der Save Wellen,
die dir zu sprechen schienen: ‚uns vertraue‘;
ob deinem Haupte segelten die schnellen
weissflöck'gen Wolken hin; der Freud' erschlossen
fieng an die Brust von hehrer Lust zu schwellen.»

Tu se priteza in vabi za pričo vsa priroda, da poviša lepoto onega hipa, ko človeško bitje zapusti individualne okove svojega telesa, da se zlije s prirodo v eno, povrne v svojo praenoto. Smrt se tu ne predstavlja kot rušiteljica, ampak kot «zadnja ljub'ca», vodeča

človeka pred oltar združitve s praenoto. Ni ga kmalu pesnika, ki bi bil smrt kot voditeljico na tej poti iz «življenja ječe» klical bolj zanosno, kakor je to storil Prešeren v znanih verzih:

«Prijazna smrt, predolgo se ne múdi:
ti ključ, ti vrata, ti si srečna cesta,
ki pelje nas iz bolečine mesta
tja, kjer trohljivost vse verige zgrudi.»

In v osmrtnici na drugega svojega dobrega prijatelja, Andreja Smoleta, v drugi takšni filozofski izpovedi svoji, ponavlja pesnik v drugi obliki isto panteistično misel, govorečo, da

«težka človeku ni zemlje odeja,
vzamejo v sebe ga njene moči.»

Fichtejev «čisti in brezkončni jaz», Schellingov «pravzrok» in Hegelov «svetovni duh», udejavljajoč se v vidnem svetu in postopoma pritezajoč vse vidno, individualno stvarstvo v svoje vesoljno območje, v območje panteistične združitve v absolutni enoti, se jasno in prosojno zrcali iz naslednjega apostrofa na umrlega Čopa:

«Der Weltgeist sandte aus der lichten Halle,
dich abzurufen zu des Lichts Genossen,
den Genius ab; im hellsten Krystalle
der reinsten Woge löscht' er aus den Funken,
auf dass er rein zurück zum Urlicht walle.»

In če poslušamo druge Prešernove pomenke z umrlimi in živimi prijatelji, povsod opažamo, da vodi pesnik ž njimi filozofske razgovore, ovajajoče v njem dobrega poznavatelja sodobnih miselnih stremljenj. V nagrobnem napisu Korytku in obenem življenjskem poslovilu od tega svojega prijatelja, ki je deloval par let pod njegovim vodstvom in umrl v njegovih rokah, se tolaži žalujoči poet s Hegelovo mislijo, da je prijatelj sicer umrl kot človek, a kot duh še dalje živi v svojih delih, ki jih je vložil v zakladnico «objektivnega duha» človeštva, ki je netrohljiva:

«Der Mensch muss untergehen,
die Menschheit bleibt; fortan
wird mit ihr das bestehen,
was er für sie gethan.»

Večnost «objektivnega duha» mu daje garancijo, da individualna smrt človeka, obdarjenega s krepkotvornim in res kaj trajnega

ustvarivšim duhom, ne pomeni zanj konca, ampak Fenisu podobno preroditev v sferah «objektivnega duha», misel, ki jo Prešeren izraža v pesmi «V spomin Valentina Vodnika». — A tudi svoje razgovore in debate z živimi prijatelji podkreplja Prešeren pogosto z izrazi, ki kažejo njegovo verziranost v sodobni nemški filozofiji, obenem govoreč o njegovi pripadnosti k tem miselnim strujam. Naš pesnik je po vsej verjetnosti poznal in najbrže tudi izpovedoval Hegelov nauk o razumnosti vsega resničnega. Njegovo odločno avtonomno-kulturno stališče nasproti ilirizmu se dá sicer razlagati tudi iz instinktov elementarne zasidranosti pesnikove v osrčju njegovega slovenskega plemena, vendar govori Prešernova krepko zavestna argumentacija in filozofska terminologija v dopisovanju z Vrazom tudi za to, da se je naslanjal tozadevni njegov nazor obenem na svetovno prepričanje njegovo. Značilne so v tem oziru zlasti naslednje besede iz pesnikovega pisma Vrazu z dne 26. oktobra 1840.: «Ich wünsche übrigens nicht nur dem Pan-slavismus, sondern auch dem Panillirismus das beste Gedeihen; glaube jedoch, dass man bis zum Erntetag alles Aufgesprossene stehen lassen soll, damit der Herr (*то Пав*) am jüngsten Tage das Gute werde von dem Schlechten ausscheiden können».²⁸⁵

Prešernove misli o svetu in življenju, ki so bile vzele svoj zalet iz filozofskega izhodišča vseh tedanjih romantikov, iz schellingizma, zadobé široki okvir v Hegelovem panteizmu, v tem vseobsežnem sistemu takratne izobražene Evrope. V ta vzneseni svet «misli visokoletečih» se dvigne Prešeren v prijateljski družbi s tihim družabnikom svojega pesniškega poklica, s Čopom. Z roko, vloženo v prijateljevo desnico, in v zaupanju v moč svojega idealističnega stremljenja po lepoti, utelešeni v oboževani devojki, se dviguje naš pesnik v vzvišeno «deželo duhov» in kroti «temè kraljestvo», t. j. kruto mehaniko resničnosti. Politični pritisek predmarca ga sicer omejuje; «kropiv krdelo» borniranega in utilitarnostičnega janzenističnega mišljenja in slovstvovanja sicer nemilo duši «nebočljeno cvetje» njegove poezije, jemljóč mu «rejo»; «skeleče misli, da Slovenec ne ljubi matere vanj upajoče», potem pa misli, da mu «zase vneti ni mogoče» niti devojke, vidne opore in utelesbe njegovega stremljenja po lepoti, devojke, s katere «preblago pomočjo podporno» bi si upal lažje drobiti «skrbi verige» svojega življenja in «železje okorno» težke dobe: vse to mu sicer

²⁸⁵ ZMS, IV., str. 192.

značilno elegično barva njegove pesmi, a mu vendar ne izpodrezuje poetičnih kril. V svojih idealističnih ljubezenskih «željah» Prešeren najprej doživi popoln poraz, ^{Julija} Julija se izreče za drugega. ^{Čop} Skoro nato ^{Čop} Zugrabi Prešernu nenadna smrt prijatelja njegovih «misli», Čopa. Ob Čopovem truplu še enkrat in najlepše visoko vzlete misli njunega skupnega umstvenega stremljenja. Ta hip je nebotično okamenel v omenjeni nemški osmrtnici Čopu. Ne dolgo potem, ko je pokopal prijatelja, pa obide Prešerna čut osamljenosti in maloupnosti. V tej osamljenosti in zapuščenosti, nesreči in bridkosti se zapre v svojo sobico in se začne tolažiti in tešiti z dolgo, ³ najelegičnejšo tožbo svojo. Stanca za stanco se zliva na papir, ^{Krst} dokler ni gotova najdaljša njegova «pesem mila» — «Krst pri Savici».

Ne da bi se spuščal v podrobni umetnostno-kritični razbor te poeme, naj poizkusim tukaj posneti iz tega dela samo one črte, ki imajo pomen za ugotovitev in označbo pesnikovega filozofskega in religioznega pogleda na svet in življenje. V tendenci te lirsko-epске pesnitve Prešeren proslavlja krščanski supranaturalistični svetovni nazor, kažoč njega triumf ne samo epsko, ampak skoraj in za trenotek oklepajoč se ga tudi lirsko. Ko pesnik dokonča pesnitev, ko elegično izzveni zadnji njen verz: «Nič več se nista videla na svetu», mu — odleže. Izdavajuč skoro nato «Krst» v posebni knjižici, postavi na čelo izdaje sonet «Matiju Čopu», odkritosrčen, jasen in dragocen komentar, v katerem se pretresljivo pogovarja s «prijatla dragimi mani» o tem, kaj je on sam v svojem svetovnem naziranju doživljal po tolikih udarcih usode. Z drugimi besedami pripoveduje Prešeren v tem sonetu-komentarju to-le: Ko sem spoznal, da mi utelesbe mojega idealnega stremljenja po lepoti, zaželjene device, ni mogoče doseči na zemlji, ko sem se moral ločiti od tebe z mislijo, da se ne vidiva nikoli več na svetu, takrat je bila za trenotek «lek» moji ljubezni in «hladilo» moji ločitvi od tebe krščanska misel, da se zopet srečamo na onem svetu. Obenem s tvojim truplom sem položil v grob «bolečine nezpolnjenih želja» ljubezni in m o m e n t a n o tudi «visokoleteče misli» filozofije, za katero sva se skupaj navduševala. In zares ter stalno in neporušno srečen je pravzaprav samo «ta, kdor z Bogomilo up sreče unstran groba v prsih hrani». Blagor vernikom! Moj trajni nazor pa ti je znan; o njem veš, da ne more več seči preko groba: «srce veselo in bolno, trpeče vpokoj'le bodo groba globočine», ne pa nad grobne višine. Jaz ostanem

^{z besedami}
^{z besedami}
 Bolno .. spokojle bodo groba globočine
 pesnik soto prav mi ni izpustil od ostalih
 verstov - njega t vsacega bodo spokojle
 groba globočine. Ni treba da bi bil s sebi
 spenil besede "nad grobne višine". Mi greva

zvest «potrpežljivosti mili» in «zadnji ljub'ci — beli smrti» ter svojemu panteističnemu prepričanju, da

«têžka človeku ni zêmlje odeja,
vzamejo v sêbe ga njene moči...»

To govori po mojem mnenju prvi Prešernov dragoceni, «Krstu» na čelo postavljeni komentar.

Pri presojanju Prešernovega «Krsta» (ki je bil — zelo značilno! — tudi Vrazu, vzrastlemu v istem svobodomiselnem časovnem ozračju, kakor Prešeren, «schwer verständlich»²⁸⁶) in pri uporabljanju te pesnitve v svrhu označbe Prešernovega svetovnega in verskega naziranja se mora za prvim pesnikovim komentarjem, gori razbranim uvodnim sonetom na Čopa, vzeti v poštev in za podlago drugi pesnikov lastni komentar te elegije, nahajajoč se v Prešernovem pismu Čelakovskemu z dne 22. avgusta 1836. Ta drugi Prešernov komentar h «Krstu» se glasi v prevodu tako-le: «Prosim, da presojate moj najnovejši proizvod Kerit per Savizi... kot metrično nalogo, s katere rešitvijo je bil v zvezi namen, da si pridobim naklonjenost duhovščine. Prevajatelj sv. Avguščina [Čelakovský je bil izdal v češčini sv. Avguščina delo 'De civitate dei', upam, da ne bo obsodil tendence teh par kitic. Duhovni gospodje so bili topot z menoj zadovoljni in mi hočejo tudi prejšnje moje grehe odpustiti; sicer bi mi bilo ljubše, ako bi moje pesmi kupovali, nego da jih hvalijo.»^{286a}

Povsem zadovoljive analize tega važnega pesnikovega komentarja še nimamo. Prvi, ki se je je polotil, je bil ruski prelagatelj Prešerna, Korš, ki je temu pesnikovemu dokumentu kratkomalo odrekel vso resnobo, češ, da ima naš pesnik tudi nekatere druge pesmi s katoliško-versko tendenco, kakor n. pr. «Šmarno goro»; dalje, da se protivi temu Prešernovemu komentarju že «sam fakt posvetitve poeme spominu vroče ljubljenega Čopa»; a možnost «metrične naloge» ne dopušča dejstvo, ker je vendar Prešeren tudi pred «Krstom» že pesnil v tej meri in kitici.²⁸⁷ — Nasproti Koršu bi omenil, da on ni poznal ironične in protijanzenistične šaljive tendence «Šmarne gore» in je po vsej priliki mislil, da naš pesnik v tej pesmi ljudem resno priporoča — romanje. Čopu je Prešeren

²⁸⁶ LMS., 1877, str. 159.

^{286a} Ljub. zvon, II., str. 110.

²⁸⁷ Korš, Stihotvorenija Franca Preširna, Moskvá, 1901, str. LXVIII.

po vsej verjetnosti posvetil to poemo zato, da se je v uvodnem sonetu lahko pomenil ž njega «mani» o tem, v kakšno dušno stanje ga je vrgla osamljenost po njega smrti. Vprašanje «metrične naloge» pa se dá razumeti tako, da je bila ne samo za Prešerna, ampak tudi za slovensko literaturo pesnitev tako številnih stanc, torej vrlo težke forme — bravurnost.²⁸⁸

Drugi, ki se je bavil s to Prešernovo objasnitvijo «Krsta», nahajajočo se v pismu na Čelakovskega, je bil dr. Jos. Tominšek, ki je prvi proglasil to mesto v Prešernovem, sicer docela resno pisanem pismu za — sarkazem. Dr. Tominšek je svoje mnenje strnil v vzkliku: «V celi svoji slovstveni zgodovini bi težko našli kaj tako pereče sarkastnega, kakor je tisti Prešernov stavek, očitvidno nalašč odet v suhoparno resno, skoraj v uradnem slogu prikrojeno obleko.»²⁸⁹ — Dasi jaz za svojo osebo ne izključujem neke samoobtožne ironije enega posebno jarkega mesta v gori navedenih vrsticah Prešernovega pisma, si vendar glede celotnega pasusa ne morem misliti, da bi bil slovenski pesnik svojega slovan-

skega literarnega, a osebno neznanega prijatelja, neposvečenega v vse podrobnosti slovenskih razmer — begal z dvoumničanjem. Prešeren tako decidirano govori o «metrični nalogi» in tako izrečno podčrtuje «tendenco teh par kitic», da ne vem, kje bi v tej jasnosti mogla ležati senca sarkazma. Drugačna je seveda stvar z ono opazko o pridobitvi naklonjenosti janzenistične duhovščine, Čelakovskemu v vseh njenih borniranih tendencah dobro poznane po prejšnjih Čopovih in Prešernovih pismih. Tukaj je šala očitvidna in je brezdvomno izzvala odkrit smehljaj na lice zlasti onemu Čelakovskemu, ki je vedel, da se Čop in Prešeren v svojem boju nista ustrašila še vse drugih mož, n. pr. avstrijskih predmarčnih birokratov, niti vsemogočnega yladnega vernika in yladnega nacionalista ter janzenistom, svojim pomagačem, prilagojenega estetikarja — Kopitarja. Prešeren je v «tendenci teh par vrstic» docela resno ter odkritosrčno in pri svojem dušnem stanju povsem

654 umljivo blagroval vernike, ne pa sebe; a potem, ko je videl, da so bili «gospodje topot ž njim zadovoljni», je lahko šaljivo pisal

Čelakovskemu, da je imel poleg vsega postranski namen, pridobiti tega utlaaa, da je hotel svoje stivice zabavata s podobnim. Naj pava st

²⁸⁸ Prim. dr. Jos. Puntar, Sonitus de formulario, Čas, XIII., str. 186. («Der Teufel mache fünfzig solcher Stanzen nach», Goethe.)

²⁸⁹ Dr. Jos. Tominšek, Temeljna vprašanja o Prešernovem «Krstu pri Savici», Ljub. zvon, 1905, str. 557.

si naklonjenost duhovščine, saj je vedel, da bo češki pesnik razumel to njegovo šalo, ko bi tudi ne bil pristavil, da mu ni kdovekaj do tega, če ga «gospodje» hvalijo.

III Tretji, ki se je v zvezi s svojimi temeljitimi metrično-tehničnimi študijami o Prešernu bavil z bistvom «Krstá», je bil dr. Žigon. On je najprej v Matičnem «Zborniku» za leto 1906. poizkusil z veliko polemično vehemenco proglasiti to Prešernovo pesnitev za sliko narodno-kulturnega boja, ki ga je bojeval Prešeren v zvezi s Čopom in Kastelcem (Čertomir — Prešerin; Droh — Čop; Avrelij — Kastelic!) proti nazadnjaški, janzenistični, «valjhunski» duhovščini v duhu naprednega krščanstva svojega «pravega duhovnika», provedujočega v Kristovem zmislu mir in ljubezen med narodi. V tej svoji razpravi se tudi dr. Žigon bavi s tem mestom Prešernovega pisma, vzklikajoč: «Ironija za ironijo! Kar krvav žolč!»²⁹⁰ To svojo domnevo o «Krstú» kot nekakem «Schlüsselromanu» je dr. Žigon lahko podpiral razen z nekaterimi notranjimi momenti že s tem samim vnanjim dejstvom, da Prešeren i v pesnitvi i v tretji kitici uvodnega soneta samega sebe primerja s Črtomirom; zdi pa se mi, da je dr. Žigon prezrl, kako naš pesnik v zaključni kitici uvodnega soneta oddeljuje in precizira svoje od «vere Bogomile» različno, panteistično stališče. Tudi se mi zdi, da je dr. Žigon v tej razpravi bistvo «Krstá» položil v krščanstvo «pravega duhovnika», dočim po Prešernovi lastni izjavi (v uvodnem sonetu) pesnitev oznanjuje dosego sreče onkraj groba, ne popisujoč tolikanj boja med «valjhunsko» in «nevaljhunsko» duhovščino na tem svetu, kolikor bolj izpolnitev vseh tukaj neizpolljivih ciljev na onem svetu.

Ako motrimo Prešernov svetovni in verski nazor v zmislu dosedanjih naših izvajanj v ozkem kontaktu s Čopovim, moramo priznati, da Prešeren, kakor tudi Čop, ni bil eden tistih, ki so v svoji duševnosti a priori odklanjali vsake krščanske elemente. Po vsej verjetnosti je tudi on po Čopovem vzgledu pritrjeval Schellingu, obsodivšemu one nemške racionalistične znanstvenike, «welche mit Hilfe einer sogenannten gesunden Exegese, einer aufgeklärten Psychologie und schlafen Moral alles Spekulative und selbst das Subjektiv-Symbolische aus dem Christenthum entfernt haben». Prešeren je torej brezdvomno imel — že iz Čopove

²⁹⁰ Avgust Žigon, Tercinska arhitektonika v Prešernu, ZMS., VIII., str. 113.

nijatelj je v krščanski pesnitvi. Da je navedel novega svetovni - otrok
interista. A pravi čisto govori o njem kristijan: Tretji era - Kristus
bil eden tistih, ki so a priori odklanjali vsake krščanske elemente. 9
je osvojil to originalnost - a, je moji sodbi, mit pri Julij pi misli
es črna zanj rabiti v pravi, ki taja duha. T to so gozdebeje a nidevan
ines je ves kraj - tud rodsko ind ferent v poln te stare; naves kristian
romiral. In nj enega ali ovek - samil ob sabi - pismniji pasosor - to no p

družbe — zmisel za «filozofsko-simbolične» elemente krščanstva. Vendar je bila značilna črta njegove duševnosti ves čas njegovega življenja takšna svobodomiselnost, ki njenemu poznavatelju in presojevaltelju ne dovoljuje označbe Prešerna kot brezpogojnega cerkvenega vernika. In vendar je šel Prešeren v «tendenci» «Krsta» dalje od Schelling-Čopovega vpoštevanja krščanstva v zgolj filozofskem in simboličnem zmislu! Tej svoji pesnitvi je naš veliki pesnik po svojem lastnem, zame resnem zatrdilu dal «tendenco», položil v osnovo tezo, «da srečen je le ta, kdor z Bogomilo up sreče unstran grôba v prsih hrani», torej tezo o osrečujoči veri v osebno neumrjočnost, o veri v zagrobno življenje in poplačilo, izkratka: o krščanskem verskem nazoru. To je ona «tendencia teh par kitic», ki o nji govori Prešeren v pismu na Čelakovskega. Kako nam je soditi o tej tendenci? Po mojem mnenju takó in v ozki zvezi s tem, kar pravi o tem sam Prešeren v uvodnem sonetu, v tem intimnem pomenku s «prijatla dragimi mani», ko to «tendenco» izrečno in direktno izraža: Dragi Čop, ko sem ves nebogljen in osamljen potreboval «hladila» za večno ločitev od tebe, ko sem iztegoval roke po «leku», ki bi mi ozdravil rano one ljubezni, o kateri sem nekđaj upal, da me osreči na zemlji, sem vzkliknil: Blagor vernikom, ki morejo še kakor Bogomila upati na dosego vsega tega, za kar jih je prevarilo življenje, na — onem svetu, v zagrobnih višinah. Človek moje duševnosti pa lahko upa samo še na eno upokojeitev srca v — groba globočinah» ...

na nekakšno
reči žna
itav

Naš odlični prešernoslovec dr. Žigon, se je v zadnjih letih še enkrat povrnil h «Krstu» v predgovoru k svoji «Prešernovi čitanki». Tukaj več tako ne zasidruje bistva te pesnitve v Prešeren-Čop-Kastelčevem literarno-kulturnem boju, ampak mnogo bolj v onodobnem romantičnem naziranju, češ: Prešeren je opeval v «Sonetnem vencu» romantični «kaos» osamljene individualnosti. V «Krstu» pa opeva, kako se Črtomir — pesnik sam — ukloni razvoju, novo nastopivšemu krščanskemu principu, principu «nadčloveške skrivnosti», «svetu mistike» — drugemu tečaju romantike. Pogled, ki dozori v Črtomiru in povzroči njegovo izpreobrnitev, pomeni: «prestop iz subjektivne smeri — v objektivno razumevanje in presojanje svefá, človeštva, življenja. Prestop, ki pa se v ‚Krstu‘ druží še z drugim momentom: z uklonitvijo lastne subjektivnosti, posebej subjektivne v o l j e — Višji Volji, ki je i z -

v u n nas ter za nas Objektivnost; družiti torej s prestopom in uklopnitvijo — samega sebe v službo Objektivnosti.»²⁹¹

Ta originalni, dasiravno precèj izumetničeni način gledanja na osnovno idejo «Krsta» bi se dal spraviti v zanimiv sklad s Hegelovo filozofijo, nemškim romantikom priljubljeno in — kakor smo ugotovili za Čopa in za Prešerna — tudi našim romantikom poznano. Mislím namreč na oni kardinalni Hegelov nauk, po katerem se Absolut v podobi «objektiviranega duha» udejstvuje v realnih zgodovinskih dogodkih — tukaj v nastopu krščanstva — zaradi česar je torej «resničnost razumna in boj zoper njo upor zoper duha».²⁹² — Vendar ostajam jaz za svojo osebo zlasti z ozirom na Prešernov uvodni sonet h «Krstu» pri svojem gori označenem pojmovanju «tendence» te pesnitve. Zoper Žigonovo filozofsko-mistično razlago «Krsta» govori meni ne samo Prešernova notorična nenaklonjenost vsaki mistiki, ampak v prvi vrsti Prešernovo lastno zatrdilo o takšni «tendenci teh par kitic», ki bo katoliški duhovščini dopadla, zatrdilo, obseženo v zame važnem drugem komentarju pesnikovem, ki ga dr. Žigon v tej svoji zadnji razpravi niti ne vpošteva več, opirajoč se bolj na svojo lastno, nekoliko verbalistično in abstraktno, dasi — kakor rečeno — vrlo zanimivo umovanje. Čeprav rad priznam, da je zlasti oni podton, v katerem Prešeren v rečenem pismu na Čelakovskega označuje kot postranski namen svoje pesnitve «pridobitev naklonjenosti duhovščine», očitvidno avtokritično-ironičen, vendar ostajam pri svojem mnenju, da je imel naš pesnik v «Krstu» tendenco, blagrovati krščanske vernike, med katere pa ni prištel — sebe. Nekaj podobnega je storil, ko je v svoji romantični nostalgiji na način vseh romantikov v znanem sonetu: «O Vrba, srečna, draga vas domača» blagroval preprostega, neukega človeka prirode, in pa takrat, ko je zapel svoj pretresljivi nemški sonet, začenjajoč se s kitico:

*Prešeren
zoper vsi
mistič*

«Wohl ihm, dem fremd geliebt das Erkennen,
die gift'ge Frucht, gereift am Baum der Sünde!
Warum kam von den Augen weg die Binde,
die mir die Strahlen barg, die nun so brennen?»

²⁹¹ Avgust Žigon, Krst pri Savici, Ljub. zvon, 1918, str. 427.

²⁹² Glej gori na str. 523. in primerjaj moje «Predhodnike in idejne utemeljitelje ruskega realizma», str. 107—108.

Eritar Tako je Prešernov «Krst» umevala tudi naša mladoslovenska literarna generacija, v prvi vrsti v osebi Stritarja, čigar pesnitev «Samotar» naravnost parafrazira isto idejo.²⁹³

Po natančnem preudarjanju sem torej jaz za svojo osebo prišel do uverjenja, da je Prešeren tudi v času dovršitve «Kresta» ostal zvest filozofsko-religioznemu nazoru nemške romantične panteistične filozofije Schelling-Hegelove, v katero ga je bil po vsej verjetnosti uvedel Čop, in da je to svoje od ljubljanskega duševnega milijeja «oddvojeno mišljenje» rezervirano skrnil v zadnjo kitico *654* svojega intimnega pomenka s Čopom, postavljenega na čelo tej «pesmi misli». To je po mojem mnenju globoka notranja logika te elegije, katere dozdevna vnianja nelogika je nam vsem delala toliko preglavic, da sem jaz ob nji moral večkrat misliti na Bjelinskega izrek: «Elegiki niso bili nikdar logiki».

filozofska hita
1840
Christ
mist Arkanzenist
župnik) A bil je Prešeren ne samo močan logik, ampak naravnost izrazita filozofska glava. On ni ostal samo dosledno zvest tedanji najvišji formi filozofskega mišljenja, Hegelovemu panteizmu, takrat, ko se je ob mrtvem Čopu v svoji nemški osmrtnici poslavljajal od svojega prijatelja in filozofskega mentorja, dalje tedaj, ko je osamljen v «Krstu» blagroval mnogoštevilno krščansko srenjo, ne pa sebe, in tačas, ko je leta 1840. ob nekaki Smoletovi sedmini temu drugemu svojemu prijatelju klical v grob panteistično slovo, da «težka človeku ni zemlje odeja», ampak Prešeren je tudi še pozneje nadalje pazljivo zasledoval razvoj svojedobnega filozofskega mišljenja velikega sveta. Ko se je v drugi polovici 30tih let od mojstrove doktrine oddelila takozvana Hegelova levica s Strausom in Feuerbachom na čelu, si je naš pesnik naročil novo Strausovo delo «Leben Christi» in ga leta 1838. dajal čitat tudi svojim znancem, s pristno prešernovsko hudomušnostjo n. pr. znanemu Anzenistu, vodiškemu župniku Arku.²⁹⁴ In še več! Ako se ne varam v svoji razlagi Prešernovega trostišja, naslovljenega «Bog», imamo v tem epigramu dokaz, da je naš pesnik iz hegelizma moderno evolucioniral v pravcu Hegelove levice in da je poznal specialno tudi Feuerbachovo smer. Kakor znano, se je bil Feuerbach v svoji izrazito realistični naturi odpovedal Hegelovemu idealizmu, propovedujočemu transcendentno enoto «svetovnega duha», in proglasil za človeka — za to edino merilo vseh stvari — kot

²⁹³ Glej mojo «Stritarjevo antologijo» str. 76.

²⁹⁴ LMS., 1875, str. 158.

edino eksistentne zgolj fenomene, to je: pojave vidnega sveta: Enote v svetu ni, ampak je samo različnost in množina. Tudi razumne kontinuitete resničnosti ni. Vsaka prihodnja minuta požira prejšnjo brez ostanka in izginja sama v sledeči. Nič ni stalnega. Trajen je samo brzeči razvoj. Vse je gibanje in izpreminjanje. Ni enotne roke, ki bi vse uravnavala v enoto, zlasti pa nobene transcendentne. Vse je nastajanje.²⁹⁵

In kaj pravi Prešeren v svojem epigramu «Bog»?

«Kar je, beži; al beg ni Bog,
ki vodi vekomaj v ne-bo,
kar je biló, kar je, kar bo.»

Po ljubeznivosti drja. Žigona sem dobil vpogled v prepis sedaj v ljubljanskem muzeju založenega rokopisa, po katerem je Levstik leta 1866. prvič natisnil ta epigram. Rokopis ni lastnoročno Prešernov, ampak načrtal ga je s staro, tresočo roko na trd, raskav papir s svinčnikom stari, betežni Kastelic tako-le:

«P r e š e r i n o v a v e r a .

Kar je beži
Al beg ni Bog?
Ki vodi vekomaj v ne-bo
Kar je, kar blo je in kar bó.»

Pri tem pripominjam, da je Kastelic besedico «ni» pozneje vrnil med besedi «beg» in «Bog» in pa v p r a š a j je postavil za izrazom «Bog» v majhno razdaljo. — Ta vprašaj je najzanimivejša posebnost in novost, ki jo nudi Kastelčev edini ohranjeni nam zapis! Ta vprašaj izpreminja dosedanjo n e g a c i j o drugega stavka v retorično vprašanje, torej v p o z i t i v n o t r d i t e v, tako da bi se dal epigram v prosti prozi rekonstruirati nekako tako-le: Bistvo vesoljstva je beglo izpreminjanje. Nič drugega ko beg ni tudi ono bitje, ki ga imenujemo Boga in ki vodi, je vodilo in bo vodilo vekomaj v nebitje (smrt) vse ono, kar je, kar je bilo in kar bo.

Sicer bi se ta epigram dal razložiti tudi v zmislu Hegelove teze, antiteze in sinteze na nasledni način: bitje (Sein) večno pre-

²⁹⁵ Prim. moje «Predhodnike in idejne utemeljitelje ruskega realizma», str. 381.

haja v nebitje (Nichtsein, za kar ima Prešeren duhovito, čeprav slovniško nepravilno besedno igro: «ne-bo»), stalno je samo nastajanje (Werden).²⁹⁶ Toda Prešeren tako poudarja baš «beg» vsega obstoječega, da prihaja človek nehote do uverjenja, da našemu pesniku ni ostala neznana tudi zadnja faza tedanje filozofije, da je torej skupno s Hegelovo levico evolucioniral ob roki Feuerbacha in to v onih 40^{ih} letih, ko sicer ni več veliko delal, in v oni gluhi provinci, ki se takrat nikakor ni odlikovala z bogve kako živahnim filozofskim mišljenjem! Ena osnovna misel tudi sicer razločno odseva z dna vseh Prešernovih pesmi zadnje njega dobe, namreč ona, do katere je bil prišel skoraj v istem času znameniti ruski feuerbachijanec Aleksander Hercen: «Ako se vprašamo po cilju in namenu vsega, potem je cilj vsega — smrt.» Iz kolikih pesmi zveni tudi pri starejšem Prešernu ta misel! — Ali je Prešeren kdaj v resnici čital — kakor je čital Davida Straussa — tudi kakšno Feuerbachovo delo, n. pr. njegovo takrat slovečo knjigo «Wesen des Christenthums» (1841), ali pa se je seznanil s Feuerbachovo smerjo, v oni dobi jako moderno, samo potom publicistike, razširjajoče v člankih ta pogled na svet in življenje, o tem molče naši dosedanji viri.

Vsekakor pa se mi zdi, da se mi je posrečilo dokazati, da je bil naš plemenski genij ne samo velik poet, marveč tudi izrazita filozofska glava, dvigajoča se pri vsej takratni naši društveni duševni oskudnosti in pri vseh težkih okoliščinah svojega življenja v visoki svet tedanjih najboljših umov Evrope.

(Konec prihodnjič.)

²⁹⁶ Glej gori na str. 523.

DR. IVAN PRIJATELJ:

DUŠEVNI PROFILI NAŠIH PREPORODITELJEV. (Konec.)

Kopitarjev in Čop-Prešernov svetovni in narodno-kulturni nazor sta bili najvišji duševni emanaciji slovenske duševnosti v dobi slovenskega preporoda. Kakor bi se dala Kopitarjeva ideja slovenske kulture, naslonivša se najprej na naš janzenizem in prilagodivša se pozneje na Dunaju jezuitsko-redovniški smeri — vse iz interesov njegovega avstroslavizma! — primerjati z žerjavico, ki je raztrošena po vsej slovenski zemlji zažarela pod pepelom časovnih okoliščin — neprestano jih upošteva — tako bi se dal Čop-Prešernov nazor o tem, kako naj se razvija slovenska duševnost, prisposobiti osamljenemu visokemu plamenu, dvigajočemu se brez vsakega oportunitizma in upoštevanja relativnih razmer iz osrčja našega plemena v višine najvišjih individualnih stremljenj obeh naših Dioskurov in iskanj najboljših istodobnih duhov Evrope.

Umevno je, da sta si morala ta dva v bistvenih stvareh različna si nazora priti prej ali slej v opreko. Tako Čop, kakor tudi *Prešeren* Prešeren sta bila v slovenščini učenca Kopitarja in njegovih ožjih pristašev, slovenskih janzenistov. Po Marnovem zelo verjetnem poročilu sta kot srednješolca obiskovala slovenske kurze Metelka, Kopitarjevega in Ravnikarjevega učenca, v ljubljanski bogoslovnici. Ob svojih različnih bivanjih na Dunaju je Čop pridno zahajal v dvorno biblioteko h kustosu Kopitarju. Tudi Prešeren piše Čopu, da je kot dunajski jurist četrtega leta ob priliki pokazal zvezčič slovenskih pesmi «visokemu gromovniku», ki mu je svetoval, naj jih pusti še nekaj let ležati, potem pa naj jih opili.²⁹⁷ Vrhutega je Kopitar Čopu samo nekaj mesecev po njega premestitvi iz Lvova v Ljubljano poveril nalogo, da napiše za Šafařika bibliografski pregled slovenske literature, s čimer je pravzaprav šele on vklestil Čopovo «pred praznovajoče pero» v slovenistično delo, kar je priznal Čop sam, pišoč dne 31. januarja 1832. Šafařiku: «Ta interes

²⁹⁷ Ljubljanski zvon, 1888, str. 570.

sta mi pravzaprav šele Vi in gospod Kopitar takorekoč vsilila — poprej sem se zanimal skoraj samo za poljske stvari.»²⁹⁸ Ko je Čop dne 27. junija 1831. poslal preko Kopitarja Šafařiku rokopis svojega literarnozgodovinskega elaborata, je spremil Kopitar to pošiljko s pismom, polnim laskavih besed o Čopovih doneskih: «Es sind herrliche, für Sie nur des Copierens bedürfende Beiträge, und ich zweifle, ob Sie sonst woher so brave Vorarbeit erhalten haben können... Zhop ist milder Recensent und von extensivem Vergleich-Gesichtskreis.» Samo to Kopitarju ni bilo všeč, kar je Čop v teh prispevkih Šafařiku izdajal o kranjskih «takozvanih janzenistih», češ: to bi utegnilo v Rimu škodovati našim janzenistom — Kopitarjevim slovstvenim pomočnikom — ker so tudi na Francoskem portroyaliste radi spravljali v zvezo s protestanti.

Skoro nato pa je prišlo do ostrega spopada med Kopitarjevim in Čop-Prešernovim narodno - kulturnim nazorom. Povod za ta konflikt sta dali «Čebelica» in «metelčica».²⁹⁹

Že dne 21. januarja 1830., ko se je bilo na ljubljanskem guberniju sklenilo, da mora I. zv. «Čebelice», češ, da je časopis, iti na Dunaj v cenzuro, je Čop, poznavajoč Kopitarjev estetični nazor, pisal temu kot cenzorju, da se mora zoper njega pritožiti, češ, da je Kopitar (kakor se milo in vljudno izraža Čop), «razvajen po lepoti slovanske narodne poezije, nasproti umetnim pesnitvam Slovanov preravnodušen, ako ne naravnost trd, nepravičen». Čopu pa da je posebno na tem ležeče, da «izide v slovenščini vendar enkrat kaj p o s v e t n e g a».³⁰⁰ — Kako je Kopitar cenzuriral rokopis I. zv. «Čebelice», nam ni znano, posebno ugodno gotovo ne, in sicer prav iz istega razloga, ki mu ga je Čop izkušal že vnaprej izpodbiti. Pošiljajoč Kopitarju dne 16. maja 1830. končno vendar v tisku izišli I. zv. «Čebelice» Čop ponovno in podrobno zagovarja proti dunajskemu slavistu takšno idejo literature, kakršni je bila posvečena «Čebelica». Ako ta almanah Kopitarju ne ugaja, pravi Čop, da leži vzrok v tem, ker ima Kopitar samo «kme-

²⁹⁸ ZMS., I., str. 118.

²⁹⁹ Ker se v tem pregledu duševnih slovenskih struj ne morem spuščati v podrobnosti tega znamenitega kulturnega spopada in moram iz zadeve iztisniti samo glavne preporne ideje, za katere je šlo, opozarjam čitatelja, zanimajočega se za posamezne faze te afere, na zelo pregledno študijo dr. Žigona, naslovljeno «Nekoliko stvari izpod Čopovega in Prešernovega peresa» v ZMS., V., str. 89 do 122.

³⁰⁰ ZMS., V., str. 95.

V malem pogovoru 11/31

Žigon

tiške čitatelje» pred očmi. «Čebelica» pa «je vzbudila več animanja, nego se je pričakovalo, zlasti med ljudmi, katerim je bila predvsem namenjena, namreč med izobraženejšimi, zakaj kmetom, za katere itak mnogi pišejo, ni bila določena». Skoro nato je Čop še enkrat precizno in jasno formuliral svoje od Kopitarjevega naravnost nasprotno stališče glede potov, ki naj nanje v danem stadiju krene slovenska literatura: «Vobče bi bil to največji dobiček, ki bi se dal pričakovati od ‚Čebelice‘ in podobnih podjetij, ako bi se na domači jezik obrnila pažnja izobražencev in bi se ti zainteresirali za njega gojitev... Jaz kmeta, zlasti kranjskega, jako spoštujem (saj sem sam kmetiški sin); tōda z literaturo, menim, ga pustimo pri miru, posebno s poetično. Zanj ni druga literatura, kakor tista, ki jo dela sam. Ta je sicer, ako je dobra kakor srbska, tudi izobražencem po okusu, poezija izobražencev pa ostaja kmetu tuja — razen redkih izjem: pri tem pa vendar menim, da tudi neposredno posnemanje ljudske poezije ni priporočljivo; ljudska poezija je nezavesten produkt, in kakor hitro se naj reproducira z zavestjo in namenom, ne prihaja po navadi nič drugega na dan, nego a f e k t a c i j a. A tu ni mesto, da bi vam te nekoliko ostro izrečene misli razvijal in utemeljeval. To stvar sem omenil deloma zato, ker ste Vi priporočili posnemanje Srbov — in sicer najpoprej in brezpogojno — deloma pa, da Vam pokažem, s kakšnega stališča jaz gledam na ‚Čebelične‘ pesmi.»³⁰¹

Vraz
Docela isti literarni nazor je delil s Čopom njegov drug Prešeren in izkušal zanj vneti tudi Vraza, mudečega se v januarju 1837. v Ljubljani, kar se mu je tudi posrečilo, kakor se dá posneti iz besed, ki jih je sporočil Vraz Muršču: «Nam treba, kaj se narodnost med srednim stanom budi, zakaj dokler se duh takih ljudi ne očuti, je našo pisanje, če, bogvé! kakkoli verstno (klastičko) zapstonj — mlatev prazne slame — zakaj kmet je preprost, kaj bi se k našim mislam podignol; ino pak smo že tak odrejeni, kaj nemoremo s telom ino dušom k njemu — v njegovo življenje stopiti. Naše mišljenje je k šegi, ki po mestah kraljuje, priklenjeno.

³⁰¹ ZMS., V., str. 96 do 97. — Podobno misel je imel Čop pred očmi, ko je leto pozneje pisal Šafařiku: «Ako imenujete Vi srbsko (umetno) literaturo literaturo poulične druhal, bi naše književnosti po njenem namenu ne mogli imenovati drugače, kakor kmetiško. Seveda je kmet v mnogem oziru upoštevanja vrednejši, nego to, kar se navadno imenuje druhal; toda literatura, upoštevaljoča predvsem ali naravnost izključno zgolj kmeta, je vendar prava revščina.» (ZMS., I., str. 106.

Če se ravno hapimo kaj v prostem obleči — za krožaj prostega duha (einfacher Ideenkreis) pisati — se moremo dosti trapiti (bi lahko rekel) same sebe za norce meti; ino če močno delo spravimo ino sami sebe preglednemo, vidimo, kaj smo si samo debele čohle oblekli, duša ino lice pa še je le tajisto ostalo. T a k s e P r e š e r n t o ž i ino pravi, kaj je vsa naša pisarija za proste ljudi — pretvarjanje (affectation), v katerem ne živosti, da naše življenje ne je med njimi.»³⁰²

To so bili popolnoma novi glasovi v slovenski estetiki, diametralno nasprotni literarnemu programu, ki ga je bil načrtal slovenski literaturi Kopitar in ki so ga temu tako vneto vršili njegovi pomagači-janzenisti. Ta Kopitarjev program se je, kakor smo videli, glasil: Slovenski pisatelj, piši samo tako, kakor govori kmet, ki je daleč oddaljen od «mestnih senc», in piši s a m o t o, kar neposredno r a b i kmet. — Kakor je bil ta nauk velikega kulturnega pomena v prvem, primitivnem stadiju tedanjega slovenskega slovstvovanja, tako se je izprevergel v okorno cokljo na sijajni parnaški strmini, na katero sta slovensko poezijo dvigala Čop in Prešeren, pričenjajoč svoj znameniti boj zoper kmetiško «afektacijo» inteligentnih piscev, zoper «pretvarjanje», zoper «debelo čoho», zoper «robljenje debelo po gorjansko», zoper «petje po sili» brez poklica od strani Minerve in usum Delphini rustici. Bil je to boj individualnih talentov zoper na kopito nategnjeni utilitarizem, zoper ljudi, ki so zahtevali, da naj se po slovensko poje samo to, «kar treba je pri hiši, za hleve treba, treba je na polji ... kar kmet in meščan s p r i d o m sliši», izpovedujoč celó glede poezije, te nebeške poslanke, da je njim na nji «u t i l e z r n o, d u l c e p l e v a» — sporno načelo tega znamenitega boja, postavljeno v tako žarki satirični luči v bojno polje po Prešernu v njegovi «Novi pisariji». Proti temu, dotlej edino veljavnemu načelu se je borila «Čebelica» s svojimi najboljšimi, zlasti Prešernovimi prispevki, proti njemu je nastopal Čop v svojih dopisih Kopitarju — očetu tega načela. — Kopitar je bil to — kakor rečeno — izprva plodovito načelo postavil iz jezikovnih ozirov, z namenom, da «kakor z mrežo polovi», zajame ter inventarizira pristno, nepokvarjeno slovenščino po deželi. Dasi so začeli pozni izrastki tega načela neljubo zoževati zlasti razmah resnične poetične individualnosti, tlačiti k tlom posebno polet svobodne osebnosti, so se

³⁰² Vraz, Dêla, V., str. 154.

končno izopačili tudi glede jezika v ono na eni strani «rovtarsko», na drugi strani pretirano puristično in neologistično kopito, ki ga tako kavstično smeši Prešeren v «Novi pisariji».

Za impulzivnejšim Prešernom je šel končno v ta javni boj tudi — po Prešernu že dlje časa drezani³⁰³ — Čop. Ponemčil je Čelakovskega oceno «Čebelice» iz «Časopisa češkega muzeja» 1832 in tej oceni pristavil od sebe nekaj opomb, v katerih je najprej izvajal, da so slovenski janzenisti, izvršujoč Kopitarjev program, slovenščino sicer leksikalično očistili in slovnično popravili, da pa se kljub temu ne smejo ponašati, kakor da bi bili s tem v razvitosti dohiteli že druge slovanske jezike: «Dokler je namreč jezik omejen samo na to, da izraža pojme preprostega kmeta, in dokler ni sposoben, služiti za izrazilo v višjih krogih življenja in znanosti, dotlej si ne sme lastiti naziva izobraženega jezika (saj čist jezik imajo tudi divjaki)». Pri nas pa ljudje nečejo vedeti, da še celo kmet čuti, da se mora višji predmet izraziti tudi z izbranejšo besedo. «Naj dajo našemu kmetu kaj boljšega, nego so mu dajali starejši kranjski pisci v nemčujočih frazah in nego mu dajajo nekateri novejši s samim slovničnim in leksikalnim umetničenjem, pa jim ne bo izostalo priznanje tudi od strani kmeta. Napačni nazor, kakor da bi bil kmetov jezik že sam na sebi s t i l, spretno graja dr. Prešeren v svoji satiri ‚Nova pisarija‘, v pesmi, ki je v mnogem oziru zanimiva.»³⁰⁴

S tem Čopovim in Prešernovim nastopom je bil dobil krepke sunke in razpoke Kopitarjev program slovenske kulture in literature tam, kjer se je bil v rokah janzenistov izkrivil v estetičnem oziru v rovtarski utilitarizem in v jezikovnem v gorjansko primitivnost ter pretirano izumetničenost.

Iz tega boja se je povodom Čopove reprodukcije Čelakovskega članka v «Ilirskem listu», omenjajočega mimogrede tudi slovenski črkopis, izcimila vroča «črkarska pravda» ali «abecedna vojna», naperjena navidez zoper «metelčico», pravzaprav pa iznova le zoper eno centralnih Kopitarjevih idej. Čop, ki je v tem boju v polemični indignaciji najbolj stopil iz svoje neproduktivne rezerve, je dobro vedel, da se tudi tu bori zoper samega Kopitarja, in je

³⁰³ Ljub. zvon, 1888, str. 570.

³⁰⁴ Illyrisches Blatt z dne 6. februarja 1833., str. 25—26. — Iz istega vzroka Čop ne priporoča Saviu, učečemu se slovenščine, spisov Ravnikarja, Zalokarja itd. (Glej gori, str. 391.)

to v svojih privatnih dopisih njemu tudi naravnost povedal.³⁰⁵ Ali je Čop obenem tudi vedel, kaj je pomenil ta posebni črkopis dunajskemu avstroslavistu, ni znano, pač pa verjetno. Kopitar se je že cela desetletja ukvarjal z mislijo, da ustvari v nasprotje z vzhodnimi, pravoslavnimi Slovani, stremečimi v območje Rusije, njemu nepriljubljene, enoten črkopis «zahodnim Slovanom, pišo-čim z latinico, zaenkrat vsaj Cisdanubijcem», črkopis, ki bi družil «zapadno eleganco s cirilsko enostavnostjo».³⁰⁶ Neprestano je silil v Dobrovskega, naj izumi in s svojo avtoriteto sankcionira tak črkopis. Za časa Napoleonove «Ilirije» je Kopitar pisaril Zupanu, naj Sivrić, ki je bil poklican po Marmontu v Ljubljano, da uvede v «Ilirijo» srbohrvaščino, «potom modre despotije» uveljavi tak črkopis, ki mu ga hoče on s pomočjo Dobrovskega sestaviti.³⁰⁷ Iz «Ilirije», je upal Kopitar, bi se raba tega črkopisa raztegnila ⁷²³na vse Slovane avstrijskega območja, pri čemer je Kopitar trdno veroval, da prej ali slej ne pade samo «Ilirija» nazaj k Avstriji, ampak da bodo končno avstrijske tudi «obe plati Donave do Črnega morja».³⁰⁸ Po vseh teh prirastkih je bila njegova trdna vera, da postane Avstrija — slovanska, zapadno-slovanska država.

Po več ko desetletnem brezuspešnem tozadevnem prizadevanju njegovem je naposled ob črkopisnem shodu na Dunaju 1820. povodom obiska Dobrovskega prišla na dan «metelčica» — kombinacija deloma preinačene latinice in deformirane cirilice. Ker so bili v gori opisani «Čebelični» pravdi janzenisti potegnili v razpravo tudi ta črkopis, se je Čop — potem ko je bil že Prešeren ošvrknil to stvar s sonetom «o kaši» — temeljito vrgel v boj s članki, izhajajočimi v «Ilirskem listu» v marcu in aprilu 1833. pod naslovom «Slowenischer ABC-Krieg». Čop je v teh sestavkih navedel mnogo razlogov zoper «metelčico», a najvažnejši se meni zdijo oni, kjer je v njih govoril duh, izšolan na okusu — antike. S stališča tega naziranja in okusa je Čop protestiral proti poizkusu: «die römischen Zeichen zur Bezeichnung anderer Laute

³⁰⁵ ZMS., V., str. 100 in 105.

³⁰⁶ Istočniki, I., str. 160. — Dne 27. aprila 1814 je pisal Kopitar Zoisu: «Unser neues Alphabet wird auch mächtig antirussisch wirken, wenn es nur einmal im Gange ist...»

³⁰⁷ Ibid., II., str. 199.

³⁰⁸ Ibid., str. 185.

zu verwenden oder das lateinische Alphabet durch barbarische Figuren zu entstellen».³⁰⁹

Tudi ta boj antičnega in tisočletnega zapadnega okusa proti ekskluzivni, doktrinarni zablodi posameznega, čeprav v svoji stroki genijalnega učenjaka sta Čop in Prešeren dobojevala zmagoslavno, dasi sta imela naposled opraviti z naravnost sirovimi Kopitarjevimi napadi, katere je Prešeren nazadnje pariral z enakim samo duhovitejšim orožjem. Posledica tega boja je bila, da je celo šolska oblast zavrgla «metelčico». Tako je tudi tukaj koncem koncev zmagal Čop-Prešernov svetovni okus zoper diktatorsko³¹⁰ svojevoljo posameznika, Kopitarja, priznavajoč temu velmožu veljavo v filologiji in odrekajoč mu jo v estetiki.³¹¹

Tretji predmet, zaradi katerega sta trčila Čop in Prešeren ob Kopitarja, je bila priderija, pretirano vohanje nemoralnosti v literaturi. Oni Kopitar, ki je bil v svoji privatni korespondenci, katere nam je danes precej znane, glede izraza vse prej nego moralistično ozkosrčen (kar je samo ob sebi umevno pri prišelcu iz Zoisovega kroga), oni Kopitar, ki je kot cenzor k Prešernovim verzom: «Da Helenina lepota, tolkanj môž pred Trojo smrt — Ni pozabljena, le pesem sama brani» pripisal kvanto: «An tu putas Helenam dedisse Homero»,³¹² je pač samo na ljubo svojim sodelavnikom, janzenističnim oskosrčnežem in jezuitom, v tej točki med seboj enakim moralnim ekstremistom, katerih obojih «krajnostim»

³⁰⁹ Illyrisches Blatt, Beilage, Nr. 14 z dne 6. aprila 1833., str. 8. — Tudi Prešeren, istotako vzgojen ob antični sorazmerni lepoti, je imenoval «metelčico» — «krevljico». (Ljub. zvon, 1888, str. 569.)

³¹⁰ Prim. naslednje mesto Čopovega pisma Kopitarju z dne 12. maja 1833.: «Dadurch, dass Sie durch eine Reihe von Jahren beynahe der einzige Mann von Talent und Gelehrsamkeit waren (bis auf den, so viel ich weiss, gar nicht herrsüchtigen Dobrowsky), der in slawistischen Sachen das Wort führte, haben Sie sich an eine gewisse Dictatur in diesem Fache angewöhnt». (ZMS., V., str. 102.)

³¹¹ K znanemu markantnemu mestu svojega soneta «Apel in črevljar», glasečemu se: «Le črevlje sodi naj kopitar», je pripisal Prešeren opombo: «Da se nas ne bo napačno umelo, pripominjamo, da gramatično stroko puščamo gosp. K. veljati kot njegovo ‚kopito‘. Ta izrek omejujemo torej zgolj na njegovo estetično sodbo.» (Illyrisches Blatt, Beilage, Nr. 30 dne 27. julija 1833.)

³¹² Glej drja. Grafenauerja vzorno objavo: «Iz Kastelčeve zapuščine». Ljubljana, 1911., str. 49.

se je pridruževal «imperii causa» ter «regnandi gratia», poizkusil kompromitirati ljubljanskega cenzorja «Čebelice», Čopa, kot človeka, «prezirajočega katoličanstvo in nравnost».³¹³ Vse to povodom nekaterih malce svobodnejših, a zato duhovitih erotičnih verzov Prešernovih! Čop je spoznal vso pobeljenost in licemerstvo Kopitarjevega narodno-kulturnega nazora, vso hinavščino onega Kopitarja, ki je podpiral doma janzenizem, na Dunaju v tem času že jezuitizem, dve nestrpno moralistični struji, ne da bi bil v srcu sam pristaš ene ali druge teh struj. «Čebelica» ni našla milosti v Kopitarjevih očeh zaradi njegovega ozira na kranjske janzeniste in na teh ljudi nazor o pisanjih za preprosto ljudstvo, kateremu ni bila namenjena. Nobenega veselja ni imel Kopitar nad tem izrednim pojavom slovenske poezije zaradi svojega ozira na jezuite, na katerih pomoč je bila pričela računati država, Kopitarjeva alfa in omega. Ali ni imel Čop v mislih vse te dvoličnosti Kopitarja, ko mu je v svojem zadnjem pismu pisal naslednje besede: «Diese Leute, die theils aus jansenistischem Fanatismus und eigener Beschränktheit, theils aus jesuitischer Selbstsucht das Volk in fortwährender Minorennität zu erhalten suchen...»?

Zastopajoč odkrit, svoboden in dosleden svetovni nazor v srcu in v javnosti je Čop z žgočo ironijo zabrusil Kopitarju na njegovo opazko o Ljubljani kot «malem mestu», za katero se to kar za veliki svet ne spodobi, v obraz odgovor: Zato se naj postopa z nami kakor z malimi otroki, zato se naj presoja naša literatura zgolj s stališča mladinskega slovstva. Po vašem mnenju bi se moral za Slovence izbirati «čim najnežnejši izraz», in to za oni narod, ki sam najrajši kroži krepko-erotične popevke! «Für ein solches Volk muss freylich, so wie ein eigener, orthodoxerer Katholizismus, so auch eine eigene, strengere Moral existiren, und nicht eine solche, wie für die übrige Welt.»³¹⁴

S tem, da je IV. zvez. «Čebelice», zaradi katerega se je vršil ta moralistični boj, končno vendarle izšel, je zmagal Čop-Prešernov svobodni svetovni nazor nad ozkosrčno krajnostjo, zastopano vsaj po Kopitarju gotovo hinavsko in oportunistično z ozirom na njegove domače sotrudnike, janzeniste, in še posebej na jezuite,

³¹³ Prim. ZMS., V., str. 102.

³¹⁴ ZMS., V., str. 103. — Ko bi bila ta boj že takrat ob «Čebelici» javno dobojevala Čop in Prešeren, bi ne bili imeli pozneje naši Mladoslavenci toliko otepanja z istim naziranjem Jerana in Mahniča!

je jezuit pripravljajoče se na Dunaju pod Rauscherjem, da pridejo do vlade. Zmagal je vsaj *via facti* svobodni, umetnostno-avtonomni nazor, ki se v svojem svobodnem poletu ni podrejal nobenim konfesionalnim moralnim kodeksom; zmagal je z ozirom na Kopitarja nad neodkritosrčnim oportunizmom, prilagajajočim se raznim krajnostim «imperii causa».

Da se ta sijajna zmaga svobodnega svetovnega nazora v slovenski kulturi ni bolj in trajneje uveljavila, je bila kriva nenadna Čopova smrt, ki je bila obenem smrt «Čebelice». Edini preostali nositelj tega nazora, Prešeren, je stopil poslej v ozadje, goječ ga dalje v svojih vedno redkejših pesnitvah, v ožjih prijateljskih družbah in dopisovanjih. V korespondenci z Vrazom ga je celó samotež izpopolnil na neko stran, ki je postala aktualna šele po Čopovi smrti, v dobi «ilirizma».

Ilirizem «Ilirizem» je bil odrastek literarnega panslavizma, ki ga je koncipiral Jan Kollár v Jeni, na tem ob prelomu stoletja blaženem otoku nemških romantičnih univerzitetnih profesorjev in zanešenjaških «buršev». O tem nemškem pokretu je izrekel nemški zgodovinar Treitschke naslednjo docela pravilno sodbo: «V srečnem nepoznanju resničnega sveta se je tukaj goli doktrinarijem lahko veselil svojega prepričanja, se predstavljal za nezmotljivega in govoril svoje akademične monologe.»³¹⁵ In nič manj ni točna sodba drja. Murka o postanku in bistvu Kollárjevega po vzorcu romantičnega pangermanstva in nemške romantične filozofije prikrojenega literarnega vseslovanstva, glaseča se takole: «Od nemških idealističnih filozofov imel je Kollár svoje primerjanje in generalizovanje na podlagi nedostatnih faktov ali pa popolnoma abstraktno mišljenje brez njih. Svojega pesniškega panslavizma ni stvarjal samo po primeru pangermanizma, ampak tudi njegovo filozofično mišljenje ga je vodilo, ko je hotel združiti kar čez noč v jeden organizem ves slovanski svet brez brige za njegovo ogromno prostranstvo, za njegove politične razmere in tisočletne jezikovne, kulturne in verske razlike.»³¹⁶ — Del tega pokreta je bil Gaj-Vrazov ilirizem, ki je stremel po kulturni, predvsem jezikovni unifikaciji južnih Slovanov. Ta pokret se je — kar se zlasti danes pogosto docela napačno predstavlja — temeljito razlikoval od političnega in samostojno-državnega pokreta naših

³¹⁵ Treitschke, Deutsche Geschichte im XIX. Jhdt., II., str. 407.

³¹⁶ Glej Murkovo temeljito razpravo: «Jan Kollár», LMS., 1894, str. 97.

dni. Jan Kollár je končal kot «k. k. Vertrauensmann» dunajskega dvora in tudi Gaj se je grel na dunajskem vladnem solncu.

Ilirizmu se je po robu postavil naš Prešeren, ne iz pomanjkljive slovenske in slovanske orientacije, ampak na podlagi boljšega in globljega tozadavnega spoznanja. Prešeren ni bil za eliminiranje kulturnih vrednot, v katerih prvo vrsto spada baš literarno razvit jezik, marveč za njih potenciranje v svrhu udeležitve vseh narodnih sil in najširše razprostranitve kulture, katera edina dela narod sposoben za razumevanje enotnejše integracije istorodnih plemen. Kljub Prešernovi ozki zvezi z nemško romantično duševnostjo smo v njegovi mentaliteti imeli že opetovano priliko poudarjati, koliko zmislja za čutnost, prirodnost in organičnost si je bil v svoji individualnosti ohranil ta krepki sin slovenske gorenjske nature. Istega samozavestnega slovenskega kova je bil sicer tudi Kopitar. In res se je tudi ta protivil apriorističnim mehaničnim konstrukcijam ilirizma, a njegov tozadevni razlog je bil drugačen, namreč ta, da je hotel Kopitar izvesti druge, svoje doktrinarne stavbe ter jih udeležiti potom diktature «imperii [austriaci] causa». Prešernov genijalno pesniški duh pa se ni kretal v nobenih drugih okvirih kakor v brezmejnem življu nature in kulture, v življu, kateri izključuje vsako samovoljo, priznavajoč edini organski razvoj. Slovanski svet je bil tudi Prešernu impozantno, ogromno poprišče, navdajajoče ga s samozavestjo in ponosom, a poprišče, na katerem se uveljavlja svobodna volja vseh, ne pa diktatura posameznikov ali poedinih delov. Tako vsaj jaz razumem njegove znamenite verze iz «Krsta»:

«Največ sveta otrokom sliši Slave,
tja bomo našli pot, kjer nje sinovi
si prosti vol'jo vero in postave.»

Proti Kollárjevi ideologiji, sloneči na številčnosti, ki je mnogo pomembnejša za civilizacijo, nego za kulturo, je Prešeren poudaril svoj narurnejši in kulturnejši nazor in je zaklical «bahačem čvetero bolj množnih Slave rodov»: Po vaših umetnih konstrukcijah naj bi torej slovanska natura v kulturnem oziru za bogve kako dolgo izgubila štiri svoje kulturno že žive elemente: Bele Hrvate, Rusine, Slovake in Slovence! Tem štirim naj bi bila v bodočnosti ob prenezadostnem znanju oktroiranega jezika odvzeta možnost govoriti kulturno; tem štirim naj bi bilo usojeno «lajati», to se pravi: ostajati v neukosti.

Prešeren je bil res v prvi vrsti izraževatelj svoje individualne pesniške misije, spričo katere je odklanjal vsako paktiranje z ljudskim okusom, vsako «afektacijo». A k tej nezavestni, tako-rekoč nagonski misiji, prejeti iz rok Apolona, se je družil njegov zavestni poklic, o katerem se je jasno zavedal, da ga je pozvan vršiti v kulturnem razvoju svojega naroda. «Pesnujoč je služil le svojim čustvom in nikomur drugemu», je nekoč pisal dr. Ilešić³¹⁷ docela tendenčno, pustivši v nemar Prešernove lastne besede, obsežene v pismu na Vraza: «Tendenca» naših pesmi in ostalega literarnega delovanja ni druga, kakor gojiti našo materinščino; ako imate vi drugi cilj, ga boste težko dosegli. Združitev vseh Slovanov v en književni jezik ostane po vsej verjetnosti samo pobožna želja...³¹⁸ Proti navedeni Ilešićevi trditvi govore tudi decidirane besede, ki jih je pisal Prešeren Čelakovskemu: «Živahna vnema, ki jo razvijajo Čehi, nas navdaja z veseljem in upanjem na boljšo bodočnost za Slovane; mi se le bojimo, da bi naša narodnost poprej ne propadla.»³¹⁹

Kollárjev panslavizem je bil aprioristična zračna stavba. Ni pa bil tudi kot tak brez pomena in koristi. Nasprotno: mogočno je pospešil vzajemno spoznavanje in moralno podpiranje Slovanov

³¹⁷ Dr. Fr. Ilešić, Prešeren in Slovanstvo, Ljubljana, 1900, str. 43.

³¹⁸ LMS., 1877, str. 161. — Ko je Vraz dne 1. avgusta 1837. Prešernu odgovarjal na to pismo, sta si bila oba moža glede pomena materinščine za narodno izomiko še jako blizu. Vraz je takrat samo želel, da bi kranjski pisatelji ne pisali: lepiga, z bogam, marveč pravilnejši vzhodnoštajerski in prekmurski obliki: lepęga, z bogom; sicer pa se je Vraz Prešernu izpovedal docela v duhu poslednjega, «dass ein Volk nur durch seine Sprache vor der gänzlichen Entsittlichung gerettet werden kann; dass es ohne Beachtung der Sprache kein Nationalgefühl und ohne Nationalgefühl keine Tugend — als allenfalls die der Demuth und der blinden Furcht vor Gott etc. geben kann... Ein Volk in fremder Sprache bilden zu wollen, ist beiläufig gesagt — bessere Früchte vom Weinstocke erwirken zu wollen, wenn man einen Nuss- oder Apfelzweig darauf propft... Wenn wir unser Volk heranbilden wollen, so müssen wir vereint wirken, in die Sprache eine Einheit bringen, wenigstens in die Formenlehre derselben». (Glej dr. Kidriča «Korespondenco med Prešernom in Vrazom», ZMS., XIII., str. 39.) — Da je Prešeren pristal takrat k Vrazovim «filološkim nazorom» jezikovno zedinjene Slovenije in sam prevzel omenjene štajerske oblike, ki jih je odobral pokojni Čop in ki jih je kesneje uvedel v naš književni jezik Luka Svetec, bi bil Vraz morebiti ostal pri slovenščini. (Prim. Vrazovo pismo v LMS., 1875, str. 165.)

³¹⁹ Ljub. zvon, 1882., str. 111—112. — Prim. tudi moj sestavek «Več Prešerna!» v Ljub. zvonu, 1900., str. 724 in dalje.

med seboj; dal je kulturnim delavcem vseh slovanskih narodov smer in idealen polet, da so šli na delo, ne sicer naravnost po načrtih Kollárjeve stavbe, vendar pa v zavesti mogočnosti Slovanstva vsakteri izmed njih na trdih, realnih tleh neposrednih potreb svojih posameznih plemen. Tudi Gajev jezikovni uniformizem se je le deloma uresničil, pač pa je mnogo bolj na široko krepko prispeval k temu, da se v naših dneh uresničuje in se bo še vse širše uresničevalo državno edinstvo med južnimi Slovani — ta realni, politični cilj, za katerega udejstvitev se je moglo v tedanjih in še poznejših razmerah delati z nedolžnejšo pretvezo jezikovnega edinstva. Takih in podobnih koristi se je tudi Prešeren nadejal od ilirizma, zato ga javno ni pobijal, pišoč Vrazu: «Underssen auch verkehrtes Streben ist besser als Apathie gegen alles Vaterländische.»³²⁰

Najvišje Prešernovo narodnokulturno načelo je bil znani pedagoški aksiom, da moraš narodu, ako ga hočeš izobraziti, pisati v njegovem lastnem, najlažje razumljivem jeziku. «Besser ein Schweinehirt seyn, als über alle Todten gebieten!» se je glasila po realističnem Homerju parola Prešerna — romantika, obdarjenega z močnim realnim čutom. Prosveto Slovencev si je stavil naš pesnik za svojo nalogo. In s pomočjo prosvete je upal, da pridejo tudi Slovenci do svobode: «Prost ko je bil očakov — Naprej naj bo Slovencev dom! — Naj zdrobé — Njih roké — Si sponé, kjer jim še težé!» Do tega cilja se je nadejal prispeti samodelno ob istočasni vzajemni podpori med seboj sporazumljenega Slovanstva: «Otrôk, kar ima Slava — Vsi naj si v roke sežejo . . .» A tu se ni ustavil njegov genij! «Žive naj vsi narodi!» vzklika končno Prešeren v svoji znameniti «Zdravljici» kot pravi sin humanistične kulture. Kakor se poteguje Goethe v svojem «Faustu» za «Menschheit-Krone», kakor zahteva Schiller v svoji himni na Nemce od svojega naroda, da se koncem koncev bori za «Krone des Menschenadels», tako prorokuje tudi naš genij svoje-
mu narodu svobodo le preko prosvete, one visoke prosvete, ki bo naredila iz narodov samo sosede ene velike srenje — svetovne kulture, imajoče enega kulturnega sodnika, a ta eden bodo Vsi (to Ivan). *Vsi ljudje vsi bratje — bratje vsi — narodi.*

V genijalnem pojavu Prešernovem je bila doseгла slovenska duševnost svoj zenit. Kakor tenak, vitek, nebatičen obelisk stoji

³²⁰ LMS., 1877., str. 161.

njegov duševni lik še danes pred nami. Iz osrčja slovenske zemlje raste v najvišje tedanje svetovno ozračje — še do danes ne-spoznani ...

Za Čopom in Prešernom so nastopili v slovenski javnosti — Slovenci in za temi Mladoslavenci, naši politični prepородitelji. Nedostaja mi prostora, da bi na tem mestu obširneje risal duševne profile mož teh dveh pravcev. Zadostuje naj za enkrat samo par opazk o tem, kako se je v poznejši slovenski kulturi gospodarilo s Prešernovo dediščino.

Vodja Staroslovencev je bil dr. Janez Bleiweis. Objektivni ocenjevalec javnega delovanja «očeta slovenskega naroda» mora pri njem strogo ločiti dve periodi: prvo pred začetkom šestdesetih let in drugo od tega mejnika dalje, v dobi avstrijskega ustavnega življenja; kot prehod iz ene v drugo dobo se mora presojati druga polovica absolutističnih, petdesetih let. Najznačilnejšo luč meče na Bleiweisa stališče, ki ga je ta zavzemal v eni in drugi dobi do — Jerana. V prvem obdobju svojega delovanja med Slovenci se je Bleiweis posluževal Jeranove pomoči pri izučevanju slovenščine. V štiridesetih letih je prinašal jezikovne članke, vmes tudi protiilirske doneske tega disidenta ilirizma in nekdanjega Vrazovega dopisnika.³²¹ V ostalem pa je urednik «Novic» v tej dobi še predstavljal tip predmarčnega dunajskega racionalističnega inteligenta, vzgojenega v onem empiričnem, izkustvenem duhu točnih ved, ki je vejal v umovih tedanjega avstrijsko - nemškega izobraženejšega razumništva.³²² Bil je Bleiweis vseskozi suhoparna, praktična natura, kakor ustvarjen za urednika «kmetijskega in rokodelskega» lista. Primitivne razmere takratnega Slovenstva so nanesle, da je moral biti ta list dolgo časa obenem glasilo celokupne slov. kulture. V prosvetnem oziru si je Bleiweis v njem stavil za nalogo, iztrebiti v narodu vražarstvo. Izogibajoč se sicer verskih vprašanj se urednik «Novic» ni strašil, puliti plevel babjeverstva tudi tam, kjer se je to bilje šopirilo — na polju naboženstva. Tu je prvič prišel v opreko z Jeranom, ki je Bleiweisa obdolžil somiš-

³²¹ Glej «Novice», 1848, štev. 29 do 52 s presledki. — Ti in še drugi protiilirski nastopi Bleiweisovi (n. pr. ob priliki «luninega jezika» Razlagovega leta 1852.), urednika «Novic» niso niti malo motili, nastopiti v letu 1875. s prikrito obdolžitvijo, kakor da bi bil edini krivec neuspeha slovenskega ilirizma — Prešeren.

³²² Glej gori, str. 12.

ljeništva z nemškimi svobodomiselnim krščanstvom, kakršno je po revoluciji razširjal po Avstriji neki Ronge.³²³ Na ta napad je dal Bleiweis odgovoriti svojemu sotrudniku v «Novicah» na naslov Jeranovega lista: «Novice, ktere že skoraj 10 let kažejo, da so tako dalječ od ‚Rongeta‘ kakor od ‚Ultramontanizma‘, že zamorejo same na sebi porok biti, da nič napačnega ne pride va-nje.»³²⁴ Prihodnje leto je trčil Bleiweis ob Jerana zaradi svojega preganjanja zamaknjenk in krvotočnic, ki so se bile v tistih nemirnih letih zelo razpasle po Slovenskem, in pa zaradi nekega potopisa tržaškega prošta Verneta, opisujočega tudi poganske lepote Rima.³²⁵ Takrat in po tem povodu je tudi med slovensko duhovščino krožilo pismo, v katerem se je tej odsvetovalo od naročevanja «Novic», češ, da so veri nasprotne, kakor omenja po Ciglerju dr. Lončar.³²⁶

Ta spopad z Jeranom, zastopnikom ozkosrčno-verskega obskurantizma,³²⁷ je bil poslednji javni akt Bleiweisov, v katerem je ta še krepko podčrtal svoje, od Jeranovega različno stališče predmarčnega svobodomiselca in katero je Bleiweis po pričevanju ljudi, poznavajočih ga od blizu,³²⁸ ohranil tudi še v dolga poznejša leta — za sebe. Ne tako v javnosti! Tu je bil Bleiweis pri svojem kulturno političnem delu med narodom navezan v pretežni meri na sotrudnike one duhovske inteligence, ki se je bila v konkordatnem času orientirala skoraj docela v duhu Jerana, učenca Sebastiana Brunnerja, bojevitga pomočnika Rauscherjevega. Bleiweis ni bil nikdar idejni borec, nikdar uživatelj lepotij avtonomne, neutilitaristične umetnosti, pač pa je bil po vsej svoji naturi praktičen človek, živeč v vsakdanjih svojih in svojega naroda brigah, brez potrebe posezanja v višje sfere duševnosti. Zato se je v želji, biti in ostati «oče slovenskega naroda», obstojajočega po ogromni večini iz preprostih in primitivnih ljudskih mas, najbrž brez

³²³ Zgodnja danica, 1851, šte. 33.

³²⁴ Novice, dne 27. avgusta 1851., str. 108.

³²⁵ Prim. Zgodnjo danico, 1852, str. 184 in 192 ter Novice, 1852, str. 372 in 380.

³²⁶ Bleiweisov zbornik, str. 82 in 171.

³²⁷ Prim. dr. Grafenauerja «Zgodovino novejšega slov. slovstva», II., str. 161.

³²⁸ N. pr. prof. Ivana Zupana; po ljubeznivem osebnem sporočilu brata mu monsign. Toma Zupana. Isti je svojemu bratu med drugim tudi pravil, da Bleiweis ni hodil k drugim nego k državnim mašam.

posebne tenkovestnosti, polagoma vdal smeri, ki mu jo je diktiral Jeran. Od šestdesetih let dalje kažejo «Novice» v oziru svetovnega in estetskega nazora docela Jeranovo lice, izkaženo še povrhu z lastnimi strastnimi krči dvoličnega in diktatorskega človeka.³²⁹ Kopitar redivivus, brez znanstvene genijalnosti dunajskega slavista!

Živela je sicer poleg Jeranovih, v razjožefiniziranih in razjanzeniziranih bogoslovnica³³⁰ vzgojenih duhovnikov na Slovenskem še druga, dasi manjša četica katoliških svečenikov, učencev takozvanih «liberalnih katolikov» Güntherja in Veitha³³¹: Einspieler, Matija Majar, Trstenjak, Raič in Zlatoust Pogačar (o poslednjem mi je monsign. Tomo Zupan, ki je ž njim v svoji mladosti mnogo občeval, nedavno izrečno potrdil, da je bil učenec in pristaš Güntherjev). Najbrž eden izmed teh je l. 1849., ko so na Dunaju zbrani in konkordat pripravljajoči avstr. škofje obsodili «poganjanje za narodnost» kot «ono omotljivo vabljenje», sicer milo pa odločno zavrnil to enunciacijo škofov,³³² dočim je «Zgodnja danica» po tem povodu na eni strani trdila, da «poglavitni del narodovnosti je in ostane vera», na drugi pa ugotavljala, da «so narodovnosti po svojim izhodu od zlega (a malo), ker v grehu, poslednjič izvirnim svoj začetek imajo».³³³ Naravnost s svojim podpisom pa je Einspieler (po J. B. Hirschlerju) izpovedoval vse glavne teze «liberalnega katolicizma», n. pr. ločitev cerkve od države, cerkvene sinode z udeležbo nižjih duhovnikov in laških vernikov, uvedbo materinščine v obrede, «zrušenje brezženstva duhovnikov» (to malo bolj oprezno) itd., zaključujoč svoje članke, naslovljene «Sedajno stanje cirkve», z besedami: «Zad segovati po srednem veku, se mi zdi velika in zlo nevarna napaka.»³³⁴ Zoper konkordatske škofo nastopa posredno tudi Trstenjak v «Sloveniji», 1849., str. 247, dočim Einspieler vzklika: «Menihi pa svoboda nauka!»

³²⁹ Bleiweisa te dobe je ostro, a resnično portretiral dr. Žigon v «Ljub. zvonu», 1920, od str. 460 dalje.

³³⁰ Prim. drja. A. Ušeničnika spis «Jeranov problem», Čas, XI., str. 103.

³³¹ Glej gori, str. 138 — 141.

³³² Slovenija, 1849, str. 225.

³³³ Zgodnja danica, 1850., str. 150.

³³⁴ Slovenija, 1849., str. 309, 317, 320. — Johann Bapt. Hirschler, po čigar knjigi «Die kirchlichen Zustände der Gegenwart» je Einspieler posnel te svoje članke, je živel od leta 1788. do 1865. in je bil od 1837. dalje profesor krščanske morale na univerzi v Freiburgu. Zaradi svojih reformnih predlogov je doživel mnogo preganjanj od «ultramontanske» stranke.

Kako sodi o Thunovem konkordatu Matija Majar, prim. ZMS., VII., str. 48. («Da bi črni muri vse požerl.»)

Poleg Jeranovega konkordatnega je torej sredi prejšnjega stoletja med slovenskimi duhovniki v resnici živel tudi Güntherjev «liberalni katolicizem».³³⁵ Nekateri teh in drugih duhovnikov so sicer zase ostali temu pravcu zvesti tudi pozneje. Trstenjak in Raič sta se baš kot taka tudi pridružila «Slovenskemu narodu», glasilu Mladoslavencev, dolgo koketirajočemu s to duhovniško strujo. Za večino pa velja to, kar velja za Pogačarja, ki je v prvih petdesetih letih sprejemal in prenočeval skozi Ljubljano v Rim potujoče nemške zagovornike obtoženega Güntherja, kar mi je pravil monsign. Tomo Zupan, pristavljajoč značilno: «Veste, s filozofskimi podlagami verstva se takrat naša duhovščina ni bogve kaj ukvarjala; ko je bila smer v Rimu prepovedana, so se ji naši ljudje polagoma pač odpovedali!» Vendar je pastirski list škofa Pogačarja z dne 6. septembra 1875. še sad tega duha.³³⁶

Delovanje in prizadevanje Staroslavencev je organiziralo in probudilo slovenski narod na širino, potisnivši nivo slovenske duševnosti v nižino s tem, da se je odpovedalo Prešernu, pahnivši njegov visoki, bolj na njegovi genijalni osebnosti, nego na širokih masah temelječi nazor v — pozabljivost. Mladoslavenci so našega genija le deloma dvignili na svoj ščit. V naturah vseh naših voditeljev najrazličnejših političnih in kulturnih struj poznejših časov je živelo več elementov Kopitarjevega in Bleiweisovega, nego Prešernovega duha: dvoličnost, obskurantizem iz oportunitizma («imperii austriaci causa» = Kopitar; «imperii sui causa» = Bleiweis in nasledniki), diktatorstvo, nestrpnost... Marsikaj je v tem oziru zakrivilo tudi naše avstrijsko robstvo. Naj bi torej vsaj sedaj v svobodni Jugoslaviji zasijala Slovincem ljubko-domača in hkratu svetovnovisoka, mila ter svobodna zvezda Prešernovega duha! Zakaj šele takrat, ko se bo to zgodilo, bomo lahko rekli, da nismo več Kopitarjev in Bleiweisov, temveč Čopov in Prešernov narod...

³³⁵ Dr. Grafenauer me je popolnoma po nepotrebnem že dvakrat (Zgodovina nov. slov. slovstva, II., str. 27 in DiS., XXVII., str. 374.) pokroviteljsko podučeval, da ne ločim te struje, katero je — kakor znano — Lev XIII. imenoval «pestis perniciosissima» in o kateri je dr. Mahnič toliko pisal v svojem «Rimskem katoliku», od — laičnega liberalizma in svobodomiselstva!!

³³⁶ Glej mojega «Kersnika» II.—III. del, str. 66—67.

